

Povijest i razvoj feminističke teorijske misli

Posel, Dora

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:055175>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Dora Posel

Povijest i razvoj feminističke teorijske misli

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, rujan 2021. godine

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Dora Posel
Matični broj: 0009078671

Povijest i razvoj feminističke teorijske misli

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost/Filozofija

Mentor: Izv. prof. dr. sc. Danijela Marot Kiš

Rijeka, rujan 2021.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova __ *Povijest i razvoj feminističke teorijske misli*__ izradio/la samostalno pod mentorstvom ____ Izv. prof. dr. sc. Danijela Marot Kiš _.

U radu sam primijenio/la metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristio/la literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo/la u diplomskom radu na uobičajen način citirao/la sam i povezo/la s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

____Dora Posel_____

Potpis

SADRŽAJ/ KAZALO

1.	UVOD	1
2.	METODOLOGIJA RADA	2
3.	FEMINIZAM	3
2. 1.	Uloga žene u povijesti.....	3
4.	VALOVI FEMINIZMA	5
4.1.	Prvi val.....	5
4.2.	Drugi val	9
4.3.	Treći val.....	15
5.	FEMINISTIČKE GRANE I POKRETI	18
6.	POVIJESNI PREGLED FEMINISTIČKIH TEORIJA	32
6.1.	Mary Wollstonecraft.....	32
6.2.	Virginia Woolf.....	36
6.3.	Simone de Beauvoir.....	39
6.4.	Kate Millett.....	43
7.	ŽENSKO PISMO I ŽENSKI POGLED NA SVIJET	45
8.	PITANJE RODNIH I SPOLNIH ODNOSA.....	60
9.	UTJECAJ FEMINISTIČKIH TEORIJA NA MODERNI FEMINIZAM.....	64
10.	MORAJU LI ŽENE BITI ZAHVALNE?	65
11.	ZAKLJUČAK	69
12.	POPIS LITERATURE	71
13.	PRILOZI (slikovni, grafički i zvučni zapisi)	75
14.	SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI.....	77
15.	NASLOV I KLJUČNE RIJEČI (na engleskom jeziku)	78

1. UVOD

Ravnopravnost. Riječ koja sve češće odzvanja u društvu. Često se pojavljuje u novinskim člancima, na Internetu i u drugim medijima. Ta riječ obuhvaća snažnu povijesnu priču prepunu borbe, neuspjeha, ali i ostvarenja. To je riječ koja krije sve ono za što se feministice službeno bore od 19. stoljeća, a činjenica da se taj pojam i danas nerijetko pojavljuje u društvu i potiče brojne polemike objašnjava potrebu za bavljenjem ovom temom.

Žene su se tijekom povijesti borile s nejednakim pravima i društvenim normama koje su ih stavljale u poziciju *zarobljenika*. Nisu imale mogućnosti jednakog obrazovanja i zaposlenja kao muškarci, a svoje su talente morale skrivati duboko u sebi. Ipak, žene su odbile samo mirno prihvatiti sebe kao marginaliziranu grupu u društvu i odlučile su pokazati da nisu inferiorniji spol. U ovom je radu prikazan povijesni razvoj feminizma odnosno pokreta koji zagovara ravnopravnost spolova. Rad je podijeljen u osam cjelina od kojih je prva o feminizmu. U prvome se poglavlju navodi uloga žene u povijesti i tradicionalno viđenje žene od antike pa do 21. stoljeća. Nadalje, drugo poglavlje rada prikazuje postepeni razvoj valova feminizma, bitne događaje koji su obilježili svaki val, osobe i svakako ostvaraje do kojih je došlo. Treće poglavlje posvećeno je feminističkim granama i pokretima. Feminizam kao stalni proces rezultirao je suprotstavljenim stajalištima pa nastaje pregršt različitih vrsta feminizama koje je vrijedno spomenuti. Slijedi poglavlje koje čini okosnicu ovoga rada, a prikazuje povijesni pregled feminističkih teorija.

Jednako važna tema vezana uz feminizam odnosi se na žensko pismo, a nakon toga slijedi analiza rodnih odnosa. U sedmom se poglavlju analizira utjecaj feminističkih teorija na moderni feminizam, a posljednje poglavlje rada sadrži završnu misao i zaokružuje ovo istraživanje.

2. METODOLOGIJA RADA

Kao što je navedeno u uvodu, ovaj je diplomski rad napisan s namjerom da ponudi detaljni prikaz povijesnoga razvoja feminističke teorijske misli. Preciznije, ovaj rad bavi se analizom feminističkih tendencija u povijesti i utjecajem najznačajnijih feministica na moderni feminizam.

Iako je nemoguće izdvojiti sve radove, članke, istraživanja i autore koji su utjecali na nastanak ovoga diplomskoga rada, u nastavku će biti spomenuti oni koji su ga značajno obogatili. U procesu istraživanja uvelike su pomogla znanstvena istraživanja: autorice Damirke Mihaljević: *Feminizam - što je ostvario?*, zbornik radova Adriane Zaharijević i brojnih autorica: *Neko je rekao feminizam?*, znanstveni članak *Sufražetkinje i pokret za ženska prava* Dine Vidaković, rad Nade Sekulić: *Odnos identiteta, pola i ženskog pisma u francuskom poststrukturalističkom feminizmu*, interdisciplinarni rad Ingrid Robeyns, djelo Susan Alice Watkins, Marisa Rueda i Marta Rodriguez *Feminizam za početnike*, zbirka radova koju je prikupio Zlatko Kramarić u knjizi *Književnost, povijest, politika* i brojna druga stručna literatura. Ipak, najveći su utjecaj na rad imale važne feminističke autorice (i njihova djela): Betty Friedan: *Ženska mistika*, Emma Goldman: *Tragedija ženske emancipacije*, Judith Butler: *Nevolje s rodnom*, Luce Irigaray: *Ja, ti, mi: za kulturu razlike*, Virginia Woolf: *Vlastita soba*, Mary Wollstonecraft: *Obrana ženskih prava*, Simone de Beauvoir: *Drugi spol*, Elain Showalter i druge.

Utjecaj filozofije na feministički razvoj je neupitan pa se u radu spominju i filozofi čiji je značaj za feminizam nemjerljiv. Za potrebe pisanja i istraživanja o njihovom utjecaju doprinijeli su radovi: Slavena Ravlića: *John Stuart Mill, Harriet Taylor i prava žena*, Marthe Nussbaum: *Feministička kritika liberalizma*, Friedricha Engelsa: *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države* te članak profesora Baccarinija o Johnu Stuartu Millu.

Ovaj je rad rezultat pomnog istraživanja navedenih (i ostalih) djela, a cilj je rada kronološki prikaz značajnih događaja za razvoj feminističke teorijske misli, prikaz autorica koje su utjecale na razvoj feminističke kritike te prikaz puta kojim su žene tijekom povijesti koračale, od *zarobljeničtva* u vlastitim kućama do oslobođenja i jednakih prava.

3. FEMINIZAM

Feminizam je pojam kojim označavamo društveni pokret čiji su primarni ciljevi: borba za unaprjeđenje položaja žena, zabrana spolne diskriminacije i promicanje spolne jednakosti.¹ Začeci feminizma sežu još iz prosvjetiteljstva, a feminizam kao pokret nastavlja se i jača u oblicima demokracije i liberalizma. Za pregled razvoja feminističke teorijske misli, valja prvo iznijeti ponešto o njegovoj povijesti, ali i osnovnim značajkama.

Povijesno gledajući, feminizam kao pokret nastaje u zapadnim zemljama, a iako početke feminizma možemo smjestiti i ranije, značajniji oblik javlja se u 19. stoljeću prvim valom feminizma kao posljedica poslijeratnoga stanja i industrijske revolucije. U to vrijeme, žene teže ravnopravnim uvjetima za sudjelovanje u političkom, javnom i socijalnom području, jednakim mogućnostima u odgojno-obrazovnim ustanovama te u zaposlenju.

2. 1. Uloga žene u povijesti

Nerijetko susrećemo ljude koji i danas posjeduju konzervativna razmišljanja i tradicionalno viđenje žene kao *imovine muškarca*. Tako se tradicionalno gledalo na termin, ali i pojavu žene u društvu. Žene u prošlosti, napose prije nastanka feminističkih pokreta, nisu imale jednake uvjete na vlastiti odabir, pravo glasa, a njihova je funkcija bila održavanje kuće i odgajanje djece. Antičko vrijeme i odnos prema ženi ne nudi pozitivniji odmak od navedenih primitivnih stajališta o ženi, a o tragičnoj sudbini žena u muškom svijetu govore mnoge antičke priče, od kojih su najpoznatije o Elektri, Antigoni, Heleni i Medeji. Upravo su u tom vremenu žene imale brojne zabrane, a nisu smjele ni izraziti vlastito mišljenje. Uskraćivanje prava, možemo reći, pratilo je žene tijekom povijesti, a neki su se aspekti toga preslikali i u moderno vrijeme. Srednji vijek, kao i u brojnim drugim sferama, a tako i odnosu prema ženama, označavao je potpunu poniznost prema Crkvenim zakonima. Prema Katarini Šolaji, Biblija obiluje mržnjom prema ženama, a neupitno je da su brojne žene poput Eve ili Marije Magdalene prikazane kao bića zla (Šolaja 2017: 1). Odnos Crkve prema ženi vidljiv je i u stvaranju slike žene koja nastaje iz muškarca, točnije iz njegova rebra pa žena postaje *druga* i pasivna spram prvog stvorenog muškarca. Pasivno prikazivanje žene u kršćanstvu utječe i na određene rituale pa tako žene, za razliku od muškaraca, ne smiju biti svećenice. Prema istraživanju Kristine Borovac, sve navedeno znatno je utjecalo na razvoj patrijarhata (Borovac 2015:4). Tako već od srednjega vijeka žena postaje izvor grijeha i laži, a pisanje joj je onemogućeno.

¹ Hrvatska enciklopedija, „Feminizam“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203>, posjet 6. travnja 2021.

Odnos prema ženi kao biću nesposobnom za rad rodio je potrebom da žena pronade muškarca koji će biti *glava kuće*, a uloga žene odnosila se na reprodukciju, odgoj i brigu u kući. Naravno, ovdje je važno napomenuti da prigovor nije bio opcija. Isto tako, prigovor nije bio opcija ni u sferi obrazovanja, politike, javnoga života ili zaposlenja. Prema Gordani Bosanac, pojavom patrijarhata, dakle od samih početaka povijesti, žena postoji, ali je zapravo *nema*. Drugim riječima, nije prisutna u povijesti, filozofiji, umjetnosti, svemu onome što čini povijest, barem ne aktivno i samostalno. Nema je ni u politici, nema je u znanosti, nema je čak ni u stvaranju svijeta osim kada joj patrijarhat dozvoli da pasivno sudjeluje – samo rađanjem (Bosanac 2005: 785).

Iako se o potlačenom položaju žena pisalo i ranije, do pojave feminističkoga pokreta dolazi tek u 19. stoljeću (Watkins, Rueda, Rodriguez 2002: 6). Ipak, i 18. je stoljeće bilo presudno za žene kada dolazi do razvoja prosvjetiteljstva i borbe za prava čovjeka. Žene tada kreću u borbu protiv tiranije muškarca u obitelji, a u to vrijeme piše Jean-Jacques Rousseau. Njegovo je stajalište bilo sasvim suprotno od stajališta žena koje su pokušavale izboriti pravo glasa u braku jer je tvrdio da se žena, kao i njezino obrazovanje, život i djelovanje, u potpunosti mora prilagoditi muškarcu (Watkins, Rueda, Rodriguez 2002: 11).

Industrijskom revolucijom dolazi do potrebe da žene postaju dio radne snage, ali nisu imale jednako plaćene poslove. Shodno tome, žene su se borile za jednakost u plaćama, ali i u glasanju. 1789. godine šest tisuća radnica u Parizu odlučile su marširati do Gradske vijećnice te tako zahtijevati sniženje cijene kruha. Nadalje, tijekom revolucije nastala je skupina pod imenom *Revolucionarne republikanske građanke*, a borile su se za slobodno glasačko pravo žene. Imale su atipičan stil odijevanja, imajući na sebi crveno-bijele prugaste hlače i crvene kape.

Put feminističke borbe bio je složen i dok je u većini zemalja ostvareno pravo na ravnopravnost u svim dijelovima života, u nekim zemljama još je uvijek prisutna spolna diskriminacija. Osim toga, povijesni odnos prema ženama i uskraćivanje ravnopravnoga obrazovanja ostavilo je brojne posljedice. Prema Kristini Šolaji, istraživanja pokazuju da su u današnje vrijeme žene generalno obrazovanije od muškaraca, ali i dalje za isti posao primaju manje plaće od muškaraca (Šolaja 2017: 8). Feminizam kao termin zapravo obuhvaća veći broj ideologija, ali je temeljni cilj svima isti – poboljšanje položaja žene u društvu i postizanje jednakih prava za žene i muškarce.

Feminističke tendencije prisutne su i u današnje vrijeme pa svakako možemo govoriti i o feminizmu u vremenu u kojem živimo. S današnje perspektive, ženska su prava institucionalno određena kao ravnopravna muškarcima u većini država, ali tradicionalna uloga žene u društvu, objektivizacija ženskoga lika kao i diskriminacija pri zaposlenju, još uvijek nije u potpunosti iskorijenjena.

4. VALOVI FEMINIZMA

Da bismo kronološki odredili i analizirali povijest feminističke teorijske misli i generacije feminizama koje im prethode, služimo se pojmom *valovi*. *Valovi* predstavljaju način na koji razlikujemo različite feminističke pokrete, važnost njihova pojavljivanja i njihov utjecaj u određenom povijesnom kontekstu. Ovdje će biti predstavljena tri osnovna vala feminizma i značajne ličnosti, a najviše će prostora biti posvećeno doprinosima svakoga vala za ostvarenje primarne feminističke tendencije odnosno za ravnopravnost žena i muškaraca.

4.1. Prvi val

Prvi val feminizma obuhvaća razdoblje između 1800. i 1920. godine, a ključne riječi kojim ga možemo okarakterizirati su *prava žena*. Žene su se u svijetu počele boriti za vlastita prava, misleći pritom na ravnopravnost sa suprotnim spolom, a početkom borbe možemo odrediti stvaranje američkog pokreta za ženska prava. Pozitivan ishod dobiven je 1920. godine kada su žene zadobile pravo glasa nakon nekoliko štrajkova glađu i demonstracija u SAD-u. Prema Kristini Šolaji, važan trenutak prvoga vala feminizma dogodio se 8. ožujka 1848. godine u New Yorku gdje su žene iz tekstilne industrije protestirale zbog neljudskih radnih uvjeta i niskih plaća (Šolaja 2017: 32). Osim toga, 1848. godine u New Yorku je, pod vodstvom Elisabeth Cady Stanton i Lucretije Mott ², održana **prva konvencija za ženska prava** u New Yorku. Na konvenciji u Seneca Fallsu nastala je *Deklaracija o stajalištima* prema kojoj se tvrdilo da žena mora imati pravo na imovinu i pravo na skrbništvo nad djecom, a na konvenciji je bilo više od tristo osoba (Vidaković 2011: 68). Ta se konvencija smatra početkom sufražetskog pokreta u Sjedinjenim Američkim Državama. Nešto ranije, 1848. godine u Francuskoj nastaje ženski časopis *Glas žene* (Borovac 2015: 5).

Neke od najznačajnijih predstavnica **američke borbe za ženska prava** su: Lucretia Mott, Elisabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony, Carrie Chapman Catt, Lucy Stone i Alice

² U 19. stoljeću žene su se borile za pravo glasa u abolicionističkom pokretu (za ukidanje ropstva), a na Svjetskoj proturobovskoj konvenciji 1840. godine upoznale su se Elisabeth Cady Stanton i Lucretia Mott (Vidaković 2011:68).

Paul.³ U to vrijeme djeluju sufražetkinje⁴ koje nisu bile ujedinjene u podržavanju postupnog pristupa borbe za ravnopravnost pa su nastale dvije važne organizacije: *Nacionalna udruga žena za pravo glasa* (*National Woman Suffrage Association – NWSA*) i *Američka udruga žena za pravo glasa* (*American Woman Suffrage Association – AWSA*). Sufražetkinje su snažno optuživale nemogućnost glasanja kao oblik diskriminacije žena, a cilj im je bio izboriti pravo na rad, obrazovanje i vlasništvo. Dok su se pobornice organizacije *Nacionalna udruga žena za pravo glasa*, koju su utemeljile **Elisabeth Cady Stanton i Susan B. Anthony**, zalagale za federalni zakon o pravu glasa, druga se organizacija, čija je predstavnicica bila **Lucy Stone**, snažno borila za zasebne zakone u državama.⁵ Naposljetku su se obje organizacije spojile i 1890. godine nastala je organizacija *Nacionalna udruga američkih žena za pravo glasa* (*National American Woman Suffrage Association – NAWSA*) koju je vodila Carrie Chapman Catt.

Sedamdesetih i osamdesetih godina u SAD-u dolazi do borbe za društveno činstunstvo, a Lucy Stone zastupala je mišljenje da su žene čistije od muškaraca i da gotovo da nemaju potrebu za seksom. S njom se nije složila Elisabeth Cady Stanton već je tvrdila da žena može biti jednako strastvena kao i muškarci (Vidaković 2011:69).

Nacionalna udruga američkih žena za pravo glasa nerijetko je isključivala žene afroameričkog porijekla stoga 1896. godine nastaje *Nacionalna asocijacija obojenih žena* (*National Association of Colored Women*) koja se borila protiv rasizma (Zaharijević 2012: 60).

1917. godine dolazi do osnivanja *National Woman's Party* (*Nacionalne ženske stranke – NWP*) čiji je glavni cilj bila izmjena amandmana kojim će žene dobiti pravo glasa.

Kao što je navedeno u uvodnome dijelu, 1920. godina predstavlja izborna prava na glasanje za žene u SAD-u, dok su žene u američkoj državi Wyoming isto pravo izborile već 1869. godine. Ipak, u mnogim zemljama, a između ostaloga i u Hrvatskoj, do takvog priželjkivanog ishoda nije došlo tako brzo pa su žene pravo na glasanje ostvarile tek 1945., a u Švicarskoj tek krajem 20. stoljeća, točnije 1971. godine.

³ Ivana Mihaela Žimbek, „Vodič kroz pravce i valove u feminizmu za početnice/ke“, *Prostor rodne i medijske kulture 'K-zona'*, objavljeno e-izdanje 22. srpnja 2014., <https://voxfeminae.net/pravednost/vodic-kroz-pravce-i-valove-u-feminizmu-za-pocetnice-ke/>, posjet 6. travnja 2021.

⁴ Suфраžetkinje su zagovornice legalnih prava žena. Borile su se za pravo glasa na nacionalnim i lokalnim izborima, a ponajviše za ravnopravnost žena i muškaraca u svim područjima javnoga i političkoga života.

⁵ Hrvatska enciklopedija, „Suфраžetkinje“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58664>, posjet 6. travnja 2021.

U **Velikoj Britaniji** od 1850.-1914. godine traje Britanski ženski pokret koji obuhvaća tri naraštaja žena koje su se borile za pravo na obrazovanje, pravo na zaradu i pravo glasa žena. Važno je spomenuti **Barbaru Leigh Smith i Bessie Rayner Parkes** koje su osnovale *Engliswoman's Journal*, časopis u kojem su se nalazila brojna pitanja o zakonskim pravima žena. Između ostaloga, Bessie i Barbara su 1859. godine osnovale *Društvo za promicanje zapošljavanja žena*, a pod vodstvom **Emily Faithfull** osnovan je *Ladies Institute*, na adresi Langman Place 19. 1865. godine su feministice s Langham Placea organizirale peticiju za donošenje zakona kojim se daje glasačko pravo ženama (Vidaković 2011: 70). 1868. godine nastalo je *Nacionalno društvo za žensko pravo glasa (National Society for Women's Suffrage – NWSW)*, a 1897. godine Millicent Fawcett osniva *Nacionalnu uniju za žensko pravo glasa (National Union of Women's Suffrage Societies – NUWSS)*.

U drugom je naraštaju ovoga pokreta značajna Josephine Butler koja se borila protiv društvenog čistunstva i *Zakona o zaraznim bolestima* Britanske vlade. Taj je zakon dopuštao da se ženu koja se prostituirala slobodno moglo prisiliti na liječnički pregled koji su obavljali vojni liječnici. I na koncu, u trećem je naraštaju važno spomenuti Emmeline Pankhurst koja je 1903. godine sa svojim kćerima osnovala *Društveni i politički savez žena (Women's Social and Political Union-WSPU)*. Savez se brzo razvio, a nedugo nakon nastaje i njihov list *Glasovi za žene (Votes for Women)*. **Emmeline Pankhurst** bila je poznata po borbi za ženska prava koja je nerijetko prodirala i do granica fizičkog nasilja, a svojim je postupcima snažno utjecala na feminističke pokrete. Da bi ostvarila što je željela nije se ustručavala ni razbijati prozore, spaljivati kuće i uništavati slike po galerijama (Šolaja 2017: 32). Zbog takvih se metoda Millicent Fawcett distancirala od Pankhurst (Mihaljević 2016: 155). Prema Dragani Obrenić, Fawcett se zalagala isključivo za nenasilna rješenja, a borila se za ukidanje društvenih nelogičnosti poput činjenice da je žena morala slijediti zakone o kojima nije imala pravo odlučivati (Zaharijević 2012:55). Ipak, 1912. godine dolazi do stišavanja saveza i promjena u političkome svijetu (promjenom kralja) te dolazi do brojnih pobuna, razbijanja prozora Ministarstva unutarnjih poslova, uhićenja i štrajkanja glađu. Sufražetkinje su u tom razdoblju imale snažnu podršku građana što se nije sviđalo vladi koja je, da bi umirila sufražetkinje, počela primjenjivati takozvanu taktiku *mačke i miša* – dopuštali su štrajk sufražetkinjama do krajnje granice, a kada im je zdravlje bilo ugroženo pružali su zdravstvenu pomoć i puštali su ih iz zatvora. Takvu su taktiku primjenjivali svaki puta iznova kako bi izmorili sufražetkinje, a da istovremeno ne bi bili odgovorni za smrtne posljedice (Zaharijević 2012: 57). Iako su bile iscrpljene, sufražetkinje su s pobunama krenule još jače. Prema Dragani Obrenić, koliko su

daleko išli prosvjedi sufražetkinja pokazuje primjer Emily Davison koja se 1913. godine odlučila baciti pod kraljevskog konja u znak pobune. Davison je taj kobni dan poginula, a njezin su čin muškarci snažno kritizirali (Zaharijević 2012: 57-58).

Dvije godine kasnije dolazi do Prvog svjetskog rata, a tek 1918. godine žene starije od trideset godina dobivaju pravo glasa (Watkins, Rueda, Rodriguez 2002: 54-79). Ipak, tek 1928. godine dolazi do izmjene zakona *Equal Franchise Act* prema kojem žene napokon imaju jednaka glasačka prava kao i muškarci (Vidaković 2011: 72).

Što se tiče prvog vala feminizma u **Francuskoj**, neupitno je da je Francuska revolucija 1789. godine utjecala na borbu za prava žena. Žene su se počele boriti za vlastita prava, jednakost spolova i jednake mogućnosti obrazovanja, a jedna od najznačajnijih revolucionarki koja djeluje u tom razdoblju je **Olympe de Gouges**. 1791. godine objavila je djelo *Povelja o pravima žene i građanke* prema *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina* (Lekić 2019:13). Slično kao i John Stuart Mill, samo gotovo stoljeće ranije, zalagala se da se uz termin *građanin* uvede termin *građanka*. Čvrsto je smatrala da žene pravno gledajući moraju biti jednake muškarcima, a za žene je smatrala da su čak i hrabrije od suprotnog spola. U rečenicama koje slijede vidljivo je njezino mišljenje o neravnopravnosti muškaraca i žena: „Kažite mi! Tko vam je dao suvereni autoritet da podčinite moj spol.“ (Mihaljević 2016: 152). Kao i brojne feministice, zalagala se za pravo rada i obavljanja svih poslova na koje imaju pravo i muškarci. Prema Jeleni Lekić najpoznatija rečenica Olympe de Gouges bila je „Žena ima pravo da se popne na giljotinu; ona mora imati jednako pravo da se popne i na govornicu.“, a zbog otvorenog progovaranja i zastupanja ženskih prava, osuđena je na giljotinu (smrtnu kaznu) 1793. godine (Lekić 2019:13).

Slika 1. Pogubljenje Olympe de Gouges

Gledajući s pravne strane, u vrijeme prvog vala feminizma u Francuskoj još je uvijek na snazi Napoleonov zakonik donesen 1804. godine prema kojem su žene bile podređene muškarcu. Žena je bila vlast muškarca, a zakoni za žene bili su jednaki kao za djecu i kriminalce. Samim time, žene su radile loše poslove, a muškarci su imali pravo oduzimati njihovu imovinu. Sve je to utjecalo na uključivanje žena u industriju prostitucije. U vrijeme Francuske revolucije, žene počinju aktivnije pisati o vlastitim nedaćama, a najpoznatije književnice i feministice toga razdoblja su: Madame de Staël u Francuskoj te George Eliot, sestre Brontë i Jane Austen u Engleskoj (Lekić 2019:15).

4.2. Drugi val

Drugi je val smješten u razdoblje šezdesetih i sedamdesetih godina, a značajan je jer feminizam postaje organiziran pokret kojim se žene bore za ravnopravnost. Povijesno slijedi nakon ratnog razdoblja i baby booma, ali i nakon izgubljenih prava žena u političkom svijetu. Ovaj val proizlazi iz poslijeratne situacije u svijetu u kojoj su muškarci težili povratku tradicionalnih odnosa u kući i društvu. Prema Jeleni Lekić, žene su se tijekom ratnoga razdoblja brinule o brojnim poslovima, od vođenja hotela i kafića do rada u trgovinama i bankama. Ipak, patrijarhat se nakon rata vraća i traži ponovno uspostavljanje stare podjele (Lekić 2019:18). U vrijeme drugoga vala feminizma, žene u se borile za ostvarivanje socijalne i pravne rodne jednakosti jer su sada znale obavljati različite poslove i zarađivale novac. U ovome se razdoblju, koje označuje *oslobođenje žena*, službeno ustaljuje naziv „feministica“. U fazi drugoga vala dolazi do utemeljenja ključnih postavki feminizma, organiziranih masovnih pokreta, borbe radi promjene zakonodavstva, svekolikih feminističkih časopisa, edukacije žena te problematike muškog nasilja. Iako situacija nije bila zadovoljavajuća, žene su u Velikoj Britaniji 1870. godine dobile pravo na vlastitu raspodjelu dobara, a nešto kasnije, tijekom 20. stoljeća, počinje se razvijati i žensko pismo.

Značajnom predstavnicom liberalnog feminizma u drugom valu feminizma smatra se **Betty Friedan**, predstavnica američke organizacije za žene pod nazivom *Nacionalna organizacija za žene* (NOW). U početku se organizacija bavila borbom za jednake mogućnosti zaposlenja i jednake plaće, a kasnije se zalagala i za pravo na pobačaj (Patricia A. Cain 1989-90: 1). *Nacionalna organizacija za žene* najbrojnija je ženska organizacija, a važna je jer je donijela niz dokumenata kojima se zalagala za ženska prava. Između ostaloga, borila se za donošenje ustavnog *Amandmana o jednakim pravima* (ERA) za donošenje zakona protiv spolne diskriminacije, za jednake mogućnosti obrazovanja, ostvarivanje prava roditelja i drugo (Ćurić 2013:24).

Betty Friedan borila se za ekonomsku jednakost žena i muškaraca, a posebno je naglašavala potrebu za jednakim prilikama, kako za muškarce, tako i za žene. 1963. godine objavila je djelo *Ženska mistika*, ključno feminističko djelo koje se smatra povodom za nastanak drugoga vala feminizma. U tom je povijesnom kontekstu mjesto žene obuhvaćalo dvije funkcije: žena je bila majka i kućanica. Ženama nije bio omogućen prostor za napredovanje, štoviše, kada je žena izrazila želju za uključenjem u određeni dio javnoga ili političkoga života, to se smatralo sramotnim. Stoga Betty Friedan u djelu iskreno piše o osjećajima brojnih žena koje su zarobljene u kućama kao kućanice i majke, smatrane dovoljno kompetentnima jedino za rađanje i pripremanje hrane te vođenje brige za supruga: „Učili su ih da prava ženstvena žena ne želi imati karijeru, obrazovanje i politička prava – neovisnost i sve mogućnosti za koje su se borile feministice“. (Friedan 1963:16, prev.a.).⁶ Suprug je predstavljao vođu u obitelji, autoritet kojeg se sluša jer je jedini imao financijske prihode te tako vodio obitelj. Prema Friedan, žene su žrtve lažnoga sustava vjerovanja koji od njih traži da pronađu identitet isključivo kroz muževe i djecu.⁷ Friedan je ispitivala američke žene o njihovim osjećajima i nakon detaljnih ispitivanja otkrila je da sve žene imaju takozvani *problem koji nema ime* odnosno pate od bolesti koja predstavlja žensku mistiku. Problem koji nema ime zapravo je osjećaj praznine, gubitak osobnosti, nezadovoljstvo i nedostatak ambicija kod američkih žena. Sputane kućanskim poslovima i društvenom normom koja im nalaže da budu dobre kućanice i majke, izgubile su svoj identitet i osjećale su se izgubljeno. Friedan je u djelu istraživala što su o takvoj *bolesti* govorili liječnici pa je naglašavala da su razloge *čudnih ženskih osjećaja* opravdavali raznim društvenim događajima, obrazovanjem i slično. Prema Friedan, postoji dubok razlog takvih osjećaja, a razlog nije gubitak ženstvenosti ili previše obrazovanja. Friedan je krivcima za položaj američkih žena smatrala apsolutno sve na vodećim pozicijama, od društvenih aktera, političara, psihijataru do znanstvenika (Mihaljević 2016: 159). Prema Friedan, žene žude za samoostvarenjem i to se ne smije ignorirati: „Više ne smijemo ignorirati glas koji se nalazi u ženama koji vrišti: Želim nešto više od svoga muža, svoje djece i kuće!“ (Friedan 1963:32, prev.a.).⁸

U djelu je navela utjecaj medija na razvoj *problema koji nema ime*, ali i problem oglašavanja s obzirom da se žene predstavljaju kao profesionalne kućanice pa im se prodaju

⁶ „They learned that truly feminine women do not want careers, higher education, political rights– the independence and the opportunities that the old-fashioned feminists fought for.“ (Friedan 1963:17)

⁷Network “GWANET – Gender and Water in Central Asia”, *History and theory of feminism*, http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/rubricator/feminism_e.htm, posjet 17. srpnja 2021.

⁸ „We can no longer ignore that voice within women that says: „I want something more than my husband and my children and my home.“ (Friedan 1963:32)

proizvodi za kućanske poslove kao nešto što bi ih trebalo zadovoljiti. Padom kupovine takvih proizvoda pali bi doprinosi agencijama koje prodaju kućanske proizvode pa takvim agencijama nije bilo u cilju da žene napuste kuće i krenu graditi vlastite karijere. Također je raspravljala utjecaju problema na djecu koja gube zanimanje za vlastite ambicije jer vide da im majke imaju neispunjen život. Problem je to što se žene moraju pronaći samo kao majke i kućanice, a neki su tvrdili da im je to biološki određena funkcija, poput Freuda, kojeg snažno kritizira. Friedan je sliku žene koja brine samo o djeci i suprugu usporedila čak s *ugodnim koncentracijskim logorom* čime je jasno izrazila svoje mišljenje (Mihaljević 2016:157). Friedan je tvrdila da žene trebaju smisleniji posao i mogućnost obrazovanja da bi došle do samoaktualizacije, a da ne trebaju svoj život posvetiti isključivo suprugu, djeci i domu (Friedan 1963).

Problematika djela, posebice za razdoblje aktivnih feminističkih pokreta, predstavlja korijenje iz kojeg nastaje drugi val feminizma, ali je razvidno da opisana problematika nije nepoznata i u suvremenom svijetu. Ipak, Betty Friedan kritizirala je radikalni feminizam jer je smatrala da radikalne promjene nisu moguće, a odbacivala je i teoriju lezbijskog feminizma. Događaj kojim Betty Friedan također ulazi u povijest odnosi se na govor u Chicagu kojim je na konferenciji za opoziv zakona o pobačaju (u kojem je sudjelovala i Gloria Steinem) javno proglasila pobačaj ženskim pravom 1969. godine, a 1970. godine organizirala je *Ženski štrajk za jednakost* (Ćurić 2013:23).

Još jedno značajno lice drugoga vala feminizma predstavlja novinarka i pokretačica feminističkog časopisa *Gospođa (Ms.)*, **Gloria Steinem**. Predstavljala je jednu od najutjecajnijih feministica, a iako aktivno djeluje i danas, najznačajnija djela izdala je u vrijeme ženskoga pokreta, tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina. Steinem je 1971. godine s Betty Friedan i nekolicinom drugih feministica osnovala *Nacionalni ženski politički odbor (National Women's Political Caucus)*, a aktivno je sudjelovala u pokretu za emancipaciju žena. Također je sudjelovala u osnivanju *Koalicije sindikalnih žena*, udruge koja se borila za prava žena u sustavu rada i *Glasača za pravo na izbor*, udruge koja se borila za pravo na pobačaj.⁹ Njezino je najpoznatije djelo *Revolucija iznutra: knjiga o samopoštovanju*. I danas djeluje i radi kao politička aktivistica i feministička glasnogovornica, a na predavanjima koja izvodi bavi se pitanjima ravnopravnosti. Prema riječima Glorije Steinem „Sada, zahvaljujući duhu jednakosti

⁹ Hrvatska enciklopedija, „Steinem, Gloria Marie“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=68220>, posjet 27. srpnja 2021.

u zraku i radu velikog broja feministica, više ne prihvaćam prosudbu društva kojom se tvrdi da je moja grupa drugorazredna“ (Demetrakas 2018: prev.a)¹⁰

U razdoblju drugoga vala feminizma američki predsjednik J.F. Kennedy osnovao je *Predsjedničku komisiju o statusu žena*, organizaciju koja se bavila pitanjima ravnopravnosti, (ne)jednakih prilika za zapošljavanje, obrazovanje i sigurnost žena, pritom se boreći za ukidanje zakona kojima su se diskriminirala ženska prava. Iz svega navedenoga, razvidno je da su ženska prava u drugom valu feminizma postala pitanja nacionalnog interesa i da su raniji feministički pokreti urodili plodom. Predsjednik Kennedy imenovao je **Eleanor Roosevelt** predsjednicom komisije za ljudska prava. Roosevelt je bila prva predsjednica *Povjerenstva Ujedinjenih naroda za ljudska prava*, a uvelike je utjecala na nastanak *Opće deklaracije o ljudskim pravima*.¹¹ Prema *Deklaraciji*, svaka je osoba od rođenja slobodna i ima pravo uživati u jednakim pravima u skladu s dostojanstvom (Deklaracija o ljudskim pravima 1948: članak 1).

Slika 2. Eleanor Roosevelt i Opća deklaracija o ljudskim pravima (1949.)

Osim što je imala ključnu ulogu u nastanku *Deklaracije o ljudskim pravima*, aktivno je govorila o ženskim ekonomskim prilikama, tradicionalnom pogledu na ženu i ženskoj podređenoj ulozi u obitelji. U službi predsjednice komisije djelovala je sve do smrti, 1962. godine.

Izvješće *Povjerenstva za statut žene* objavljeno 1963. godine obuhvaćalo je nekoliko zakonodavnih inicijativa kao što su jednake prilike zapošljavanja za žene i ukidanje diskriminacije na radnom mjestu. Posljedično tome, brojne su države osnovale vlastita povjerenstva te predlagale zakonodavne izmjene, a shodno tome navedeno su učinila i brojna

¹⁰ „Now, thanks to the spirit of equality in the air and to the work of many of my more foresighted sisters, I no longer accept society 's judgment that my group is second class.“ (Demetrakas 2018)

¹¹ *Opća deklaracija o ljudskim pravima* najvažniji je i prvi službeni dokument kojim se štite ljudska prava. Proglasila ju je Opća skupština Ujedinjenih naroda, 10. prosinca 1948. godine.

sveučilišta. 1963. godine pod utjecajem komisije nastaje *Zakon o jednakim plaćama* kojim se poslodavcima zabranjuje nejednako plaćanje osoba prema spolnoj razlici.¹²

Iz svega navedenoga, drugi val feminizma možemo nazvati i najvažnijom prekretnicom za razvoj i ostvarenje feminističkih težnji, a tijekom toga razdoblja ostvareno je nekoliko pozitivnih ishoda. Ostvareno je pravo na jednake plaće, obrazovanje, građanska prava, ali i pravo na kontracepciju i pobačaj. Napokon dolazi do zabrane diskriminacije i do zabrane seksualnog zlostavljanja. Prema riječima feministice i autorice Phyllis Chesler „U doba drugog vala feminizma, otvorile smo povijest i sve smo, poput Nore u Ibsenovoj *Kući lutaka*, napustile kuću u istom trenutku.“ (Demetrakas 2018: prev.a.).¹³

Anarhistica i autorica **Emma Goldman** je 1906. godine objavila značajan esej pod naslovom *Tragedija ženske emancipacije* u kojem je izrazila mnogobrojne probleme s kojima se susreću žene. Prema Emmi Goldman, emancipacija bi trebala ženama služiti kao ostvarenje svih mogućnosti i trebala bi označiti put prema slobodi rušenjem podređenoga položaja (Goldman 1966).

Ipak, Goldman zaključuje da emancipacija svodi borbu prava na borbu među spolovima. Goldman je tvrdila da je emancipacija, u teoriji, imala dobre ideje, ali je u praksi stvorila sliku žene kao hladne i nedodirljive osobe bez duše koja se bori protiv ljubavi. Mediji su počeli prikazivati emancipirane žene kao osobe koje preziru moral, odnos muškarca i žene, religiju i društvo (Goldman 1966). Prema Goldman, emancipacija je donijela brojne zakone, pozitivne ishode i, na kraju krajeva, pravo glasa, ali emancipacija ne može promijeniti viđenje žene ili političke probleme. Goldman smatra da žena ne može nikada u potpunosti pročistiti politiku jer je pokret za ženska prava dvosjekli mač – ukinuo je neke stare okove, ali je istovremeno stvorio nove (Goldman 1966).

Osim toga, Goldman se protivila braku jer je brak opisala kao degradirajući za ženu s obzirom na to da osuđuje ženu na *parazitizam*. Prema Lidiji Vasiljević, Goldman je smatrala da nema ništa gore od odricanja života mlade žene, pune strasti i ambicija radi udaje (Zaharijević 2012: 129).

Anarhistica Emma Goldman borila se za slobodu govora i slobodu uporabe kontracepcije te za slobodno obrazovanje, a prije svega zagovarala je ljubav. Prema Goldman,

¹²Jone Johnson Lewis, „Predsjednička komisija o statusu žena“, *EFerrit*, mrežno izdanje, <https://hr.eferrit.com/predsjednicka-komisija-o-statusu-zena/>, posjet 6.travnja 2021.

¹³ „The second-wave era of feminism, we had an opening in history and we all, like Nora in Ibsen's *Doll House*, we all left the house at the same moment.“(Demetrakas 2018)

tragedija se, kao što stoji u naslovu djela, sastoji u tome što žena ima nedovoljno iskustva, a tragedija emancipacije odnosi se na stvaranje praznine u ženskoj duši. Rješenje problema Emma vidi u obnovi ženske duše, u vjeri svake žene u svoju vlastitu moć, ali i vjeri u ljubav jer je osnovno pravo biti voljen i voljeti (Goldman 1966). Goldman je u djelu svim ženama zaželjela da prvo započnu s unutrašnjom obnovom da bi sa sebe skinule okove zastarjele tradicije i običaja.

U vrijeme drugoga vala žene su se borile za slobodno korištenje kontracepcije kako bi mogle raditi. U drugom valu razvija se radikalni feminizam. Radikalne feministice naglašavale su nezadovoljstvo oko ekonomske situacije i položaja žena. Jedan od najznačajnijih događaja drugoga vala naziva se *spaljivanje grudnjaka*, a odnosi se na događaj kada su u sklopu udruge *New York Radical Woman* žene prosvjedovale protiv stereotipa o ženama tako da su bacale „razne instrumente koji su služili za ugnjetavanje žena, zatim visoke potpetice, grudnjake i remene“ (Šolaja 2017: 35).

Unatoč brojnim ostvarenjima drugoga vala, nije došlo do prihvaćanja izmjene *Amandmana o jednakim pravima* (*The Equal Rights Amendment* -ERA) predložene 1920. godine. Kongres je donio 19. amandman dajući ženama pravo glasa koji, za razliku od 14. amandmana, ne govori samo o muškarcima i rasnim razlikama, već sada ženama daje pravo na glasanje.¹⁴ **Alice Paul**, značajna feministica, napisala je 1923. godine *Lucretia Mott Amandman*¹⁵, u kojem je naglasila potrebu za jednakim pravima muškaraca i žena.¹⁶ Kasnije je, tijekom četrdesetih godina, amandman nazvan *Alice Paul Amandman*, a cilj je ostao isti – jednaka prava pred zakonom za muškarce i za žene.¹⁷ Ipak, izmjena *Amandmana o jednakim pravima* prihvaćena je tek 1972. godine i to ne u svim državama.

Od 1970—1979. godine govorimo o ženskom pokretu kojem je prethodila konferencija o oslobođenju žena u sedamdesetima u Oxfordu. U navedenih 9 godina feminizam se snažno

¹⁴ Prema 14. i 15. amandmanu bilo je zajamčeno pravo glasa svim muškarcima, bez obzira na rasu. Feministice su htjele izboriti pravo glasa za sve građane, a izmjena 14. amandmana uključivala je samo riječ *muškarac*. Do izmjene 19. amandmana, u kojem su žene napokon dobile pravo glasa, i njegovog prihvaćanja moralo je proći dugi niz godina.

¹⁵ **Lucretia Mott Coffin** bila je učiteljica i feministica, a tijekom života borila se za ženska prava, posebno u području socijalnih odnosa. Osnovala je prvu *žensku* konferenciju s Elisabeth Cady Stanton (Seneca Falls, 1848) zahvaljujući kojoj nastaje *Deklaracija osjećaja*, dokument kojim se zastupaju jednaka prava za žene, misleći pritom na: pravo raspolaganja vlastitom imovinom, povećane mogućnosti razvoda braka, jednake prilike starateljstva pri razvodu te bolji pristup obrazovanju i zaposlenju.

¹⁶ Jone Johnson Lewis, „Žene u ustavnoj povijesti SAD-a: spolna diskriminacija“, *EFerrit*, mrežno izdanje, <https://hr.eferrit.com/zene-u-ustavnoj-povijesti-sad-a-spolna-diskriminacija/>, posjet 6.travnja 2021.

¹⁷ Linda Napikonski, „Amandman jednakih prava“, *EFerrit*, mrežno izdanje, <https://hr.eferrit.com/amandman-jednakih-prava/>, posjet 6.travnja 2021.

razvija i nastaje nekoliko feminističkih tendencija o kojima će biti nešto više riječi u poglavlju *Feminističke grane i pokreti*. Ukratko, u to vrijeme djeluju:

- i) radikalne feministice,
- ii) socijalističke feministice i
- iii) liberalne feministice.

4.3. Treći val

Treći val feminizma smješta se u razdoblje osamdesetih i devedesetih godina, ali su njegovi tragovi vidljivi i u ciljevima suvremenih feministica. Nastaje kao posljedica prvih dvaju valova i reakcija na njih. Treći se val još naziva *postfeminizam*, a u središtu njegova interesa nalaze se teme klasnih i rasnih rodova, medijskog utjecaja, tehnologije i popularne kulture (Ćurić 2013: 8). Cilj trećega vala odnosi se na ukidanje bilo kakvih stereotipa, seksističkih izjava i podjela, objektivizacije ženskog lika, a napose osnaživanje samostalne i sposobne moderne žene. Prema Kristini Ilić, treći val kreće od osamdesetih godina prošloga stoljeća, a bavi se i pitanjima spolnih razlika pa je u tijesnoj vezi s raznolikim novim feminističkim teorijama: queer teorijom, post-kolonijalnom teorijom, transnacionalizmom, ekofeminizmom i trans-feminizmom (Ilić 2017). Shodno tome, treći je val multidisciplinaran i najrašireniji. Treći je val pod utjecajem postmodernog razmišljanja, a dolazi i do vraćanja određenih aspekata koji su bili izbačeni iz prve dvije faze poput dekoltea i visokih potpetica. Prema feministici Pinkfloor „moguće je istovremeno imati push-up grudnjak i mozak“. ¹⁸ U trećem valu valja spomenuti *Riot grrrl* pokret odnosno feministički punk projekt koji se bavio tematikom silovanja, zlostavljanja u obitelji i osnaživanjem žena.¹⁹ Damirka Mihaljević napominje da treći val zapravo označava dekonstrukciju heteronormativnoga društva (Mihaljević 2016: 164). U trećem valu ukida se postojanje univerzalnoga identiteta, a na rodne odnose gleda se kao na politički i društveno oblikovane konstrukte.

Vrijedno je spomenuti da u trećem valu feminizma dolazi do analize pojma *sestrinstva*. Naime, feministice drugoga vala nisu bile složne u vezi pitanja homoseksualnosti i rase. Primjerice, neke feministice nisu prihvaćale lezbijske feministice (*ružičasta napast*)²⁰, a diskriminaciju su osjećale i žene crne boje kože koje su tvrdile da se feminizam zalaže samo za

¹⁸ Martha Rampton, Četiri vala feminizma, *Pacific University*, Forest Grove, objavljeno 25. listopada 2015, <https://www.pacificu.edu/magazine/four-waves-feminism>, posjet 7. travnja 2021.

¹⁹ Network “GWANET – Gender and Water in Central Asia”, *History and theory of feminism*, http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/rubricator/feminism_e.htm, posjet 17. srpnja 2021.

²⁰ Tako je Betty Friedan nazvala lezbijske feministice (eng. lavender menace) smatrajući da one predstavljaju opasnost za feminizam. Friedan nije prihvaćala gay populaciju dugi niz godina, ali je na kraju ipak promijenila mišljenje (Mihaljević 2016: 163).

bjelkinje. U trećem (djelomično djeluje i u drugom) valu feminizma spisateljica i feministička teoretičarka **Bell Hooks** (Gloria Jean Watkins) piše djelo *Zar ja nisam žena* u kojem iznosi mišljenje da feminizam ne dopušta mjesto ženskim osobama koje imaju kožu druge boje (Mihaljević 2016:163). Osim toga, autorica je djela *Feminizam je za sve: strastvena politika*. Hooks se u djelu *Feminizam je za sve: strastvena politika* osvrnula na najčešće optužbe koje muškarci i žene upućuju feminizmu. Istaknula je da feministice doživljavaju kao bijesne žene ljubomorne na muškarce, sve redom lezbijke, koje kradu muške poslove. Hooks je napisala djelo kako bi ljudima dokazala da to nije tako i da je zapravo feminizam pokret u kojemu se mogu pronaći baš svi, kao što stoji u naslovu djela. Hooks naglašava da feminizam nije antimuški pokret već naglašava da je to pokret protiv seksizma, a seksisti mogu biti i žene. Prema Hooks: „Bez muškaraca kao saveznika u borbi feministički pokret neće napredovati“ (Hooks 2004:26).

Hooks je također naglasila da je cilj feminističke revolucije ukidanje klasnog elitizma, rasizma i imperijalizma, a navela je da se feministice tijekom sedamdesetih nisu htjele previše baviti problemom rasizma:

Nije bilo važno koliko je bijelih radnica ili pojedinih crnih žena predvodilo ženski pokret u radikalnim smjerovima. Na koncu, bijele klasno privilegirane žene objavile su kako su one predvodnice pokreta, a ostale ih žene samo slijede. (Hooks 2004:63)

Tijekom pokreta sedamdesetih i osamdesetih godina kada se počeo komentirati rasizam unutar društva i feminističkoga pokreta, brojne su žene samo okrenule leđa. Nadalje, nakon pokreta za građanska prava i paljenja grudnjaka na izboru Miss Amerike, u središte je došla borba za spolnu slobodu. Hooks je opisala težak položaj žena, napose crnkinja, koje su bile primorane odlaziti na ilegalne pobačaje jer nijedan oblik kontracepcije ženama nije bio dostupan. Prema Hooks, pravo na slobodno kontroliranje začeca konzumacijom kontracepcije je slobodno pravo svake žene, a feminizam bi se trebao baviti ženskim reproduktivnim pravima (Hooks 2004:48). Hooks je posebno naglasila da bi se unutar feminizma trebao aktivno razviti antirasistički feministički pokret te da bi se trebala poticati spolna sloboda i sloboda seksualne orijentacije.

Između ostaloga, u djelu je kritizirala pogrešan pristup feminizma prema ljubavi jer smatra da „umjesto da specifično propituje patrijarhalne, pogrešne pretpostavke o ljubavi, ona je samo označila ljubav kao problem.“ (Hooks 2004:133). Ipak, ne može postojati ljubav tamo gdje je prisutna dominacija. U djelu je analizirala i problem zabrane pobačaja: „Hoće li žena pobaciti, samo je stvar izbora. Nismo antifeministice ako izaberemo da nećemo pobaciti. Ali

jest feminističko načelo da žene imaju pravo izabrati.“(Hooks 2004:147). Bavila se i problemom nasilja, a u djelu je navela da majka koje nasiljem pokušava disciplinirati dijete zapravo promiče patrijarhat jer odgaja muškarca koji će to ubuduće raditi ženi.

Najznačajniji savjet koji nam Bell Hooks nudi u svoj knjizi zasigurno je da moramo biti složni, a ne da u ime feminizma radimo podjele na muškarce i žene:

Znamo da bi sve žene na svijetu mogle postati feministkinjama, ali naši bi životi i dalje bili slabi ostanu li muškarci seksisti. (...) Prijeko je potrebno da muškarci podignu zastavu feminizma i dovedu u pitanje patrijarhat. (Hooks 2004:149).

Zaključno, djelo Bell Hooks *Feminizam je za sve: strastvena politika* kratko je i jednostavno štivo koje obiluje korisnim savjetima za obnovu feminističkoga pokreta. Zastupnice feminizma ne smiju zaboravljati da se bore protiv svih oblika ugnjetavanja što uključuje i diskriminaciju na temelju boje kože, vjeroispovijesti i seksualne orijentacije.

U trećem valu feminizma nastaje nekoliko dokumenata kojima se štite prava žena. 1948. godine nastaje *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima* prema kojoj svaka osoba ima podjednako pravo na obrazovanje, a 1979. godine Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu službeno donosi **Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena** (CEDAW – *Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*) prema kojoj žene imaju pravo na jednake uvjete u školstvu, pri zaposlenju, javnom i političkom svijetu kao i muškarci (Zaharijević 2012: 92).

Prema istraživanju Kristine Šolaje, postoji i **četvrti val feminizma** koji započinje s aktivisticom Caroline Criado-Perez koja je 2013. godine osnovala prosvjed ispred Engleske centralne banke tražeći da na britanskim novčanicama budu i žene (Šolaja 2017: 37). Karakteristike su četvrtoga vala, koji se razvija u vrijeme naglog razvoja tehnologije, ženska borba za napredovanje u poslovnoj domeni, jednakost u poslovima, borba za jednake prilike i pravo na zaposlenje. Zahvaljujući Internetu, postoje brojne stranice podrške, grupe i organizacije koje omogućavaju zbližavanje žena i izražavanje mišljenja. Tako žena, u suvremenom društvu, postaje aktivni sudionik i samostalno izražava slaganje, negodovanje i mišljenje u javnom i političkom svijetu.

5. FEMINISTIČKE GRANE I POKRETI

Feminizam se kao društveni pokret, od nastanka prvog vala pa sve do danas, razvio u niz smjerova: radikalni, socijalistički, liberalni, marksistički, poststrukturalistički, crni, postkolonijalni, postmoderni, antipornografski i kršćanski feminizam.

Radikalni feminizam

Razvio se šezdesetih godina prošloga stoljeća, a predstavlja struju unutar feminističkoga pokreta u kojoj nastaju brojni prosvjedi za ostvarivanje ženskih prava. Predstavnice radikalnoga feminizma okrivljuju patrijarhalno društvo za neravnopravnost spolova. Borba protiv patrijarhata započela je već šezdesetih godina 19. stoljeća, a jedna od predstavnica radikalnoga feminizma je engleska feministica **Carole Pateman**, autorica djela *Spolni ugovor* (Ćurić 2013:2). U djelu autorica kritizira društvo u kojem, osim društvenog, postoji zanemareni spolni ugovor prema kojem je muškarac gospodar žene, a sloboda ovisi o patrijarhata: „Prvobitni je pakt ne samo društveni, nego i spolni ugovor: spolni u patrijarhalnom smislu – njime se, naime, uspostavlja političko pravo muškarca nad ženama – te spolni u smislu uspostave urednog pristupa muškarca tijelima žena“ (Pateman 2000: 18). U djelu se bavila i ugovorom o prostituciji za koji napominje da je također rezultat patrijarhalnog utjecaja s obzirom na to da su muškarci prostituciju pretvorili u patrijarhalni kapitalizam. Prema Patenam, muškarci su ugovorom stvorili vlastito pravo na žensko tijelo te su počeli unovčavati korištenje ženskoga tijela na tržištu, a u tome je vidljiva njihova moć: „Najdramatičniji primjer javnog aspekta patrijarhalnog prava jest zahtjev muškarca da tijela žena budu na prodaju kao roba na kapitalističkome tržištu; prostitucija je jedna od glavnih kapitalističkih industrija.“ (Pateman 2000:31). Također, naglašava da je još Mary Wollstonecraft brak nazvala *legalnom prostitucijom*, a Simone de Beauvoir suprugu je nazvala doživotnim najmom muškarca (Pateman 2000:186). Patenam povezuje društveni ugovor s pojmom slobode dok spolni ugovor povezuje s pojmom podčinjenosti, a moć muškaraca zapravo je patrijarhalno pravo muža nad suprugom. Time želi naglasiti da tijekom povijesti, ali i danas, živimo u svijetu u kojem građanska sloboda žena pada u ruke patrijarhalnoga sustava: „Ugovor (spolni) jest sredstvo pomoću kojeg muškarci svoje prirodno pravo nad ženama pretvaraju u sigurnost građanskog patrijarhalnog prava.“ (Pateman 2000:21). Time su žene smjestili pod *prirodno* pravo, a sebe pod *građansko*.

Nadalje, u djelu *Ženski nered* bavi se odnosom žene i muškarca u javnome i privatnome životu i kritizira podjelu (liberalnog feminizma) na privatno i javno jer ona utječe na stvaranje

društvene podjele. Prema Patenam, dihotomija privatnog i javnog razlog je nastanku feminističkoga pokreta. Dihotomiju privatnog i javnog slijede filozofi još od Platona, a neki sve do danas. U Aristotelovoj teoriji postoji razlika *oikosa*, prostora koji se veže uz privatno i domaćinstvo te *polisa*, pojma koji se veže uz muškarca kao građanina koji sudjeluje u političkim odlukama. Prema Aristotelu, žena je privatno biće, a muškarac prirodno (Zaharijević 2012: 467). Suprotno takvoj dihotomiji, Pateman se zalaže za slobodu žene koja mora biti neovisna od muškarca:

Prirodna je, biološka činjenica ljudske egzistencije da samo žene rađaju, no ta činjenica nije nikakvo opravdanje za odvajanje društvenoga života u dvije spolno određene sfere privatne (ženske) egzistencije i (muškog) javnog djelovanja. (Patenam 1998: 206)

Djelo započinje kritiziranjem Rousseaua koji tvrdi da *ženski nered* rađa poroke i može utjecati na uništenje države (Patenam 1998: 24). Za Rousseau je prirodno da muškarci vladaju ženama jer bi inače došlo do uništenja društva, s obzirom na to da se žene ne mogu kontrolirati: „Njihova ih neobuzdanost uvijek dovodi do toga da odvlače muškarce od građanske kreposti i da se izruguju pravdi.“ (Patenam 1998: 31). Patenam također kritizira i Freuda jer tvrdi da su žene nesposobne za razvijanje osjećaja za pravdu i moral pa su predodređene samo za prirodno mjesto kućanskoga života (Patenam 1998:28). Osvrnula se i na Johna Stuarta Milla i Mary Wollstonecraft za koje tvrdi da su se borili za jednakost spolova, ali su ipak ostali pri mišljenju da će većina žena ostati na istoj poziciji, a Mill je čak smatrao da je za žene i bolje da odaberu život majke iako trebaju imati pravo na slobodu izbora (Patenam 1998: 34). Kritiziranjem autora koji su utjecali na razvoj feminističke teorijske misli, Patenam iznosi negodovanje jer smatra da problem *ženskog nereda* još uvijek nije riješen. Nadalje, analizirala je pojam društvenog ugovora i mjesto žene u političkoj teoriji i zaključila da je ženski pristanak u političkoj teoriji apstraktan pojam: „Žene su *pojedinici* koji posjeduju vlasništvo u svojoj osobi i sposobnostima, te se tako pitanje njihova *pristanka* na vlast muškarca zapravo nikada ne postavlja.“ (Patenam 1998: 73).

Patenam je u djelu navela da nas povijest feminizma mora naučiti da je demokratska praksa podebljala odnos dominacije u društvu umjesto da bude istodobno i feministička. Patenam upozorava da su promjene potrebne tako da žene zauzmu ravnopravan položaj u demokratskom društvu, a to se neće dogoditi tako dugo dok je u društvu rašireno uvjerenje da žena ima samo jednu zadaću – vezanu uz privatnu sferu. S druge strane, do promjena također

neće doći tako dugo dok očevi neće biti ravnopravno uključeni u reprodukcijским aktivnostima (Patenam 1998: 206).

Zastupnice radikalnog feminizma snažno su se zalagale protiv rodniх uloga u društvu i protiv nasilja muškaraca nad ženama, silovanja i pornografije (Watkins, Rueda, Rodriguez 2002: 121). Prema radikalnim feministicama, muškarci koriste nasilje nad ženama u korist patrijarhata jer predstavlja prijetnju ženama (Galić 2002: 235). Za razliku od liberalnih, socijalističkih i marksističkih feministica, nisu smatrale da će se problem riješiti promjenama zakona već radikalnim promjenama u društvu (Potnešil 2015:4). Radikalne feministice upućivale su brojne kritike liberalnom feminizmu jer su smatrale da je potrebno srušiti patrijarhat, a ne mijenjati zakon. Također su pod geslom *osobno je političko* budile svijest o utjecaju patrijarhata na osobni život žene te naglašavale povezanost osobnog i političkog.

Postoje i podvrste radikalnog feminizma, a to su: kulturni feminizam, separatistički feminizam i antipornografski feminizam. Kulturni feminizam naglašava kulturno izgrađenu razliku muškaraca i žena, za razliku od biološke koja je vezana uz rađanje i menstruaciju. Također, na temelju određenih bioloških razlika spolova, zastupnici ove teorije izvlače zaključak da žene posjeduju vlastitu *žensku kulturu*. Separatistički feminizam je vrsta radikalnog feminizma koji ne podržava heteroseksualne odnose već tvrdi da su spolne razlike između muškaraca i žena nerješive. Prema zastupnicima separatističkoga feminizma, ravnopravnost će biti zadovoljena samo tada kada će žene živjeti neovisno od muškaraca, u vlastitim zajednicama, bez međusobne interakcije.²¹

Socijalistički feminizam

Dok su radikalne feministice prosvjedovale protiv patrijarhata²², socijalističke su se feministice dijalogom borile za poboljšanje javnog i društvenog života žene. Smatrale su da je potrebno ispraviti ekonomske i kulturne razlike ukidanjem klasnih razlika koje utječu na stvaranje neravnopravnosti i patrijarhata, a svojim tezama slijedile su marksistički feminizam i teoriju Friedricha Engelsa. Socijalističke feministice naglašavaju važnost sklapanja saveza s drugim potlačenim skupinama, radničkim organizacijama i klasama (Watkins, Rueda, Rodriguez 2002:121). Dakle, socijalističke se feministice bore, s jedne strane, protiv muške dominacije, a s druge strane protiv pohlepe za profitom (Ćurić 2013:8). Karl Marx je smatrao

²¹ Network "GWANET – Gender and Water in Central Asia", *History and theory of feminism*, http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/rubricator/feminism_e.htm, posjet 17. srpnja 2021.

²² Patrijarhat predstavlja sustav odnosno oblik društva u kojem je prisutna dominacija muškaraca koji imaju primarnu kontrolu nad društvenim, političko-ekonomskim i kulturnim institucijama.

da prevladavanje klasnih razlika ujedno znači i prevladavanje rodnih pa prema tom uzoru i socijalističke feministice usmjeravaju svoje učenje na promjene koje se odnose na društvo u cjelini, a ne na individualnoj osnovi.²³ Oni vide potrebu da rade sa svim skupinama, a ne samo s muškarcima.

Liberalni feminizam

Pobornice liberalnog feminizma smatrale su da će se problem inferiornoga položaja žene u društvu riješiti promjenama zakona. Dakle, liberalne su se feministice borile za pravnu reformu koja bi ženama osigurala ravnopravnost. Ovaj se pokret još naziva *feminizam srednje struje*, a u povijesti je često kritiziran jer se temelji samo na pravnoj reformi, a na iskorjenjivanju problema klasnih razlika (Potnešil 2015: 5). Jedna od protivnica liberalnog feminizma je, već spomenuta, Carole Pateman koja smatra da liberalne feministice griješe kada podjelu javnog i privatnog pokušavaju riješiti zakonskim promjenama, a ne iskorjenjivanju patrijarhata što za radikalne feministice označuje uzrok neravnopravnosti i ženske inferiornosti (Ćurić 2013: 27).

Liberalne su feministice vidjele uzor u filozofu Rene Descartesu i njegovoj poznatoj izreci *Mislim, dakle jesam*. One su smatrale da je ljudski um univerzalan i da ne postoje razlike s obzirom na tjelesne razlike među ljudima. Samim time, liberalne su se feministice zalagale za jednaka prava muškaraca i žena (Ćurić 2013:6). Osim Descartesa, ovdje je ključno spomenuti utjecaj filozofa Johna Stuarta Milla i Johna Lockeja, predstavnike liberalnog feminizma. Njihovo je djelovanje smješteno u 18. i 19. stoljeće, a ideje usko vezane uz one za koje se kasnije bore liberalne feministice poput Mary Wollstonecraft i kasnije Betty Friedan. Locke i Mill zalagali su se za slobodu izražavanja mišljenja svakog pojedinca (Ćurić 2013:8).

Britanski filozof **John Stuart Mill** borio se protiv patrijarhalnog društva, a aktivno se bavio filozofijom politike i morala. Temelj njegove filozofije sastoji se u slobodi koja mora biti osigurana za svakog pojedinca koji, jedinu uz prisutnu slobodu, može realizirati vlastite potencijale. Dakle, Millov ideal društva temelji se na slobodnim pojedincima koji imaju prilike za razvoj vlastitih moralnih, intelektualnih i drugih sposobnosti. Mill je živio u doba velike hijerarhijske neravnopravnosti u kojem je postojala čvrsta podjela na siromašne i bogate, utjecajne i nevidljive, a spol se dijelio na muške i *domaćice* odnosno na kompetentne i neinteligentne. Mill je svoju ideju o liberalnom egalitarizmu iznio u eseju ***O slobodi***, djelu koje je imalo velik utjecaj na kasnije pravne rasprave o shvaćanju slobode i njezine granice

²³Network "GWANET – Gender and Water in Central Asia", *History and theory of feminism*, http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/rubricator/feminism_e.htm, posjet 17. srpnja 2021.

(Baccarini 2013:291). Kao što pojedinac mora imati slobodu koja utječe na njegov život i posljedično na društvo koje će biti zadovoljnije, tako i žene moraju imati slobodu da bi realizirale vlastite potencijale. Bavio se pitanjem marginalizacije žena i problematikom spolne diskriminacije (Ćurić 2013:15). Sa svojom suprugom Harriet Taylor, John Stuart Mill napisao je djelo *Žensko pravo glasa* u kojem naglašava važnost jednakih prava žena i muškaraca. John Stuart tvrdio je da je Harriet imala ogroman utjecaj na njegov rad, a posebno na njegova gledišta u pogledu ženske ravnopravnosti (Ravlić 2000:73).

John Stuart Mill slijedio je neka gledišta utilitarističkoga predstavnika Benthama, a i sam je zastupao zasebnu poziciju utilitarizma.²⁴ Mill je, kao i njegov otac James Mill i uzor Jeremy Bentham, pripadao filozofskim radikalistima, ali je liberalizmu koji je zastupao pružio emancipacijski karakter. Millov otac nije dijelio isto mišljenje pa je, naglašava Patenam, smatrao da ženama nije potrebno pravo glasa jer su „njihovi interesi sadržani u interesima njihovih očeva ili muževa“ (Patenam 2000:156). John Stuart Mill želio je prekinuti dugogodišnju tradiciju prema kojoj su žene pripadale unutrašnjem svijetu obitelji kao majke i supruge i borio se da i žene budu uključene u obnašanje raznih socijalnih ili političkih uloga (Ravlić 2000:72).

Između ostaloga, Mill se bavio pravnim izmjenama *Zakona o reformi* u korist žena tražeći da se u zakonskom tekstu riječ *man* (muškarac) zamijeni riječju *person* (osoba) da bi time omogućio jednako pravo glasanja za žene i muškarce (Ćurić 2013:17). Brojni su zastupnici smatrali da je njegova teza apsurdna i njegov prijedlog nije bio prihvaćen. Ipak, možemo reći da je i sam prijedlog bio veliko postignuće jer je označavao prvo spominjanje prava glasa žena u nacionalnom parlamentu. Osim toga, Mill je sa svojom suprugom osnovao prvo društvo za prava žena, kasnije poznato kao *Nacionalni savez društava za prava žena*.

Millovo najznačajnije i najutjecajnije djelo je ***Podređenost žena*** koje piše 1869. godine, nakon smrti supruge Harriet Taylor. Za razliku od Jamesa Milla, zastupao je jednakost žena i muškaraca naglašavajući da podređenost žena predstavlja prepreku ka napretku društva (Ravlić 2000:77). Mill je u djelu naveo da podređenost žena nije prirodni poredak već rezultat brojnih društvenih konsenzusa, socijalnih prilika i društvenih pravila čime je utjecao na gledište Mary Wollstonecraft koje će detaljnije biti opisano u nastavku. Osim stavljanja u poveznicu društvenih zakona i interpretacije žene, Mill je ostao zapamćen po analizi posljedica

²⁴ Utilitarizam je filozofski smjer u etici koji moralno djelovanje opravdava količinom korisnosti za što veći broj ljudi odnosno temelji se na postizanju maksimalnog dobra.

neravnopravnih odnosa u društvu na odgoj buduće djece. Tvrдио je su dječaci odgajani da od malih nogu vjeruju u nadmoć nad ženskom djecom što se kasnije ispolijeva i u odrasloj dobi pa i u cijelome društvu:

Podređenost žena dovela je do podcjenjivanja važnosti žena i precjenjivanja važnosti muškaraca. Rezultat je iskrivljeno mišljenje o sposobnostima i muškaraca i žena. (...) Nejednakost spolova negativno utječe i na razvoj karaktera oba spola. Žene postaju pretjerano samozatajne i požrtvovne, a muškarci samozaljubljeni, sebični i bahati. (Ravlić 2000:78)

Nadalje, u djelu *Podređenost žena* dotaknuo se teme braka za koji tvrdi da označuje *zakonom priznato ropstvo* za ženu jer je muž taj koji joj može oduzeti imovinu, legalno uzimati zaradu i nasljedstvo, a čak su i djeca imovina supruga:

Nikako ne želim tvrditi kako se sa ženama obično postupa bolje nego s robovima: no nijedan rob nije rob u tako punom smislu riječi i dalekosežno kao što je to supruga. (Stuart Mill 2000:42)

Osim toga, za žene je u tom razdoblju razvod bio nemoguć, a žena nije mogla ništa učiniti čak ni kada je došlo do određenog oblika fizičkog maltretiranja. Takvu je inferiornost žena u političkom, pravnom i socijalnom smislu Mill snažno kritizirao. Također je vrijedno spomenuti da je 1869. godine apelirao da se britansko pravo treba baviti problemom silovanja u braku te se i ovdje poslužio analogijom s robovima jer je tvrdio da je u takvoj situaciji žena poput roba svome suprugu (Nussbaum 2003:181). Osim što navodi da su potrebna jednaka prava za žene, navodi i pozitivne posljedice na društvo ako se napusti ideja o nadmoćnim muškarcima ili o muškim poslovima. Naime, Mill je smatrao da će ravnopravnost žene i muškarca imati povoljan moralni učinak, kako na žene, tako i na cijelo društvo. U okolnostima jednakih prava djeca bi napokon bila odgajana u ispravnom okruženju i kao odrasle osobe slijedile bi taj obrazac ponašanja. (Ravlić 2000:79-81). U djelu je progovorio i o odnosima u obitelji, a za u kojoj je temelj ljubav, sloboda je ključni preduvjet:

Pravedno sazdana obitelj bila bi zbiljska vrlina slobode. (...) Ono što je potrebno jest da postane škola odanosti u jednakosti, zajedničkog života u ljubavi, bez moći na jednoj strani ili poslušnosti na drugoj. Tako bi moralo biti među roditeljima. (Stuart Mill 2000: 55).

U području umjetnosti, naglasio je Mill u djelu *Podređenost žena*, uvijek je vrijedilo mišljenje da žene ne mogu stvarati djela poput Aristotela, Homera ili Beethovena. I na ovaj neutemeljeni prigovor ponudio je odgovor: „Ako išta logično slijedi iz iskustva, bez psihološke analize, onda

je to da su stvari koje su ženama zabrane upravo one za koje su posebno kvalificirane (...)“ (Stuart Mill 2000:65).

Slika 3. John Stuart Mill

Ženska autorica, a ujedno predstavnica liberalnog feminizma, koju valja spomenuti je filozofkinja **Martha Nussbaum**. U raspravi oko ženskih prava značajna je po djelu *Feministička kritika liberalizma* u kojem je analizirala kritike koje feministice upućuju liberalnoj teoriji.

Feministice kritiziraju liberalizam jer smatraju da je suviše individualistički s obzirom na to da uzima pojedinca kao osnovnu jedinicu političkoga mišljenja, a zanemaruje kolektiv i probleme koji su vezani uz društvo, klasu i obitelj. Ipak, Martha Nussbaum odgovara na taj prigovor te tvrdi da je „glavni naglasak liberalnog individualizma na poštivanju drugih kao pojedinaca“ (Nussbaum 2003: 7). Poštivanje drugih kao pojedinaca ne isključuje, prema Marthi Nussbaum, snažne motive vezane za druge osobe. Druga optužba liberalizmu odnosi se na nepostojanje ideala jedinstvenosti odnosno liberalizam kritiziraju jer smatraju da je taj ideal apstraktan s obzirom na to da zanemaruje razlike među ljudima. Na ovu kritiku Martha Nussbaum također odgovara spremno i tvrdi: „Liberalna feministkinja je, samim tim što zastupa feminističku poziciju, također i antirasista, zagovornik religijske tolerancije i pristalica prava na jednaku mogućnost izbora među svim klasama.“ (Nussbaum 2003: 193). Posljednja pritužba na feministički liberalizam je pretjerano naglašavanje razuma odnosno feministice smatraju da je liberalizam previše racionalistički pa samim time ignorira emocije koje imaju velik utjecaj na moralni i politički život (Nussbaum 2003:195). Prema Marthi Nussbaum, temelj liberalizma čine jednake vrijednosti za svakog pojedinca koji ima slobodu birati što želi u životu. Uz Mary Wollstonecraft i Johna Stuarta Milla, Nussbaum brani moć razuma jer u ljudima pokreće sposobnosti koje im omogućuju da razmišljaju izvan društvenih okvira. Stoga svaki pojedinac, a ne samo kolektiv za koji su se zalagale radikalne feministice, predstavlja osnovnu jedinicu političkog mišljenja (Ćurić 2013:33). Da ne bi završila u etičkom egoizmu, Nussbaum

naglašava važnost poštivanja drugih pojedinaca za liberalni feminizam vjerujući u univerzalnu ljudsku prirodu.

Nadalje, Nussbaum je, uz filozofa Amartyja Sena, jedna od predstavnica teorije sposobnosti u filozofiji. Teorija sposobnosti može se definirati kao normativni okvir za oblikovanje javnih politika i planiranje promjena u društvu s ciljem poboljšanja ljudskoga života, zajednice i cijeloga društva (Robeyns 2003:4). Prema Ingrid Robeyns, Nussbaum opisuje deset domena ljudskoga života u kojima moramo funkcionirati da bismo bili tretirani u skladu s dostojanstvom, a one su: život (sposobnost življenja života normalne duljine), tjelesno zdravlje (adekvatna ishrana, zdravlje i zaklon), tjelesni integritet (pravo na kretanje, pravo na izbor), osjet, misao i imaginacija, emocije, praktični razum (sposobnost razlikovanja dobrog i lošeg, sposobnost razvijanja kritičkoga mišljenja i refleksije), pripadnost (sposobnost uključivanja u društvene interakcije, osjećaj pripadnosti u zajednici), briga za druge vrste, sposobnost uživanja u igri i (materijalna i politička) kontrola okoline (Robeyns 2003:23). Dakle, prema Marti Nussbaum, da bismo ostvarili jednako poštovanje ljudskog digniteta potrebno je da svaka osoba ima ostvarene ove sposobnosti. Hoće li osoba te sposobnosti pretvoriti u funkcije, to je pitanje osobnoga izbora. S druge strane, pitanje je države da im te sposobnosti omogući. Čak i u domeni teorije sposobnosti naglašava važnost praktičnoga razuma:

Međutim, Nussbaum tvrdi da je praktični razum ima arhitektonsku ulogu u njezinom pristupu, i da praktični razum ima ulogu koja nadilazi direktni doprinos dobrobiti. Stoga je primjena praktičnog razuma vjerojatno glavno mjesto za djelovanje (...) (Robeyns 2003: 23)

Za Marthu Nussbaum čovjek je racionalno biće i sposobnost korištenja razuma je nužna sposobnost koja je osobi potrebna za funkcioniranje.

Ipak, da se rasprava o Marthi Nussbaum ne bi previše udaljila od teme ovoga rada, važno je zaključiti zašto je filozofkinja Nussbaum zapravo važna za feminizam. Prema Nussbaum, nije važno je li osoba muškarac ili žena već ima li osoba sposobnosti za funkcioniranje odnosno za ostvarenje života vrijednog življenja. Ona se zalaže da svaka osoba ima suverenost nad vlastitim tijelom, sigurnost od seksualnog nasilja, mogućnost seksualnog zadovoljstva i izbor u pitanjima reprodukcije. Nadalje, smatra da svaka osoba mora imati osigurano adekvatno obrazovanje. Najvažnija sposobnost koju spominje (uz praktični razum), a vezana je uz temu ovoga rada je *pripadnost*. Za Nussbaum imati sposobnost pripadnosti znači da je osoba tretirana kao ljudsko

biće u skladu s dostojanstvom čija je vrijednost jednaka drugima. Nadalje, oštro osuđuje diskriminaciju na temelju spola, religije, rase, seksualne orijentacije, kaste ili nacionalnosti. I na koncu, smatra da svaka osoba mora imati mogućnost sudjelovanja u političkom izboru koji utječe na njezin život. Dakle, Marta Nussbaum u svojoj teoriji sposobnosti navodi temeljne sposobnosti koje svaka osoba mora imati, bez obzira radi li se o ženi i muškarcu, te se zalaže za ravnopravnost i jednakost spolova.

Marksistički feminizam

Ogranak feminističkog pokreta, marksistički feminizam, dijeli određene značajke sa socijalističkim feminizmom jer se zalaže za ukidanje klasnih razlika. Prema marksističkom feminizmu, rješenje za društvenu i spolnu neravnopravnost potrebno je tražiti u ukidanju kapitalizma koji predstavlja izvor nejednakosti i nepovoljnog društvenog poretka. Prema učenju Karla Marxa i Friedricha Engelsa, predstavnika marksizma, vladajuća je klasa glavni krivac za ugnjetavanje žena (Borovac 2015: 8). Prema Lidiji Vasiljević, za Engelsa *pad žene* odnosno njezin podređen položaj u društvu kreće s pojavom privatnoga vlasništva (Zaharijević 2012: 120). Dakle, marksističke feministice bore se protiv kapitalističkih društvenih odnosa koji su, prema njima, uzroci patrijarhata. Ipak, i marksistički se feminizam suočavao s brojnim kritikama, od kojih je najznačajnija kritika radikalnih feministica koje napominju da se marksistički feminizam temelji isključivo na ukidanju klasnih nejednakosti, a ignorira problematiku patrijarhata.

Crni feminizam/afroamerički feminizam

Crni feminizam je pravac u feminističkoj teoriji koji zastupa stajalište da su seksizam i rasizam neraskidivo povezani odnosno tvrdi da svi oni oblici feminizma koji ignoriraju problem rasizma zapravo potiču ugnjetavanje žena i mogu diskriminirati brojne ljude. Dakle, temeljni je cilj oslobađanje crkinja i bavljenje rasizmom jednako kao i pojmom nejednakosti u društvu.²⁵ Američka književnica **Alice Walker** osmislila je termin *womanism* kao drugi naziv za crni feminizam koji spaja feminizam, afroameričku povijest i ropstvo. Alice Walker inače je aktivno sudjelovala u pokretu za građanska prava šezdesetih godina prošloga stoljeća, a napisala je brojne eseje u kojima promovira crnačku žensku osviještenost putem crnog feminizma.²⁶

²⁵ Network "GWANET – Gender and Water in Central Asia", *History and theory of feminism*, http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/rubricator/feminism_e.htm, posjet 17. srpnja 2021.

²⁶Hrvatska enciklopedija, „Walker, Alice“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65776>, posjet 27. srpnja 2021.

Postkolonijalni feminizam

Postkolonijalne feministice smatraju da je rasna, klasna i etnička nejednakost marginalizirala žene u postkolonijalnim društvima. Dakle, krivac za neravnopravnost nije patrijarhat već kolonijalne sile koje su često nametale norme u koloniziranim regijama. Zastupnici ove teorije kritiziraju zapadne feministice jer smatraju da one ne mogu iz svoje perspektive govoriti o ženama iz istočnih zemalja kao pasivnim žrtvama dok za sebe tvrde da su odgovorne i ambiciozne. Nasuprot tome, postkolonijalne feministice naglašavaju da je zapadni feminizam egocentričan i da, želi li napredak, mora uzeti u obzir iskustva žena iz trećega svijeta jer standard slobode koji postavljaju zapadne zemlje nisu univerzalni standardi slobode i jednakosti.²⁷ Iz tog je razloga nastao ogranak postkolonijalnoga feminizma – feminizam trećeg svijeta (Zaharijević 2012:520).

Poststrukturalistički i postmoderni feminizam

Poststrukturalistički ili francuski feminizam bavi se psihoanalizom, lingvističkim istraživanjima, političkim teorijama, teorijom rase i teorijom književnosti da bi istražio odnose između jezika, sociologije i odnosa moći koji mogu imati utjecaj na spol osobe. Mnoge poststrukturalističke feministice tvrde da je izjednačavanje feminizma s jednakošću zapravo uskraćivanje mogućnosti ženama jer je jednakost još uvijek definirana iz muške perspektive. Predstavnice ove feminističke grane su: Helene Cixous, Julija Kristeva i Luce Irigaray.

Postmoderni feminizam uključuje postmodernu i poststrukturalističku teoriju, a zastupnici ove grane smatraju da se rod konstruira kroz jezik. Sljedbenica ove teorije je **Judith Butler** koja u djelu *Nevolje s rodom* kritizira razliku biološkog spola i spola kao društvenog konstrukta. Ona spominje da je spol performativan.

Antipornografski feminizam

Antipornografski se feminizam razvio sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća, a bavio se pitanjima seksualnosti i pornografije. Prema antipornografskim feministicama, pornografija je sredstvo kojim se degradiraju žene i potiče se nasilje nad ženama. Sedamdesetih godina radikalne antipornografske feministice osnovale su organizaciju *Žena protiv pornografije*. S druge strane, postoji i grana feminizma pod imenom *seks-pozitivni feminizam* koji se bori za ukidanje cenzure seksualnog izražavanja žena, homoseksualaca i drugih skupina.

²⁷ Network "GWANET – Gender and Water in Central Asia", *History and theory of feminism*, http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/rubricator/feminism_e.htm, posjet 17. srpnja 2021.

Prema seks-pozitivnim feminističkama, potrebno je dozvoliti pozitivan stav prema seksu, homoseksualnosti i transrodnosti, a jednako tako smatraju da bi pornografija i prostitucija trebale biti legalizirane.²⁸

Kršćanski feminizam

Jedna od grana kršćanske teologije, pokreta koji istražuje praksu i teologije religija iz feminističke perspektive, jest kršćanski feminizam. Kršćanski se feminizam bavi kršćanskom analizom odnosa muškarca i žene. Zastupnici ove teorije smatraju da Bog nikada ne bi diskriminirao na temelju bioloških karakteristika i brane ravnopravnost spolova. Pitanja kojim se bave vežu se uz dominaciju muškarca u braku, zaredivanje žena i tretmanu žena u Crkvi.²⁹

Dakle, feminizam kao društveni pokret obilježio je kulturu 20. stoljeća, a rezultirao je mnogobrojnim promjenama: dolazi do sudjelovanja žena u političkim i javnim odlukama, donekle je izgubljen (ili barem smanjen) stereotip o ženi kao iracionalnome biću koje ovisi o muškarcu, a žene su izborile ekonomsku slobodu. U novije se vrijeme javljaju i novi oblici feminizma, a to su: *cyberfeminizam*, *ekofeminizam*, *power feminism* (koji se bavi analizom društvene moći), *rodni feminizam* (koji se bavi uklanjanjem rodni uloga u društvu), *anarhistički feminizam*, *lezbijski feminizam*, *pacifističko-antimilitaristički feminizam*, *egzistencijalistički feminizam*, *individualistički feminizam*, *queer teorija i postfeminizam* (vezan uz nastanak trećeg vala feminizma).³⁰

Cyberfeminizam

Cyberfeminizam bavi se analizom položaja žena u svijetu Interneta, analizom rodni odnosa i odnosa žene i tehnologije, a kulturalna reprezentacija žena na Internetu odvija se putem stranica, foruma, projekata, elektronskih magazina i portala. Dakle, povezuje feminističku teoriju i praksu sa suvremenim projektima i Internetom, a pokušava prikazati iskustva žena u novom poretku (Zaharijević 2012: 522). Prema cyberfeminizmu, Internet je mjesto za oslobađanje i bijeg od postavljenih društvenih konstrukcija poput spola, rase ili spolni razlika.

²⁸ Network "GWANET – Gender and Water in Central Asia", *History and theory of feminism*, http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/rubricator/feminism_e.htm, posjet 17. srpnja 2021.

²⁹ Network "GWANET – Gender and Water in Central Asia", *History and theory of feminism*, http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/rubricator/feminism_e.htm, posjet 17. srpnja 2021.

³⁰ Hrvatska enciklopedija, „Feminizam“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203>, posjet 9. travnja 2021.

Ekofeminizam

Ekofeminizam se bavi povezivanjem odnosa potlačenosti prirode i potlačenosti žene te uključuje analizu i rješavanje ekoloških problema. Dakle, iako se temeljno bavi odnosom čovjeka prema ženi i odnosom čovjeka prema prirodi, ekofeminizam obuhvaća i teme društveno-političkog aktivizma, filozofije i političke teorije. Prema zastupnicima ekofeminizma, muška se dominacija u ljudskom svijetu proširila na mušku dominaciju u prirodnom svijetu, a rezultat je diskriminacija žena i prirode. Ekofeministice tvrde da postoji odnos između opresije žene i degradacije prirode, a temeljni cilj feminizma je poštivanje njihovih vrijednosti (Čakardić, Jelušić, Majić i Ratković, 2007:100). Dakle, ekofeministi smatraju da postoji prirodna povezanost žene i prirode što potvrđuje menstruacija, rađanje i stvaranje života. Ipak, ekofeministima se kritizira što tvrde da su žene *prirodnije* od muškaraca jer time potiču stav biološkog determinizma (Čakardić, Jelušić, Majić i Ratković, 2007:108). Ekofeministice najveću kritiku usmjeruju na vlasti koje, prema njima, kontroliraju zemlju pa ju mogu i iskorištavati radi profita. Da bi ostvarili taj profit, žene i priroda im služe kao *pijuni u utrci za dominacijom*.³¹ Rješenje neravnopravnosti i bijeg od dominacije vide u popravljajući ekoloških nepravdi tako da se stvori zdrav okoliš i zaustavi uništavanje šuma.

Anarhistički feminizam

Anarhistički feminizam bori se za iskorjenjivanje bilo kakvog oblika vlasti ili dominacije jednoga čovjeka nad drugim, a uzrok društvene nejednakosti vidi u odnosu moći (Zaharijević 2012: 515). Anarhofeministice bore se za temeljne promjene u obitelji koja slijedi patrijarhat, a kritiziraju i državu.

Lezbijski feminizam

Lezbijski feminizam izvorno je nastao još šezdesetih godina, a zastupa lezbijstvo, na koje gleda kao stvar izbora, ali i vrstu otpora prema patrijarhatu. Prema lezbijskim feministicama, patrijarhat tjera žene da ulaze u heteroseksualne odnose da bi održao svoju moć i ne dopušta im bilo kakve alternative. Žene ulaskom u takav odnos postaju pasivne jer muškarac preuzima dominaciju nad ženom, a dominacija je, prema zastupnicama ove grane feminizma, glavni mehanizam za održavanje patrijarhata (Zaharijević 2012: 518).

³¹ Network "GWANET – Gender and Water in Central Asia", *History and theory of feminism*, http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/rubricator/feminism_e.htm, posjet 17. srpnja 2021.

Pacifističko-antimilitaristički feminizam

Pacifističko-antimilitarističke feministice snažno optužuju patrijarhat jer smatraju da je on odgovoran za nastanak rata. Patrijarhat, prema ovoj grani feminizma, ima koristi od rata i zato ga pokreće, a služi se njime samo da očuva svoj postavljeni poredak (Zaharijević 2012: 526). Antimilitarističke se feministice protive ratu, a osuđuju i vojsku za koju tvrde da promovira neposlušnost i nemir u državi.

Egzistencijalistički feminizam

Egzistencijalistički feminizam nastaje pod utjecajem Simone de Beauvoir koja piše o ograničenoj egzistenciji žena koje se predstavljaju i u društvu vrednuju kao *Drugo*. Ova grana utjecala je na razvoj francuski feminizam (Zaharijević 2012: 517).

Individualistički feminizam

Podvrsta liberalnog feminizma, individualistički liberalizam zastupa ideju da je obilježje svake žene jedinstvenost. Zastupnici ove pozicije smatraju da feministice koje tvrde da sve žene žive u istim, patrijarhalnim, okolnostima griješe i tvrde da svaka žena ima osobne ciljeve, a ne zajedničke (Zaharijević 2012: 520).

Queer teorija

Queer teorija nastaje kao rezultat lezbijskog feminizma, a opire se postojanju fiksnog identiteta (primjerice nužno heteroseksualne osobe). Prema queer teoriji, spolni identitet je društveni konstrukt od kojeg se zastupnici ove teorije žele osloboditi (Zaharijević 2012: 521).

Postfeminizam

Postfemizmom se označavaju ispunjeni zahtjevi koji su činili srž feminističke teorije. Dakle, postfemistička teorija ide dalje i bavi se onim dijelovima koji nisu ispunjeni u društvu. Postfeminizam tako istražuje identitet, queer teoriju, protivi se esencijalističkoj tezi prema kojoj postoji muška i ženska priroda te razmatra osjetljive i složene mogućnosti rodni identiteta (Zaharijević 2012: 521).

Antifeminizam

Suprotstavljeno uvjerenje, ili ispravnije, suprotstavljena uvjerenja feminizmu skupno se nazivaju antifeminizam. Antifeminizam nije pokret niti ga možemo odrediti kao poziciju već predstavlja sve suprotno od onoga za što se zalaže feminizam. Za razliku od feminizma koji

ima svoju ideologiju, stavove, znanstvene članke i pokrete, antifeminizam nema svoj diskurs. Prema Gordani Bosanac, ne postoji antifeministički znanstveni stav ili dokaz pa samim time ne postoji ni antifeministička znanost (Bosanac 2010: 37). Da bismo jasnije objasnili antifeminizam, najbolje je uzeti neki primjer. Brojni su filozofi pisali u duhu antifeminizma smatrajući da je žena podređena i manje vrijedna. Tako imamo primjere Pitagore, Platona, Aristotela, Kanta, Hegela, Rousseaua i Schopenhauera (Čakardić, Jelušić, Majić i Ratković, 2007:11). Platon je iskazivao zahvalnost što se nije rodio kao žena, Aristotel je smatrao da žena ima nedostatak određenih kvaliteta i da je „žena stvorena od muškarca, radi muškarca i da mu služi“, a Nietzsche je žene smatrao prevrtljivima bez opravdanja (Mihaljević 2016:151). Nadalje, Rousseau je tvrdio sa se žena mora prilagođavati muškarcu: “Rousseau i većina muških pisaca koji su prošli njegovim stopama vatreno su isticali da je odgoj žena u cjelini usmjeren na jedno – da ih načini dopadljivima i sposobnima da ugađaju“ (Wollstonecraft 1999:36). Prema Patenam, Rousseau je tvrdio da građanski poredak ovisi o pravu muževa nad suprugama, a to je pravo opravdavao prirodnim razlikama spolova (Patenam 2000:64). Nadalje, Kant je smatrao da žene treba držati dalje od države i da je njihova funkcija da budu podčinjene u braku, svojim muževima kao gospodarima, jer je smatrao da „žene općenito gledajući... nemaju građanske osobnosti, a njihova je egzistencija, da tako kažemo, čisto inherentna“ (Patenam 2000:167). Takvi su ispadi nerijetko povezani (iako ne i opravdani) s društvenim funkcioniranjem u vrijeme u koje su pisali ovi autori, ali to ne opravdava činjenicu da mnogobrojne antifeminističke izjave imaju i žene. Na pitanje zašto žene prihvaćaju ovakve stavove, autorica Gordana Bosanac u djelu *Antifeminizam kao intelektualni skandal (ili o suvremenom kompleksu Here)* odgovor traži u *kompleksu Here*. Hera je bila starogrčka boginja i Zeusova žena koja je doživljavala brojne prijevare. Osjećaji koji su se u njoj razvili autorica uspoređuje s predstavnicama antifeminizma da bi objasnila njihov način razmišljanja:

To uzmicanje simbolizira Hera, poražena, ponižena, prevarena i silovana, koja se, da bi uopće opstala, mora ne samo povinovati svom nasilnom suparniku, nego postati interionizirani vršitelj njegove volje. Osjećaje koji je motiviraju, ljubomoru i zavist, Hera usmjeruje prije svega vlastitom rodu – boginjama, poluboginjama i smrtnim ženama. (...) U osnovi, Herino je djelovanje kontradiktorno. (Čakardić, Jelušić, Majić i Ratković, 2007:14).

Istu stvar rade i moderne Here koje svoje osjećaje, nemogućnosti i potlačen položaj projiciraju, baš kao i Hera, na druge žene što nije ništa manje kontradiktorno od onoga što je radila Hera.

Gordana Bosanac također se osvrnula na česte ispadne filozofa u kojima uočavamo antifeminističke tendencije. Ustvrdila je da oni nerijetko žele promovirati svijet čije je obilježje muški univerzalni rod. Ipak, naglašava Bosanac, takvo razmišljanje vodi u paradoks jer se umjetnička djela, discipline i zakoni ne smatraju muškima ili ženskima nego upravo univerzalnima. Ne postoji muški Pitagorin poučak ili muška kemijska formula stoga nije jasno zašto bi trebao postojati muški univerzalni svijet. Na koncu naglašava Gordana Bosanac: „Biće svedeno na spol je ništa.“ (Bosanac 2005, 787-788).

6. POVIJESNI PREGLED FEMINISTIČKIH TEORIJA

Feminizam se, kao termin, javlja tek krajem 19. stoljeća, ali začetke moderne feminističke misli vežemo uz djelo Mary Wollstonecraft *Obrana ženskih prava*, objavljeno 1792. godine. Kao što je detaljno navedeno u trećem poglavlju ovoga rada, 19. stoljeće ispunjeno je naglaskom na zalaganju žena za pravo glasa, a to razdoblje naziva se pri val feminizma ili *feminizam jednakosti*. Kasnije dolazi do drugoga vala feminizma, koji je smješten u razdoblje od šezdesetih do osamdesetih godina prošloga stoljeća.³²

Drugi val u kojem feminizam postaje organizirani pokret, obiluje vrijednim feminističkim djelima i utjecajnim autoricama od kojih je ključno spomenuti Simone de Beauvoir, autoricu djela *Drugi spol*. Beauvoir je značajna autorica koja je utjecaja na razvoj feminističke teorijske misli stavljanjem u uzročno-posljedičnu vezu oslobođenje žene i muškarca te naglašavajući da je pitanje ravnopravnosti žena ujedno i političko pitanje. U ovom će dijelu biti prikazane najutjecajnije feministice čija su djela znatno utjecala na razvoj feminističke teorijske misli: Mary Wollstonecraft, Virginia Woolf, Simone de Beauvoir i Kate Millett.

6.1. Mary Wollstonecraft

Mary Wollstonecraft rođena je 1759. godine u siromašnoj engleskoj obitelji kao jedna od šestoro djece. Nije imala mogućnost višeg obrazovanja pa je radila kao guvernanta što ju nije usrećivalo s obzirom na to da se snažno borila za uključivanje žena u obrazovanje. Jedno je vrijeme vodila školu za djevojke u Newton Greenu, ali se brzo morala vratiti na posao guvernante zbog propasti škole. 1787. godine napisala je djelo *Thoughts on the Education of Daughters* u kojem je iznijela kritiku društva koje ženama brani mogućnost naobrazbe i koje ih

³² Hrvatska enciklopedija, „Feminizam“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203>, posjet 9. travnja 2021.

svodi samo na guvernante (Wollstonecraft 1999: 256). 1778. godine izdaje roman *Mary, a Fiction* u kojem problematizira pojam ugovorenoga braka i siromaštva.

Kasnije u Londonu postaje dio intelektualnoga kruga književnika i izdaje djela: *The Cave of Fancy*, *Original Stories from Real Life* i *The Analytical Review*. 1792. godine izdaje djelo *Obrana prava žena (A Vindication of the Rights of Woman)* koje je često bilo kritizirano. Bolje je prihvaćeno u Parizu pa Wollstonecraft odlazi u Francusku gdje dobiva kćer, ali zbog nesretne veze s ocem njezine kćeri pokušava počiniti samoubojstvo. Iz tog je razdoblja zanimljivo djelo koje mu piše pod nazivom *Love Letters of Mary Wollstonecraft to Gilbert Imlay*. Kasnije je Mary dobila dijete s Williamom Goldwinom s kojim stupa u brak. 1797. godine Mary Wollstonecraft umire pri porodu nakon rođenja kćeri Mary koja se kasnije udaje za Shelleyja i piše poznato djelo *Frankenstein* (Wollstonecraft 1999: 258).

Tijekom života, Mary je proučavala djela Johna Lockeja koji joj je postao uzor u kasnijim idejama.³³ Engleski filozof John Locke u djelu je *Dvije rasprave o vladi* tvrdio da ljude obvezuje prirodni ili moralni zakon. Nadalje je tvrdio da postoje tri ključna prava koja izlaze iz moralnoga zakona, a to su: pravo na slobodu, pravo na život i pravo na imetak. Prema Lockeju, iz moralnoga prava jedne osobe nužno slijedi moralna obveza svih drugih ljudi. Dakle, postupamo tako da ne ugrožavamo njihov život, imetak i slobodu. Time je tvrdio da svaki pojedinac mora imati osigurana ova prava bez obzira na okolnosti (Reškovac 2014). Ipak, zanimljivo je spomenuti da ga je radikalna feministica Carole Patenam u djelu *Spolni ugovor* snažno kritizirala i optužila da ne zastupa prava žena jer tvrdi da su žene prirodno podređena bića (Patenam 2000:36).

Wollstonecraft se borila za društvenu jednakost žena, a napose za reformu školstva prema kojoj žene imaju jednaka prava na obrazovanje kao i muškarci. Nadalje, naglašavala je važnost ukinuća mjerila muškog i ženskog ponašanja te nije odobravala bračnu podjelu isključivo na muža koji radi i ženu koja je kod kuće (Ćurić 2013:13). Zagovarala je redovito obrazovanje za žene te je govorila da žene mogu učiti što god žele i raditi u politici.

³³ Hrvatska enciklopedija, „Wollstonecraft, Mary“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021, <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66327>, posjet 9. travnja 2021.

U *Obrani prava žena* Wollstonecraft iznosi liberalne feminističke ideje, a problem kojem je posvetila najviše prostora je nedostatak obrazovanja za žene što je smatrala uzrokom *ženske patnje* jer je žene uspoređivala s robovima:

(...) ako su žene uistinu sposobne djelovati na način razumnih bića, neka ne postupaju s njima kao s robovima, ili kao s onim divljacima koji ovise o čovječjoj razboritosti kad se združuju s njime, neka naprotiv razvijaju razum, dajte im zdrave i uzvišene uzde načela, pa neka ostvare svjesno dostojanstvo osjećajući da ovise jedino o Bogu. Učite ih, zajedno s muškarcima, da se daju onome što je nužno, umjesto da pridaju spol samom ćudoređu isključivo da bi što bolje ugodile. (Wollstonecraft 1999:47)

Nadalje, Wollstonecraft podređenost objašnjava na sljedeći način: „U sustavu vladavine fizičkog svijeta vidljivo je da je žensko, kad je riječ o snazi, općenito podređeno muškarcu“ (Wollstonecraft 1999:6). Djelo je pisano u vrijeme Francuske revolucije, u vrijeme kada je žena ništa doli kućanica i majka, a Wollstonecraft naglašava:

Priznato im je da mnoge svoje rane godine života provode stječući neku površnu naobrazbu. U međuvremenu snaga njihovih tijela i umova bude žrtvovana u ime slobodoumnog poimanja ljepote, u ime želje da osvoje položaj u društvu – na jedini način na koji žene u svijetu mogu uspjeti – udajom. (Wollstonecraft 1999:9)

U djelu Mary Wollstonecraft ispituje i analizira roditeljstvo, odnos muškaraca i društva prema ženi, neželjene posljedice neobrazovanih djevojaka i dogmu da je žena stvorena slabijom od muškarca jer je tako odlučio Bog. Prema Wollstonecraft, nezamislivo je da bi pravedan Bog stvorio ženu, a namjerno joj oduzeo razum. Odgovor stoji u korumpiranom društvu koje stvara nerazumne žene s manjkom osnovnoga znanja (Wollstonecraft 1999: 258). Ona ne predstavlja žene skromno i laskavo već o ženama govori objektivno i iskreno. Tvrdi da su žene zbog odgoja i oduzete mogućnosti obrazovanja ponekad lukave, zle i sebične, ali samo zato što ih se jedino uči i priprema na udaju, kao da je to vrhunac njihova života: „Ona je stvorena da bude muškarcu igračka, njegova zvečka koja mu mora zveckati u uhu kad god se on, odbacivši pritom razum, zaželi poigrati i zabaviti“ (Wollstonecraft 1999:44).

Da bi došlo do promjene odgoja žena, što je cilj, prvo mora doći do promjene društva, a iskorjenjivanje podređenosti žena vidi u obrazovanju:

Tvrdim da bi dobra izobrazba, ili, točnije, dobro opremljen um osposobio ženu da živi život neudana i dostojanstveno, ali ako mora izbjegavati izoštravanje svoje

tankoćutnosti kako je muž ne bi katkad zgrnuo, to je kao da odbacuje srž i bit zbog neke prolazne sjenke. (Wollstonecraft 1999:43)

Bavila se i pojmom roditeljstva koje također povezuje s obrazovanjem jer, prema njoj, zdrav roditeljski odnos može imati samo obrazovana majka koja u djetetu neće vidjeti konkurenta već će pružati neograničenu ljubav (Wollstonecraft 1999:191). Također navodi da ograničavanje djece nije najbolji oblik odgoja koliko je god brži i jednostavniji. Budemo li branili djeci štošta bez razumnog objašnjenja i pokazivanja primjerom, radit ćemo istu stvar koju patrijarhat radi ženama. Osim toga, kao filozofkinja, u djelu analizira utjecaj ograničavanja ljudskih prava na moral i tvrdi da nam jedino sloboda može pridonijeti razvoju morala, a suprotno nas voditi u nasilništvo:

No isključite li i odbacite žene tako da one nemaju pravo glasa, da ne mogu sudjelovati u prirodnim pravima svih ljudskih bića, utvrdite najprije, kako biste otklonili napad nepravde i nedosljednosti, da one žele taj razum, inače će ovaj propust u vašemu NOVOM USTROJSTVU zauvijek pokazivati da čovjek mora, u nekom obliku, djelovati kao silnim, a nasilništvo će, u kojem god dijelu društva pokazivao svoj drzak obraz, uvijek potkopavati i uništavati ćudoređe. (Wollstonecraft 1999:14)

Dakle, Mary Wollstonecraft razvija feminističke teze koje se odnose na borbu za prava žena, ali i iskreno, realno, objektivno i činjenično navodi da do promjena mora doći kod oba spola, a svoje teze potkrjepljuje argumentima. Čitateljima se obraća i napominje da ne misli trošiti vrijeme i pisati otmjenim jezikom nego se bavi pravim predmetom umjesto riječima (Wollstonecraft 1999:8).

Iako je djelo *Obrana prava žena* kanonsko djelo feminizma, feministice koje su se borile protiv liberalnog feminizma zamjerale su Wollstonecraft zbog zadržane dihotomije privatnog i javnog te razuma i osjećaja, za koje tvrde da su utemeljene u patrijarhatu. Prema Merimi Omeragić, širenje paterostavova koji prirodu povezuju sa ženom, a razum s muškarcem utječu na materijalizaciju bioloških karakteristika (Omeragić 2013:38). Sasvim sigurno, djelo *Obrana prava žena* objavljeno 1792. godine postaje djelo koje označava početak feminističkog diskursa.

Slika 4. Mary Wollstonecraft

Wollstonecraft je, u prosvjetiteljskom duhu, tvrdila da je pravo na jednaka prava ljudsko pravo, a ne pravo muškaraca. Ipak, u tom diskursu, osim žena, djeluju i **John Stuart Mill** i **Friedrich Engels**. John Stuart Mill zalagao se za prava žena te je zastupao liberalni stav na ženski pogled u društvu (Borovac 2015:6). Temeljna ideja Johna Stuarta Milla jest da jedino sloboda može omogućiti razvoj pojedinca, a razvoj pojedinca utječe na razvoj zajednice. Takvo razmišljanje uočavamo i u riječima Mary Wollstonecraft u *Obrani ženskih prava* „bude li zdrava politika širila duh slobode, čovječanstvo će, uključujući i žene, postati sve mudrije i krjeposnije“ (Wollstonecraft 1999:49).

U to je vrijeme **Friedrich Engels** napisao djelo *Podrijetlo obitelji, privatnog vlasništva i države* (1884.) u kojem je analizirao začetke nasilja u obitelji. Tvrdio je da je žena zbog muškarca, koji se smatra zapovjednikom, svedena na robinju njegove požude, a jedina joj je svrha proizvodnja djece, što je ponižavajuće (Borovac 2015:9). Engels je tako utjecao na razvoj feminističke teorije tvrdnjom da je uzrok neravnopravnosti u braku muška dominacija nad ženom te je to usporedio s dominacijom kapitalističke nad radničkom klasom. Prema Engelsu: „Prevlast muža u braku je jednostavna posljedica njegove ekonomske prevlasti, i iščezava s njom sama od sebe“ (Engels 1973:82).

6.2. Virginia Woolf

Engleska književnica Virginia Woolf, najpoznatija po djelima *Svjetionik*, *Gospođa Dalloway* i *Orlando*, značajna je feministica koja je u djelima duboko zadirala u žensku psihu. Predavala je na fakultetima i ohrabivala žene tvrdeći da su jednako vrijedne kao i muškarci (Šolaja 2017: 27). Iako u poslijeratnim godinama žene ostvaruju pravo glasa, Woolf je u djelu *Vlastita soba* naglasila da to pravo nije izmijenilo položaj žene u društvu. Djelo *Vlastita soba* iz 1929. godine postalo je manifest modernog feminizma.

Woolf je osnovala žensku feminističku književnu kritiku, naglašavajući da je potrebno stvarati djela u kojima su žene, suprotno tradicionalnom viđenju žene u društvu, prikazane kao snažne, samostalne i inteligentne ličnosti. Sukladno tome, Woolf je pisala o položaju žene u književnosti naglašavajući materijalne preduvjete društvenoga života koji utječu na stvaranje književnih djela: „Žena mora imati novaca i vlastitu sobu ako piše književnost.“ (Šolaja 2017: 28). U ono vrijeme takve su uvjete imali samo bogati i obrazovani muškarci dok su ženama nedostajali materijalni uvjeti za rad, stoga ne čudi činjenica da se žene u povijesti nisu mogle posvetiti pisanju djela:

Kakvi su bili uvjeti pod kojima su žene živjele, pitala sam se; jer književnost, to jest imaginativni rad, ne pada na zemlju kao kamenčić. (...) Dakle, kakvom mi hranom hranimo žene kao umjetnike, postavila sam pitanje... (Woolf 1983)

Osim nedostataka materijalnih uvjeta, žene nisu imale ispunjene ni duhovne uvjete za rad, misleći pritom na nedostatak adekvatnog obrazovanja, ali i nepovoljan odnos kulture prema ženama:

...neophodno je imati pet stotina godišnje i sobu s ključem u bravi ako hoćete da pišete prozu ili poeziju. (...) možemo mi brbljati o demokraciji, ali kod nas siromašno dijete zapravo nema nade kao ni sin atenskog roba da bude oslobođen ropstva i da živi u intelektualnoj slobodi u kojoj se rađaju veliki pisci (...) Intelektualna sloboda zavisi od materijalnih pitanja. Poezija zavisi od intelektualne slobode. A žene su uvijek bile siromašne, ne samo posljednjih dvjesto godina, već oduvijek. Žene su imale manju intelektualnu slobodu nego sinovi atenskih robova. (Woolf 1983)

Woolf je smatrala da je ljudski subjekt labilan i da sve navedeno utječe na stvaranje pritiska na čovjeka kao društveno biće. Posljedično tome, žene su zbog bezizlaznog stanja i frustrirajućeg položaja u društvu bile podložne djelovanju podsvijesti te su, kako bi se održale kao društveno biće, morale tajiti osjećaj otuđenosti i nepripadanja muškom svijetu. Jedini lijek za takav podsvjesni pritisak je pisanje jer se pisanjem otvara prostor u kojem ženska svijest dolazi do izražaja.

Woolf je tvrdila da su brojne žene imale snažnu želju i potrebu za pisanjem, ali su i ona djela koja su napisala brzo izgubljena. Najbolji primjer u kojem vidimo žensku maštu je putem priča i uspavanki koje su žene pričale djeci. Tako su brojne pjesme ostale u usmenoj predaji i mijenjale bi se tijekom godina, jer nažalost nisu smjele biti zapisane (Lekić 2019:2).

Prema Woolf, žene stvaraju *psihološku rečenicu ženskog roda*, a taj stil pisanja značajan je po stvaranju *prekida s očekivanim slijedom riječi*, a spomenuto prikazuje intertekstualnim elementima u djelu kada opisuje stil Jane Austen: „A zatim je otišla korak dalje i razbila tok radnje – očekivani redosljed. Možda je to učinila nesvjesno, jednostavno dajući stvarima njihov prirodan red, kakav bi žena dala, ako piše kao žena.“ (Woolf 1983).

U suprotnosti s muškim stilom pisanja koji slijedi sklad, uravnoteženost i kronološku povezanost, žene pišu fragmentarna djela. Također, Woolf napominje da je tradicionalna uporaba spolno markirana, a najznačajnija teza koju nudi Woolf odnosi se na povezivanje ženskog pisma s podsvjesnim mislima i društvenim položajem. Smatrala je da se ljudski subjekt strukturira kroz jezik u kojem se može oduprijeti spolnoj markiranosti i nametnutom poretku u društvu, a žena je godinama bila izložena nametnutom poretku. Prema Woolf, žena je godinama bila odgajana u okovima dnevne sobe (Woolf 1983).

Dakle, djelo *Vlastita soba* predstavlja esej u kojem se Virginia Woolf obraća ženama i opisuje kako se pripremala za predavanje na Sveučilištima Oxbridge. Na početku navodi razlike muškog i ženskog obrazovanja, navodi uvjete u kojima su živjele žene, a u kojima su pisali muškarci, a nerijetko opisuje stajališta poznatih diktatora iz povijesti o ženama. Nadalje, ulazi u knjižnicu Britanskog muzeja u Londonu i kronološki istražuje najznačajnija djela koja su napisale žene. Shvativši da je djela jako malo dok djela koja su napisali muškarci ima znatno više, kreće u raspravu zašto je tome tako. Woolf naglašava da su muškarci, poput Napoleona i Mussolinija, koristili žene kao sredstvo za veličanje samih sebe jer zasigurno ne bi imali takvu moć da nisu žene učinili inferiornijima (Woolf 1983).

U uvodnome dijelu eseja predstavlja se kao *Mary Beaton*, a ime označava njezinu tetu koja joj je ostavila pet stotina funti godišnje do kraja života da Woolf može neometano pisati. Taj je uvodni dio važan za kasniju raspravu o potrebnim materijalnim i duhovnim uvjetima za rad bez kojih, prema Woolf, žene ne mogu napredovati kao i muškarci koji imaju navedene uvjete. *Vlastitu sobu* brojni nazivaju *utopijskom maštarijom*, a razlog leži u brojnim misaonim eksperimentima koje u eseju nudi Virginia Woolf. Jedan od najznačajnijih koji zaokružuje glavnu misao eseja je utopijski prikaz Shakespeareove sestre. Woolf zamišlja kako bi bilo da je Shakespeare imao jednako talentiranu sestru koja je htjela postati književnica i kakve bi preduvjete imala za razvoj svojih sposobnosti. Zbog povijesnih okolnosti i društvene neravnopravnosti obrazovanje bi joj bilo nedostupno, a o ulasku u kazalište ne bi smjela ni pomisliti. Samim time, takva bi se žena mogla samo ubiti ili poludjeti, znajući da ne može pobijediti patrijarhat. Time Woolf opisuje 16. stoljeće koje je bilo nepovoljno za žene pa su one

morale početi pisati anonimno. Woolf je morala održati predavanje o ženama i prozi, a smatrala je da su žene samo imaginativno imale veliki značaj u književnosti dok su zapravo bile samo muževo vlasništvo. Iako su, prema Woolf, žene prožimale književna djela, u stvarnosti nisu znale ni čitati. Stoga Virginia Woolf zaključuje da je žena u prozi, zbog društvenih okolnosti, zapravo beznačajna (Woolf 1983).

Dakle, za žene se smatralo da su inferiornije, glupe, nesposobne da pišu značajna djela, da ne smiju učiti i istraživati već moraju znati krpati i uređivati kuću, da, za razliku od sina u obitelji, nisu dovoljno inteligentne da bi uopće čitale, a još manje i pisale književna djela. Da bi se društvo revitaliziralo, potrebno je ukinuti ograničavanje samo na jedan spol i shvatiti da postoje dvije sile, prema Woolf. Dvije sile, jedna muška, jedna ženska, moraju se osvijestiti u društvu da bismo posljedično imali slobodu pisanja. Zaključno, simbiozom dviju sila i ukidanjem bilo kakvih etiketa, razlika, restrikcija i ograničavanja, otvara se mogućnost za stvaranje novih, snažnih književnih djela, za čije pisanje na kraju rada Woolf motivira sve žene.

Woolf je na kraju života počinila samoubojstvo zbog nemogućnosti da promijeni patrijarhalno društvo koje ne cijeni ženu pa postaje dokazom koliko daleko sežu društvena pravila, konsenzusi i odnosi spram pojedinca. Njezina su djela neupitno vrijedan prikaz feminističke književnosti, a njezine su riječi koje je upućivala studenticama na ženskim fakultetima inspiracija za svaku ženu.

Slika 5. Virginia Woolf

6.3. Simone de Beauvoir

Mjesto najpoznatije i najutjecajnije osobe za razvoj feminističke teorijske misli zauzima upravo francuska aktivistica i teoretičarka Simone de Beauvoir. Autorica je djela *Gošća*, *Mandarini* i *Uspomene dobro odgojene djevojke*, a aktivno se bavila i filozofijom. Napisala je brojne feminističke članke i eseje, a najznačajnije djelo koje je napisala je *Drugi spol*. Navedeno djelo predstavlja prikaz sustavnog razvoja feminističke misli, a objavljeno je 1949. godine.

Djelo koje se smatra stupom feminizma *Drugi spol* opsežno je i iscrpno štivo kojem se autorica Simone de Beauvoir u četrnaest poglavlja bavila temama biologije, psihoanalitičkog gledišta, gledišta historijskog materijalizma i utjecaja socijalizma na žene, mitova o ženama te iskustvima i položajem djevojke u društvu. Nadalje, bavila se temama seksualne inicijacije, homoseksualnih odnosa, kućanskih poslova, položaja majke i poimanja majke u braku, društvenog života, a dotakla se i odnosa prema prostitutkama. U djelu ne izostaje ni usporedba zrelosti i starosti i kako starost utječe na shvaćanje žene u društvu, a samim time i koje su karakteristike zaljubljene i neovisne žene. Dakako, osim što analizira odnos žene i društva, bavi se i pojmom braka i ograničenjima žene u braku. Beauvoir kreće od analize poznatih mišljenja brojnih psihoanalitičara, a posebno Freuda da bi objasnila razliku muškaraca i žena. Ipak, Beauvoir želi naglasiti da zapravo ne postoji fiziologija koja bi objasnila razliku muškaraca i žena, već je svemu kriva isključivo društvena norma prema kojoj žena stječe određene attribute. Prema Beauvoir, kultura i društvo stvaraju ženu koja se mora pokoravati muškarcu jer svijet u kojem živimo predstavlja ženu kao *Drugo*, kao subjekt, dok muškarac igra glavnu ulogu:

Ona (žena) se razlikuje i određuje u odnosu na muškarca, a ne on u odnosu na nju.

Ona je neesencijalno nasuprot esencijalnome. Ona je Subjekt, a on je Apsolut: ona je Drugo. (Beauvoir 2016:14)

Takvo poimanje žene utječe i žensko samopouzdanje pa žena sebe gleda kao pasivnu ulogu u braku, obitelji, ali i društvu.

S gledišta biologije, Beauvoir spominje prikaz muških i ženskih gameta, spolnih stanica u kojima se ispolijeva razlika muškaraca i žena. Tako je najčešće u knjigama i prikazima jajna stanica prikazana kao pasivna, manja i slabija dok se spermatozoid prikazuje kao aktivan sudionik i stvaratelj svega. Osim toga, najveći dio rasprave o biologiji zauzimaju kompleksi koji prate djevojke i dječake, a to su *kastracijski* i *Edipov kompleks*. Prema Freudu, dječaci razvijaju *Edipov kompleks* jer dolazi do razvoja osjećaja prema majci, a prema ocu se stvara neprijateljstvo i ljubomora. S druge strane, s djevojkama se povezuje *kastracijski kompleks* koji pobliže opisuje ženske osjećaje tijekom razvoja. Djevojka se identificira s ocem oko pete godine života i postaje svjesna razlike među organima. Ona pati jer nema organ kao njezin otac i počinje zavoditi oca. Dakle, mogli bismo reći da situacija ide u drugom smjeru jer djevojka prezire majku, a razvija osjećaje prema roditelju suprotnoga spola. Ona se zapravo osjeća povrijeđeno jer bi htjela biti kao otac koji je superioran, ali to ne može. Stoga se kasnije razvija pasivno prihvaćanje i preuzimanje majčine uloge iako podsvjesno postoji prijezir i

nezadovoljstvo jer djevojka postajući žena, mora prihvatiti inferiornost (Beauvoir 2016: 67-61).

Nadalje, Beauvoir analizira kako se tradicionalno poimanje žene preslikalo na moderno društvo pa tvrdi da se od žene očekuje da nastavlja egzistenciju muškome rodu i da živi statičan život. Njezina je funkcija, prema Beauvoir, isključivo hranidbena dok je uloga muškaraca stvaralačka (Beauvoir 2016: 90).

Ne samo da se podređenost žena prikazuje u fiziologiji ljudskoga tijela i u društvenim razlikama, već razliku žene i muškarca nastoje prikazivati i brojne bajke. Prema Beauvoir „I dalje sve ohrabruje mladu djevojku da od *šarmantnog princa* očekuje bogatstvo i sreću radije nego da se sama upusti u njihovo teško i neizvjesno stanje“ (Beauvoir 2016:159). Djevojke čitaju takva djela i indirektno im se govori da moraju tražiti onoga tko će im to omogućiti jer same za takvo što nisu sposobne. Osim toga, roditelji oduvijek odgajaju kćeri samo kako bi se bogato i dobro udale dok se njihove ambicije zatrpavaju i uništavaju brojnim *ženskim obavezama*. Postavlja se pitanje kome to ide u korist, a autorica navodi da odgovor stoji u ekonomskim interesima muškaraca koji odlučuju o većini pitanja, ali i u njihovim moralnim težnjama. Muškarci veličaju sami sebe i stvaraju od *spola* pravo na viši položaj (Beauvoir 2016:163).

Osim toga, djevojke se, umjesto na obrazovanje i ostvarivanje vlastitih težnji, potiče na stalno praćenje standarda ljepote. Tijekom odrastanja djevojke se uči da jako dobro razlikuju pojmove *lijepa* i *ružna* pa djevojke razvijaju komplekse i pokušavaju izgledati poput vila, dakle nestvarnih bića (Beauvoir 2016:297).

Od značajnijih stavova Simone de Beauvoir valja izdvojiti kritiku patrijarhalnog društva koje ženu osuđuje na čednost dok se muškarce oslobađa bilo kakvih moralnih osuda. Beauvoir opisuje žene koje su se susrele sa silovanjem ili nekom vrstom nasilja prilikom kojeg je društvo branilo muškarca te oštro kritizira ovakvu neravnopravnu podjelu. Također, opisuje djevojku koja mora postati pokorna muškarcu kroz svoj život i koja se razlikuje od svog brata pa joj je zabranjeno sve ono na što se njezina brata potiče. Djevojkama se brane izlasci, a dječake se potiče na slobodno druženje. Isto tako, tvrdi Beauvoir, dječacima se dopuštaju užitci koji se djevojkama brane (Beauvoir 2016:348).

Beauvoir iznosi vlastiti stav o prostitutkama govoreći da one nisu u toj poziciji zbog vlastitih odabira već zbog društvenih razlika i utjecaja. Društvene norme, siromaštvo i pozicija natjerala ih je na taj *stil* života.

Svoje stajalište najbolje prikazuje u sljedećem citatu: „S ekonomskog gledišta položaj prostitutke simetričan je onome koji uživa udana žena.“, a nadalje izdvaja riječi Antonia Marra: „Između onih koje se prodaju u prostituciji i onih koje se prodaju u braku, jedina je razlika u cijeni i trajanju ugovora. (Beauvoir 2016: 594-595)

Na koncu, žena ne pronalazi slobodu ni u starijoj dobi jer se starost povezuje s gubitkom vrijednosti. Tako društvene norme još jednom utječu na postavljanje određenih pravila, u ovom slučaju na postavljanje roka trajanja ženama koje stare i gube menstruaciju (Beauvoir 2016: 621).

Beauvoir se osvrnula i na Freudovu analogiju spola i biologije. Freud je smatrao da je pitanje spola ekvivalentno biološkom pitanju te da žena nije postala podređena već biološki jest podređeno biće.

Na ovu Freudovu poziciju Beauvoir odgovara:

Ženom se ne rađa. Ženom se postaje. Nikakva biološka, psihička, ekonomska kob ne definira oblik koji u društvu poprima ljudska ženka. Sveukupna civilizacija je ta koja oblikuje proizvod između mužjaka i kastrata koji se naziva ženom. (Beauvoir 2016: 287)

Dakle, promjena razlika koje jasno prikazuje skriva se u napuštanju mišljenja da su žene pasivne. Žene koje su nezadovoljne nisu izmislile vlastito nezadovoljstvo niti im je biološki pripisano stanje psihopatološke pojave već razvijaju takav stav zbog neravnopravnih odnosa u društvu. Zahvaljujući djelu *Drugi spol* brojne su se žene ohrabrine i krenule u borbu za ženska prava.

Osim što je u povijesti feminističke teorije ostala značajna po proučavanju rodnih i spolnih razlika kao i borbi za jednakost između spolova, Beauvoir je značajna zbog potpisivanja *Manifesta 343* kojim je, s nekolicinom Francuskinja, potvrdila da je pobacila, zagovarajući tako pravo na pobačaj. Postoje brojne kontroverze da zapravo nikada nije bila trudna, ali je svakako postignut cilj *Manifesta* legalizacijom pobačaja u Francuskoj. Čak je i u djelu *Drugi spol* napisala: „Zanimljivo je da Crkva povremeno dopušta ubojstva odraslih ljudi: u ratovima ili kad je riječ o osuđenima na smrt. Ali je fetusu namijenjena nepopustljiva humanitarnost“ (Beauvoir 2016:523).

Zaključno, Simone de Beauvoir prva je sustavno i kronološki prikazala razvoj muškaraca i žena u povijesti, bavila se muško-ženskim razlikama u psihološkom, fizičkom, fiziološkom i društvenom smislu, a naglašavala je važnost iskorjenjivanja mitova o ženi i društvenih okova u kojima žena ne pronalazi drugi izlaz osim prihvaćanja inferiornosti. Borila

se za ravnopravni sustav u kojem će se ženu, jednako kao i muškarca, poštivati kao individuu sa svim pravima u kojima uživa i muškarac.

Slika 6. Simone de Beauvoir

6.4. Kate Millett

Feministička se kritika dijeli na angloameričku i francusku. Dok je za francusku feminističku kritiku najznačajnije lice Simone de Beauvoir, u tradiciji angloameričke feminističke kritike najznačajnija je autorica i radikalna feministica Kate Millett.

Ključno djelo drugog vala feminizma, koji posebno ojačava u Francuskoj i Velikoj Britaniji, 1970. godine postaje njezino djelo *Spolna politika*. U djelu autorica analizira distinkciju spola kao biološke kategorije i roda kao društvene konstrukcije određene tradicijom i kulturom. Samim time, odnos među spolovima, za Kate Millett, predstavlja političko pitanje, a patrijarhalni se društveni sistem, u kojem se spolna nejednakost prihvaća kao prirodna, samo reproducira kroz generacije (Ćurić 2013:4).

Prema riječima Kate Millett:

Kao feministice, ono u što vjerujemo vrlo je jednostavno, a to je socijalna, ekonomska i politička jednakost spolova. Sad smo uključene u politiku jer je odnos među spolovima zapravo politički odnos. (Demetrakas 2018: prev .a.)³⁴

Kate Millett definirala je patrijarhat kao političku instituciju, a jednako opisuje i odnos muškaraca i žena – politički jer jedna skupina ljudi (muškarci) ima kontrolu nad drugom (ženama) i taj sustav predstavlja patrijarhat (Mihaljević 2016:159). Takav sustav, prema Millett, tjera žene da pojam ženstvenosti prihvate kao glavnu vrlinu koju posjeduju pa žene nisu

³⁴ „As feminists, what we believe in is very simple, and that is the social, economic and political equality of the sexes. Now, therefore, we are in politics, you see, because the relationship between the sexes is in fact a political relationship.“ (Demetrakas 2018)

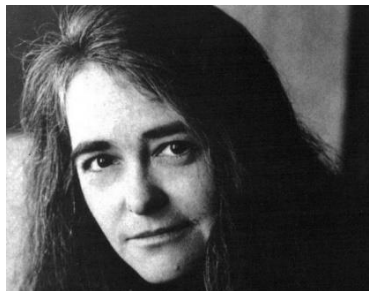
ni u mogućnosti da uopće prevladaju takav inferiorni položaj (Millett 2012:132). Millett također smatra da se muška nadmoć preslikava i u obiteljskim odnosima pa obitelj ne shvaća kao zasnovanu na ljubavi već također muškoj dominaciji.

Faktori spolne nejednakosti prema Millett vidljivi su u: jeziku gdje je muški rod norma, a ženski rod varijanta; u obitelji u kojoj tradicionalno dominira muškarac; u sustavu obrazovanja koji stvara ženska zanimanja; te u književnosti. Millett je definirala spolnu dominaciju kao najprodorniju ideologiju unutar kulture koja joj pruža koncepcije moći (Moi 2007: 47). Prema Merimi Omeragić, Kate Millett želi naglasiti da je kultura a priori muška, utemeljena u patrijarhatu. Upravo je takva institucija, nastavlja Omeragić, nametnuta u kulturi, a uvjetuje ženski položaj u društvu (Omeragić 2013:38).

Dakle, Millett je značajna po distinkciji spola i roda, razlici kojom naglašava razliku biološkog i društveno konstruiranog i povezivanju jezika s kulturom, zajednicom, društvom i obrazovanjem. Njezin je najveći cilj bio napadanje politika koje se baziraju na širenju moći i promoviranju segregacije spolova (Omeragić 2013: 38). Uklanjanje muške dominacije dogodit će se tek kad se odbaci definicija roda kakvu je, smatra Millett, definirao patrijarhat (Mihaljević 2016:160). Toril Moi najjasnije je opisala teoriju Kate Millett:

Za Millett, žena je potlačeno biće bez nepokornoga nesvjesnog s kojim treba izaći na kraj; ona samo treba prozreti lažnu ideologiju vladajućeg muškog patrijarhata da bi je mogla odbaciti i postati slobodnom. (Moi 2007: 51)

Millett je također naglasila da razlike koje su se usustavile u društvu nemaju biološku podlogu. Prema Millett, ne postoje unutar genetike i endokrinologije dokazi koji bi utvrdili postojanje mentalno-emocionalnih razlika kod žena i muškaraca. Millett čak navodi i da se u određenim istraživanjima objašnjava da je fetus u početku nastanka prvo ženski tako dugo dok u određenom dijelu trudnoće ne dođe do spajanja s y kromosomima. Samim time, sve razlike koje patrijarhat navodi kako bi se opravdao i dokazao da su žene biološki pasivnije i slabije, nisu opravdane (Galić 2002: 230).

Slika 7. Kate Millett

7. ŽENSKO PISMO I ŽENSKI POGLED NA SVIJET

Termin *žensko pismo* nije moguće jednostavno definirati, stoga je nadalje navedeno nekoliko definicija. Prema Tanji Ratković, kriterij koji najbolje opisuje termin *ženskog pisma* odnosi se na novu vrstu ženske literature koja se piše nekoliko posljednjih desetljeća, a koja samosvjesno naglašava vlastitu posebnost i, prije svega, drugost (Čakardić, Jelušić, Majić i Ratković, 2007:52). Prema Jakobović-Fribec, žensko pismo je oblik ženskog odgovaranja muškarcima, a u odgovoru žene ispisuju vlastite žudnje koje su bile zatomljene u povijesti da bi se napokon oslobodile od vlastitoga spola (Čakardić, Jelušić, Majić i Ratković, 2007:53).

Brojni autori povezuju žensku književnost sa svim djelima koje pišu žene. Ipak, važno je naglasiti razliku roda i spola. Ženska je književnost ona koja promovira ženska prava, a ne misli se samo na činjenicu da je neko djelo napisala žena (Čakardić, Jelušić, Majić i Ratković, 2007:54).

Iz svega navedenoga, nalaže se potreba da analiziramo tri temeljna termina koja valja razlikovati: *feministički, feminilni i ženski tekst*. Prema Elizabeth Grosz, ženski tekst je onaj koji piše žena, a feminilni je tekst onaj koji je pisan iz perspektive ženskog iskustva. Treća vrsta, feministički tekst odnosi se na tekst u kojem se dovode u pitanje *principi glavnog toka patrijarhalnih kanona* (Čakardić, Jelušić, Majić i Ratković, 2007:54).

Sam nastanak i razvoj ženskoga pisma veže se uz 20. stoljeće, u vrijeme drugoga vala feminizma. U tom se razdoblju razvija akademski feminizam i proučava se pojam ženskog pisma te čitanje djela koja su pisala spisateljice pod brojnim pseudonimima i zabranama.

Važna osoba koja je progovorila o ženskom pismu bila je Virginia Woolf koja je žensko pismo povezala s materijalnim mogućnostima u skladu s kojima pišu žene, ali i osjećajima koje prate ženu u društvu kakvo joj se nameće (Lekić 2019: 20-21). Žensko se pismo razlikuje, prije svega, po jeziku, stilu, formi i tematici, a žene su se, za razliku od muškaraca, u djelima bavile osobnim iskustvima koja su povezivala s društvenim položajem. Zanimljiva je činjenica da žene najčešće nisu u svoja djela unosile povijesne činjenice, ali to nije čudno s obzirom na to da nisu imale ni mogućnost obrazovanja kao muškarci pa o povijesti nisu imale dovoljno saznanja (Lekić 2019:22). Zanimljivo je da je ženski tekst najčešće izbjegavao pitanje roda i spola upravo zbog postojane ideologije prema kojoj je muški tekst ujedno bio i univerzalan (Omeragić 2013:43).

Prema Ilmi Rakusa, neka od obilježja ženske poetike su: subjektivnost, asocijativnost, mnogoznačnost, razmrvljeno jastvo pripovjedača, mreža umjesto linearne fabule,

procesualnost, sklonost pitanjima i usklikima, sklonost otvorenim formama bez čvrstog početka i kraja te učestali motivi (tijelo, voda i kuća) koji predstavljaju metafore i simbole (Čaćinović 2000: 56-57).

Dakle, žensko pismo obuhvaćalo je prikaz osjećaja i misli, a djela koja su pisale nerijetko su bila fragmentirana, bez kronološkog redoslijeda, puna mašte i digresija. Prema Lekić, žene su najčešće pisale autobiografije zbog straha od gubitka identiteta žene koji je tada bio na labavom tlu. Osim toga, žene kao neobrazovani ili slabo obrazovani članovi društva, često kontrolirani do mjere da im se brani čitanje određenih djela, nisu imale znanja o drugim žanrovima ili stilovima pisanja. U autobiografiji, imale su mogućnost obraćanja u prvom licu, a pisanje im je, za razliku od patrijarhata, donosilo oslobođenje (Lekić 2019: 22). Ipak, riječi žene nisu bile shvaćene ozbiljno, a nerijetko su bile zabranjivane, pa se žene nisu htjele potpisivati. Primjer Shakespeareove sestre koji nam navodi Virginia Woolf najbolje opisuje položaj žena, stoga ne čudi nastanak ženskih djela pod muškim pseudonimima. Pseudonimi nisu nerijetka pojava čak i kod muških autora, ali je razlog pisanja pod pseudonimima kod žena i muškaraca znatno drukčiji. Za razliku od muških autora koji su pisali pod pseudonimima zbog političkih i povijesnih neprilika izbjegavajući tako smrtne ili druge neželjene posljedice, žene su pisale pod pseudonimima zbog spolne nejednakosti i inferiornosti žena u društvu (Lekić 2019: 25). Prema Omeragić: „Negacija ženskog autorstva je opasan auto/patrijarhalni čin kojim se potvrđuje hijerarhiziranje muške moći (...)“ (Omeragić 2013: 40-41).

Sedamdesetih godina 20. stoljeća Hélène Cixous uvodi termin *écriture féminine* koji označava žensko pismo. Taj termin obuhvaća važan dio francuskog feminizma, ali i predstavlja stil pisanja o kojem su pisale: Elaine Showalter, Luce Irigaray, Julija Kristeva i brojne druge autorice. Navedene su teoretičarke žensko pismo povezivale s emocijama i s pitanjem roda. Žene u djelima stvaraju književni izričaj koji obiluje emocionalnim, tjelesnim i erotskim izričajem (Lekić 2019: 31). Dakle, žensko se pismo odnosi na specifičan i jedinstven način pisanja poput metafore za život koji su tražile – drugačiji, specifičan, raznolik, slobodan i živahan. Neke od karakteristika ženskoga pisma su razorena literarna naracija, što uključuje izvrtanje koncepta vremena i toka, destabilizacija zakona i snažni otpor falocentrizmu (Omeragić 2013: 47). Nadalje, u djelima se žene suprotstavljaju tradiciji, prikazuju diskurs drugosti u odnosu na diskurs moći, a prisutna je etičnost i izbjegavanje muškog stila pisanja. Žensko pismo obiluje egzistencijalnim pitanjima, strujom svijesti i *pisanjem tijelom*, a kultura postaje prostor kojem je potrebna promjena (Omeragić 2013: 47).

Prema Ingrid Šafranek, u ženskom pismu postoje određene kategorije koje otkrivaju obilježja ženskog pisma, a to su: spolna i kulturalna različitost, tematska različitost i različitost teksta i diskursa. Tematski, žena piše samo o vlastitom iskustvu dok muškarac unosi brojne informacije iz društvenog područja, politike i povijesti. Različitost se diskursa odnosi na pisanje autobiografija i epistolarne proze kod žena s obzirom na to da su u djelima iznosile i prikazivale vlastiti, ženski subjekt (Trupković 2015:11).

Prema Damiri Nujić, sustavni razvoj feminističke kritike kreće sedamdesetih godina 20. stoljeća, a razvija se u tri smjera unutar različitih razdoblja:

1. 1970.-1980. godine: analiziraju se ženske jezične osobine koje se razlikuju od muškog pisma (*teorija nedostatka*- jezična pojava kod muškarca znači odsustvo kod žene)
2. 1980.- 1990. godine: povezivanje razlika muškog i ženskog jezika sa socijalizacijom djevojčica i dječaka (*teorija razlika*)
3. 1990.-danas: analiza jezika svih supkulturnih zajednica (*teorija aktivnosti*)

(Nujić 2012: 7)

Sedamdesetih godina 20. stoljeća dolazi do sustavne analize književnih djela muških pisaca u kojima se ignorira ili umanjuje žensko iskustvo. Dakle, istražuju se književna djela u kojima se veliča patrijarhalni sustav i uspoređuje s djelima u kojima se ističe žensko iskustvo. Dolazi do zaključaka o *muškom tekstu* ili *androtekstu* koji žene prikazuje kao da čekaju onoga tko će ih spasiti udajom da bi ostvarile svoju sreću umjesto da ih se prikazuje kao inteligentne osobe koje uzimaju stvar u svoje ruke.

1973. godine kreće feministička analiza jezika pod vodstvom američke lingvistice **Robin Lakoff** koja djeluje unutar *teorije nedostatka*. U djelu *Language and Woman's Place* objašnjava snagu i moć jezika koji može imati negativna svojstva, pritom misleći na činjenicu da nerijetko može služiti kao sredstvo za stvaranje društvene nejednakosti i diskriminacije žena zbog načina na koji se žene tretiraju u jeziku. Prema Omeragić, jezik je taj koji čini čvrsti stup patrijarhatu i čini razvoj onemogućenim za žene. Jezik je prožet brojnim seksističkim dogmama, a argumenti protiv postojanja ženske kulture pisanja rezultat su vječnog sukoba patrijarhata i ženske supkulture (Omeragić 2013:44). Lakoff je tvrdila da u društvu postoje dva stila: univerzalni i jezični stil žena. Jezični stil žena uvijek se prikazuje kao inferiorni i slabiji, a muški dominantniji. Lakoff je provela istraživanje u engleskome jeziku i navela nekoliko primjera kojima je nastojala objasniti da se ženi uz ženski jezik nameće da nauči neutralni jezik

kako bi se prilagodila muškarcu. Sve to utječe na žensku nesigurnost i stil govorenja. Tako žene moraju imati pristojniji govor dok muškarci mogu biti grubo i to se neće smatrati nepristojnim ili neprirodnim (Nujić 2012: 9). Lakoff nije smatrala da se riječi koje su negativno obojene moraju *izbaciti* iz govora jer je smatrala da će nova riječ jednako postati negativno obojena kao i stara. Prema tome, sve neutralne riječi u društvu postaju seksualno obojene jer se odnose na ženu (Nujić 2012: 11). Lakoff je dala primjere ženskih i muških zanimanja u engleskome jeziku i ustanovila da i u imenovanju zanimanja postoje nepravdnosti koje je postavila društvena norma, a primjer koji možemo uzeti da bismo napravili poveznicu između engleskoga i hrvatskoga jezika jest oslovljavanje muškarca i žene prilikom ulaska u bračni odnos. Naime, Lakoff napominje da se ulaskom u brak ženi mijenja cijeli socijalni status i ona postaje *wife* odnosno postoji razlika *Mrs* i *Miss* (u hrvatskome jeziku gospođa i gospođica). S druge strane muškarac nije primoran mijenjati vlastiti socijalni status jer on i dalje ostaje *man* (u hrvatskome jeziku gospodin). U istraživanju Lidije Vasiljević spominje se primjer razvedene žene i razvedenoga muškarca koji oslikava razlike u jeziku. Razvedena se žena nerijetko naziva raspuštenica, a razvedeni muškarac nema negativni prizvuk već jednostavno znači slobodan muškarac (Zaharijević 2012: 139). Dakle, socijalne razlike koje postoje u društvu preslikavaju se na jezik i predstavljaju rodno-jezične probleme. Lakoff je naglasila da je važno baviti se lingvistikom i sociologijom u domeni feminističke kritike, a temeljni bi cilj trebao postati uklanjanje takvih rodno-jezičnih nepravilnosti (Nujić 2012: 12-13).

Tako istraživanje jezika kreće u drugom smjeru jer se umjesto analize i usporedbe muškog pisma analizira žensko pismo i pokušava se dati ogled ženskog pogleda na svijet. Dakle, više u centru pažnje nije *androtekst* već *ginotekst* pa nastaje ginokritika. U tom se razdoblju razvija misao da žensko pismo ne predstavlja otpor muškom stilu pisanja već nastaje kao rezultat promjene društvenih normi i otvaranje prostora ženama da postanu više od *domaćice*. Osim toga, feministička se lingvistika počinje aktivno baviti položajem žena u jeziku. Prema feminističkoj lingvistici, jezik je sredstvo za tlačenje žena, a jezik je sredstvo koje utječe na društvo. Lingvistice kreću s analizom jezika za koji tvrde da oslikava patrijarhalnu strukturu društva, a žene su u jeziku diskriminirane jer nemaju jednake mogućnosti za sporazumijevanje (Wright 2001: 10). Osim toga, psihoanaliza postaje važna za feminističku kritiku jer feministice polaze od teze da anatomija ne određuje spolni identitet osobe ništa više no što se spolni identitet može svesti na kulturu (Wright 2001:19). Cilj feminističke lingvistike i kritike jest ostvarenje simetrične jezične strukture odnosno jednaki tretman za žene, kako u društvu, tako i u jeziku (Zaharijević 2012: 262).

U nastavku rada prikazuju se najznačajnije teoretičarke ženskog pisma i njihove analize karakteristika ženskoga pisma.

Elain Showalter

Američka autorica, književna kritičarka i feministica Elain Showalter osmislila je termin *ginokritika*, a u djelu *Ka feminističkoj poetici* iz 1979. godine uvela je razliku *feminističke kritike*, koja se bavi analizom mehanizama muških pisaca, i *genokritike*, koja se bavi analizom ženske književnosti (Showalter 2010:1). Prema Showalter, ginokritika aktivno uključuje tradiciju koja ima izravan utjecaj na čin pisanja, ali i pluralizam različitih metoda kojima se istražuje i rekonstruira ženska tradicija pisanja i stvara sistematičan prikaz povijesti ženske književnosti (Omeragić 2013:41).

Prema Showalter, postoje tri temeljne faze ženske književnosti, a to su: *ženstvena faza* koja traje od 1840. do 1880. godine, *feministička faza* koja traje od 1880. do 1920. godine, te je posljednja *ženska faza* koja se odnosi na razdoblje nakon 1920. godine. U prvoj ili ženstvenoj fazi, prema Showalter, žene najčešće oponašaju muške načine pisanja „nastojeći da se izjednače s intelektualnim postignućima muške kulture“, a u ovoj fazi navodi Mary Ann Evans, Anne Brontë, Charlotte Brontë i Emily Brontë uz naglasak na korištenje pseudonima (Showalter 2010:4). Pokušaj stvaranja djela prema uzoru muškog teksta preslikao se i na narativ, strukturu, ton i karakterizaciju u djelima koja su pisale. U feminističkoj fazi dolazi do intervencija u različitim žanrovima. Tada žene počinju djela i žanrove prilagođavati svom stilu pisanja. To je razdoblje kada žene dobivaju pravo glasa i nastaju *amazonske utopije* ili fantazije o „usavršenim ženskim društvima koja će postojati u budućnosti“ (Showalter 2010:5). Na posljetku, nakon 1920. godine, žene se odmiču od muškog stila pisanja i okreću se vlastitom (ženskom iskustvu). U toj fazi žene odbijaju bilo kakvu vrstu imitacije i svoje iskustvo postavljaju kao inspiraciju za autonomnu umjetnost, a ovdje Showalter spominje i predstavnice ženske estetike poput Virginije Woolf i Dorothy Richardson (Showalter 2010: 5). Prema Showalter „konceptija *écriture féminine* nudi način razgovora o ženskom spisateljstvu koje ponovno potvrđuje vrijednost ženstvenosti i definira teorijski projekt feminističkog kriticizma kao analizu razlika“ (Kramarić 1998: 225).

Između ostaloga, Showalter je izdvojila šest temeljnih disciplina koje se vežu uz feminističku teoriju i pružila objašnjenje za svaku. To su: androgina poetika, feministička kritika, ženska estetika, ginokritika, poststrukturalistička feministička kritika i teorija roda. Androgina poetika bavi se razlikama roda, a temeljni joj je cilj uspostavljanje jedinstvenoga koncepta književnosti. Feministička kritika, dakle, analizira mušku kulturu pisanja radi

istraživanja specifičnosti ženskog iskustva³⁵, a ženska estetika promatra žensko pismo kao posebni oblik opisivanja ženskog iskustva. Uz ginokritiku odnosno žensku književnost navodi se i poststrukturalistička feministička kritika koja se bavi *ženstvenošću* kao posebnom kategorijom te na koncu teorija roda koja proučava spolne i rodne različitosti. Prema Omeragić, poststrukturalistička feministička kritika ili *gynesis* istražuje jezik, filozofiju i psihoanalizu (Omeragić 2013: 41).

Slika 8. Elaine Showalter

Hélène Cixous

Francuska autorica i profesorica Hélène Cixous značajna je u feminističkoj teoriji zbog uvođenja takozvane metode dekonstrukcije, a prema Toril Moi, upravo je zahvaljujući Cixous pitanje ženskog pisanja počelo zauzimati središnje mjesto u feminističkoj teoriji sedamdesetih godina prošloga stoljeća (Toi 2007:145). Ona je, naime, kritizirala postojeće i u društvu prihvaćene dihotomije poput prirode-kulture, duha-tijela, razuma-srca i aktivnosti-pasivnosti jer se u tim suprotnostima žene uvijek povezivalo s *Drugim*. Dakle, žena je u povijesti uvijek bila na strani pasivnosti (Lizzul 2016: 11). Takve su opreke uralse u patrijarhalni sustav, a žena se zbog njih počela promatrati kao negativna instancija (Moi 2007:148). Cixous smatra da je sam pojam ženskog pisma vezan uz pojam različitosti (*différance*), a ne vezan uz navedene dihotomije ili spol te snažno osuđuje izjednačavanje žena s pasivnošću. Žensko pismo omogućuje odstupanje od falocentrizma, pojma koji označava privilegiranje patrijarhalnog načina mišljenja prema kojem muškarac predstavlja subjekta univerzalnoga znanja i moći. Pojam dekonstrukcije inače je uveo već Derrida koji je jezik okarakterizirao kao fenomen koji negativno obilježava žene, a nerijetko ih i isključuje iz određenih gramatičkih struktura (Mihaljević 2016: 165).

³⁵Hrvatska enciklopedija, „Feministička kritika“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021, <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19201>, posjet 16. srpnja 2021.

Žensko pismo smatra se otporom muškog stila pisanja u kojem žene pišu, kako tvrdi Hélène Cixous, kao da ruše sve okove u kojima se nalaze, nepredvidljivo i slobodno (Lekić 2019: 31). Prema Toril Moi, Cixous želi uništiti logocentričnu ideologiju i proglasiti ženu izvorom života. Nadalje, ona naglašava da je ženski jezik pokušaj potkopavanja patrijarhalnih shema u kojima „logocentrizam³⁶ šuruje s falocentrizmom u namjeri da potlači i utiša žene“ (Moi 2007:149).

Cixous je tvrdila da je žensko pismo različito od muškog stila pisanja jer su jedino one mogle pisati toliko autentično iz perspektive potlačene osobe. Žensko pismo obiluje drugačijim obilježjima od muškog s kojim se povezuje kronološki slijed, racionalnost i logičnost dok se žensko pismo povezuje s iracionalnim, nehijerarhičnim i cirkularnim slijedom. Razlog treba tražiti u načinu ženskog pisanja koji povezuje s *pisanjem tijela* i aktivnošću duha. Pisanje tijela vezano je uz razvoj žene i povezanost s majkom jer se djevojčice identificiraju s majkom, a kasnije, kada krenu pisati, otkrivaju glas majke koji predstavlja majčino tijelo i koriste se slobodnim jezikom tijela koji obiluje igrama riječi: „Žena koja govori/piše nalazi se u prostoru izvan vremena (vječnost), prostoru koji ne dopušta ni imenovanje ni sintaksu.“ (Moi 2007:161).

Dakle, prema Cixous, muškarac je taj koji potiskuje svoju majku, a žena nema tu mogućnost jer ona uvijek ostaje bliska majci koja postaje izvor dobra. Prema Cixous, ženstvenost u pisanju zapravo je ispreplitanje glasa i pisanja, a žena postaje majčin glas: „Ona fizički materijalizira ono o čemu razmišlja; označava to svojim tijelom.“ (Moi 2007: 160).

Osim što kritizira spomenute dihotomije, Cixous smatra da nas i termini *muževno* i *ženstveno* ograničuju unutar binarne logike i tvrdi da uopće nije važan spol autora već vrsta pisanja za koje tvrdi da može biti *biseksualno*. Prema Cixous, tekst koji je žena potpisala ne mora nužno i biti ženstveni tekst jer činjenica da je tekst napisao muškarac ne isključuje mogućnost da je tekst ženstven (Moi 2007: 154). Ipak, naglašava Cixous, jako je rijetka pojava da se ženstvenost pronađe u tekstovima koje su pisali muškarci upravo zbog spomenutog *pisanja tijelom* koje je karakteristično za žene.

Cixous je u djelu *Smijeh meduze* naglasila važnost razlikovanja biološkog i kulturnog navodeći da žene moraju ostaviti prošlost po strani, prihvatiti činjenicu da nisu biološki manje

³⁶ Pojam koji uvodi Derrida i njime označava zapadnjačko mišljenje prema kojem su riječi određene kao metafizička prisutnost (Moi 2007:149). Prema logocentrizmu jezik je izraz vanjske stvarnosti. Derrida u svojoj teoriji dekonstrukcije zapravo želi poništiti binarne opozicije i tvrdi da značenje riječi ovisi o drugim riječima ili cijelome tekstu. Dakle, značenje se postiže *slobodnom igrom označitelja*. Primjerice, fonem /b/ označuje se tek kada ga razlikujemo od fonema /k/ ili /h/. Dakle, prema Derridi značenje nikada nije istinski prisutno već ovisi o referiranju na neke druge označitelje (Moi 2007;151).

vrijedne već da je sve to samo društveno konstruiran sustav i da moraju početi stvarati kvalitetna djela u kojima će se razvijati ta ženska bogata inspiracija. Cixous smatra da je žensko pismo zapravo rezultat neravnopravnog sudjelovanja žena u simboličkom diskursu, a za žensku spisateljsku praksu piše da ju je nemoguće definirati jer nikada neće biti u potpunosti obuhvaćena i teoretizirana, ali to ne povlači konsenzus da ne postoji (Kramarić 1998: 223).

Uz Cixous, Luce Irigaray i Julija Kristeva naglašavaju da su žene jednako sposobne stvarati kvalitetna djela kao i muškarci te da stereotip o ženskim smanjenim sposobnostima izražavanja u književnim djelima nema nikakvo činjenično uporište (Lekić 2019: 32).

Slika 9. Helene Cixous

Luce Irigaray

Francuska psihoanalitičarka i feministička teoretičarka Luce Irigaray predstavница je poststrukturalističke feminističke kritike, a u centru njezina istraživanja nalazi se pojam *ženstvenosti* kao posebne kategorije unutar kulture. Također je značajna po kritici falocentričnoga diskursa prema kojem muška spolnost predstavlja univerzalno središte znanja, a svoje zamisli iznijela je u djelima: *Speculum druge žene*, *Ovaj spol koji nije jedan* te u djelu *Ja, ti, mi: za kulturu razlike*.³⁷

Luce Irigaray proučavala je djela psihoanalitičara Jacquesa Lacana koji je proučavao vezu lingvistike i psihoanalize. Lacan je bio Freudov sljedbenik, analizirao je Edipov i kastracijski kompleks, a problem otuđenosti žena vidio je u nedostatku muževnosti. Naime, Lacan je tvrdio da je muževnost kulturno određena, a da žene zbog manjka muževnosti postaju

³⁷ Hrvatska enciklopedija, „Irigaray, Luce“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27840>, posjet 16.srpnja 2021.

lingvistički podređene. Dakle, cijela stvarnost koja je djetetu prenesena zapravo je konstruirana jezikom (Nujić 2012: 14). Irigaray opisanu teoriju snažno kritizira jer smatra da ne možemo lingvističku podređenost objasniti manjkom muževnosti već smatra da je potrebno njegovati različitosti. Samim time, tvrdi da postoji ženski jezik, ali je on nerijetko potisnut od patrijarhata. Također je u djelu *Speculum druge žene* kritizirala Freuda tvrdeći da Freud i mnogi zapadni filozofi prikazuju žene kao zrcalo vlastitoj muževnosti pa je žena u takvom sustavu svedena samo na dvije opcije: da šuti i da sebe vidi kao *manjevrijednoga* muškarca (Moi 2007: 188).

Irigaray u djelu *Ja, ti, mi: za kulturu razlike* napominje da se, za razliku od Simone de Beauvoir i Sartrea, bavi i psihoanalizom, osobito u određivanju spolnih razlika (Irigaray 1999:10). Za Irigaray, rješenje neravnopravnosti spolova nije u ukidanju spolnih razlika već u ukidanju spolnih razlika vidi „genocid radikalniji od svih uništenja što su se mogla dogoditi u povijesti“. Rješenje vidi u prihvaćanju razlika i vrijednosti koje se odnose na pojedini rod i stvaranje kulture kojom će se poštivati oba spola (Irigaray 1999: 11).

Luce Irigaray zastupa stav da se patrijarhalni razvoj kulture može uočiti i u skrivenoj ekonomiji jezika. Žena je, prema Luce Irigaray, prisiljena služiti se jezikom muškaraca koji predstavlja univerzalni jezik, pa iskustvo koje izražava žena uvijek izgleda fragmentarno. Žena u patrijarhalnome društvu ne posjeduje vlastiti jezik pa mora oponašati muški diskurs i to znatno utječe na njezino pisanje. Prema Luce Irigaray:

Spolna razlika ne svodi se, dakle, na neku običnu, prirodnu, izvanlingvističku činjenicu. Ona oblikuje jezik, a jezik oblikuje nju. Ona određuje sustav zamjenica, posvojnih pridjeva, ali i rod riječi i njihovu podjelu na gramatičke razrede: živo/neživo, konkretno/apstraktno, muško/žensko, na primjer. (...) No, patrijarhalne civilizacije toliko su ograničile vrijednost ženskoga da su njihova stvarnost i njihov opis svijeta netočni. Tako je, umjesto da ostane različit rod, ženski rod postao, u našim jezicima, ne-muški rod, to jest neka nepostojeća apstraktna stvarnost. (Irigaray 1999:16)

Luce Irigaray provela je istraživanje da bi definirala muški i ženski diskurs, a svoja je zapažanja povezala s fiziologijom mozga. Prema Irigaray, ne postoji lingvistička shema koja oduvijek postoji u mozgu već svako razdoblje u kojem živimo nameće određene ideale (Irigaray 1999:25). Dakle, razlike muškog i ženskog diskursa su, prema Irigaray, rezultat utjecaja jezika, ali i društva.

Analizirajući francuski jezik, Irigaray dokazuje da je sve ono što se drži vrijednim u svijetu obuhvaćeno muškim rodom, a u jednom intervjuu navodi sljedeće:

Jedan od načina priopćavanja mišljenja danas, na kraju 20. stoljeća, jest alfabetsko pismo. Dakle, njime se služim u komuniciranju, iako mislim da me taj način ograničuje u onome što želim reći, osobito kao žena. (Irigaray 1999:40)

Prema Toril Moi, Irigaray uvodi pojam *ženskog govora* ili *ler femme* za koji tvrdi da nastaje spontano u razgovoru među ženama, ali nestaje dolaskom muškaraca (Moi 2007: 200).

Irigaray smatra da je potrebno analizirati nepravde koje nastaju u jeziku i spriječiti seksizam koji je vidljiv u leksiku i gramatici. Na koncu, Irigaray je u djelu *Ja, ti, mi: za kulturu razlike* nekoliko naputaka koji odgovaraju na pitanje kako izaći iz falokratskog, patrijarhalnog poretka pa navodi:

- a) ponovno poštivanje života i hrane za razvoj poštovanja prema majci i prema prirodi
- b) postavljanje slika na kojima se nalaze majka i kći po kući radi izgradnje identiteta djevojčica
- c) upotrebljavanje ženskog plurala s kćerima u kojoj je god situaciji moguće
- d) razmjenjivanje razgovora majke i kćeri o događajima u svijetu
- e) učenjem kćeri da prepoznaju i poštuju razliku među spolovima, ali i da razumiju da se ljudi ne identificiraju samo po svojim ulogama
- f) žene moraju moći imati priliku raspolagati i vanjskim prostorom, a ne samo unutaršnjim.

Također, Irigaray navodi da je korisno s djevojčicama imati razgovore u kojima govore kao *ja-žena* i obraća se *tebi-ženi* jer takav govor danas gotovo kao da ne postoji (Irigaray 1999:37-38). Činjenica je da je ženski rod, prema Irigaray, danas izjednačen s ne-muškim. Njezina je temeljna misao vezana uz izmjenu postojećih nepravdi koje postoje u jeziku i koje ženama onemogućuju stvaranje, pisanje i djelovanje kao što je to omogućeno muškarcima.

Slika 10. Luce Irigaray

Julija Kristeva

Prema Juliji Kristevi, francuskoj teoretičarki i psihoanalitičarki bugarskog podrijetla, žensko pismo je pokušaj simboličkog preoblikovanja društva iznutra. Nadalje, potencijal za pisanje određen je pozicijom osobe koja piše, a ne spolom kao što se mislilo. Kristeva smatra da se stavovi osobe koja piše preslikavaju i na politički prikaz feminističke borbe. Žene u djelima zapravo nastoje izboriti jednak pristup jednakosti te snažno odbacuju postavljen muški simbolički poredak. One žele iskorijeniti metafizičku opreku muževnog i ženstvenog koja se razvila u društvu (Lizzul 2016:9).

Julija Kristeva zastupa mišljenje da je tijelo poseban jezik. Kristeva je navela razliku simboličkog i semiotičkog aspekta jezika, gdje se simbolički veže uz red, kontrolu i neke utvrđene strukture u jeziku, a semiotički aspekt veže se uz ritmove, tonove i proturječnosti u jeziku. Semiotički aspekt jezika karakterističan je za prvu fazu odrastanja (preedipovski stadij prema Lacanu) kada značenja još nisu u potpunosti definirana već se iskazuju putem tjelesnih nagona ili želja. Taj se semiotički aspekt veže uz majčino tijelo kao prvim izvorom tonova za ljudsko biće (Nujić 2012: 16). U kasnijoj fazi dolazi do sposobnosti zaključivanja i usvajanja gramatičkih struktura u jeziku pa je simbolički aspekt vezan uz *Zakon Oca*. Ipak, Kristeva tvrdi da se semiotički i simbolički aspekt neprestano isprepliću tako da nam semiotički aspekt predstavlja motivaciju za komunikaciju, a simbolički omogućuje strukturu koja je potrebna za komunikaciju. Kristeva uvodi pojam koji označava formalnu razliku faza, a to je *abjekcija* ili razdvajanje od majke tijekom odrastanja. Kada je prisutna očinska ljubav, dolazi do *abjekcije* pri čemu muško dijete gleda majku kao objekt (jer je društvo kulturno patrijarhalno) i razvija simbolički aspekt. S druge strane, žensko dijete se i dalje poistovjećuje s majkom, ne može gledati majku kao objekt i snažnije razvija semiotički aspekt što uzrokuje brojne proturječnosti unutar ženske osobe (Sekulić 2010: 244-245). Prema Juliji Kristevi, djelovanjem semiotičkog kao subverzivne sile na simboličko ostvaruje se žensko pismo. Iva Nenić interpretirala je teoriju Julije Kristeve i opisala žensko pisanje. Prema Nenić, Kristeva tvrdi da žene pišu tako da ispisuju cijelo tijelo načinjeno od organa (Zaharijević 2012: 350).

Prema Judith Buler, semiotički aspekt jezika iskazuje mnogostrukost u poetičkom jeziku, a poetički jezik je zapravo oživljavanje majčinoga tijela. Poetičkim se jezikom pokušava razlomiti očinski zakon (Butler 2000:86).

Prema Juliji Kristevi, feminizam se treba promatrati kao zahtjev za jednaki pristup simboličkom poretku odnosno zahtjev za jednakošću. Nada Sekulić smatra da se temelj podređenosti žena nalazi u abjekciji žena jer u patrijarhalnome društvu žene nikada nisu bile ravnopravni

sugovornici (Sekulić 2000: 245). Nadalje, feminizam treba odbaciti simbolički poredak koji se veže uz muškarce te odbaciti spomenutu metafizičku razliku muževnoga i ženstvenoga (Sučić 2017: 6).

Prema Toril Moi, Kristeva smatra da svako jačanje semiotičkog mora dovesti do slabljenja tradicionalnih spolnih podjela, a ne promicanju *ženstvenosti* jer je *ženstvenost* patrijarhalni konstrukt. Takva kritika ženstvenosti utjecala je na feminističku teorijsku misao jer se ženstvenost uvijek prikazivala kao negativna i iracionalna, a Kristeva sada pokazuje da je ženstvenost samo pitanje pozicioniranosti. Prema Kristevi, ukoliko prihvatimo da su sve žene isključivo i nužno ženstvene, a svi muškarci isključivo i nužno muževni, zapravo dopuštamo patrijarhatu da sve žene definira kao marginalne simboličkom društvu (Moi 2007: 226-228).

Slika 11. Julija Kristeva

Iz svega navedenoga razvidno je da povijest i razvoj feminističke teorijske misli predstavlja složen i dugotrajan proces. Zbog navedenog razloga u ovom se dijelu nalazi strukturirana tablica koja prikazuje najvažnije događaje, osobe, zakone i ishode vezane uz feminističku teoriju. Svrha je tablice prikaz kronoloških događaja tijekom povijesti, a tablica ujedno i zaokružuje istraživački dio ovoga rada:

<p>-do Francuske revolucije</p>	<p>-žene još od početaka civilizacije prikazivane kao slabije, pasivne, opasne i nastale iz rebra muškarca</p> <p>-tijekom povijesti žene nisu neovisne, daju plaću muškarcima, ovisne o njima, ne smiju raditi</p> <p>-žene u potlačenom položaju, kao <i>majke</i> i <i>kućanice</i></p> <p>-18. stoljeće (prosvjetiteljstvo)- Jean-Jacques Rousseau piše da se žene moraju prilagođavati muškarcu</p>
<p>Francuska revolucija, 1789. godina</p>	<p>-<i>Deklaracija o pravima čovjeka i građanina</i> ne mijenja njihov status</p> <p>-1789. godine- marš pariških radnica do Gradske vijećnice zbog cijene kruha</p> <p>-Olympe de Gouges piše 1791. godine <i>Povelju o pravima žene i građanke</i></p> <p>-U Engleskoj u isto vrijeme (1792.) Mary Wollstonecraft piše <i>Obranu ženskih prava</i></p> <p>-Nakon revolucije- žene ponovno <i>vraćene</i> u kuću</p>
<p>1800.-1920.</p> <p>PRVI VAL FEMINIZMA</p> <p>Feminizam jednakosti</p>	<p>-1848. godine- Elisabeth Cady Stanton- održana prva konvencija (Seneca Falls) za ženska prava u New Yorku (<i>Deklaracija o stajalištima</i>)</p> <p>-1848. godine- u Francuskoj izlazi časopis <i>Glas žene</i></p> <p>-1857. godine u New Yorku žene koje su radile u tekstilnoj industriji protestirale zbog neljudskih radnih uvjeta i niskih plaća</p> <p>SAD→najpoznatije feministice: Elisabeth Cady Stanton, Lucretia Mott, Susan B. Antony, Lucy Stone, Alice Paul...</p> <p>→nastaju <i>Nacionalna udruga žena za pravo glasa</i> – NWSA (1869. godine, Elisabeth Cady Stanton i Susan B. Antony) i <i>Američka udruga žena za pravo glasa</i> – AWSA (Lucy Stone), a 1890. su godine spojene u jednu zajedničku organizaciju NAWSA (<i>Nacionalna udruga američkih žena za pravo glasa</i>- Carrie Chapman Catt)</p> <p>→ 1896.-<i>Nacionalna asocijacija obojenih žena</i> (<i>National Association of Colored Women</i>)</p> <p>→1917. godine-<i>Nacionalna ženska stranka</i> – NWP)-cilj: izmjena amandmana kojim će žene dobiti pravo glasa</p> <p>→1920. godine izboreno pravo na glasanje</p> <p>ENGLESKA→pojava sufražetkinja, aktivna borba Britanki za pravo glasa</p> <p>→Britanski ženski pokret (1850.-1914.): 3 naraštaja:</p> <p>a) 1. naraštaj- Barbara Leigh Smith i Bessie Rayner Parkes (<i>Društvo za promicanje zapošljavanja žena</i>), Emily Faithfull- <i>Ladies Institute</i></p> <p>-1865. godine-peticija za donošenje zakona kojim se daje glasačko pravo ženama</p>

	<p>-1868. - <i>Nacionalno društvo za žensko pravo glasa</i> (NWSW)</p> <p>-John Stuart Mill- <i>Podređenost žena</i> -1869., <i>Nacionalni savez društava za prava žena</i></p> <p>- 1897. -Millicent Fawcett – <i>Nacionalna unija za žensko pravo glasa</i> (NUWSS)</p> <p>b) 2. naraštaj- Josephine Butler- borba protiv društvenog čistunstva</p> <p>c) 3. naraštaj- Emmeline Pankhurst- 1903. godine Savez žena (WSPU)</p> <p>→ najpoznatije feministice (Engleska.): Harriet Taylor Mill, Millicent Fawcett, Emmeline Pankhurst...</p> <p>-1912.-promjena kralja, štrajkovi i uhićenja</p> <p>-1914.-Prvi svjetski rat, žene rade u tvornicama i postaju glavna radna snaga</p> <p>-1918. godine- žene koje imaju trideset ili više godina dobivaju pravo glasa u Engleskoj</p> <p>-*tek 1928.- izmjena <i>Equal Franchise Act</i> prema kojem žene napokon imaju jednaka glasačka prava kao i muškarci</p> <p>ISHODI: promjena ženskog položaja, izboreno pravo glasa (Švedska 1867. godine, Novi Zeland 1893. godine, Finska 1903. godine, Danska 1915. godine, Francuska i Italija nakon Drugog svjetskog rata, SAD 1920. godine, Engleska 1928. godine, Hrvatska 1945. godine, Švicarska 1971. godine)³⁸, jednake mogućnosti za žene u društvenom, ekonomskom i političkom svijetu</p>
<p>20. stoljeće</p> <p>-1960.-1980.</p> <p>DRUGI VAL FEMINIZMA</p>	<p>-Francuska: Simone de Beauvoir- <i>Drugi spol</i> (1949.)</p> <p>-Engleska: -Emma Goldman-<i>Tragedija ženske emancipacije</i> (1906.)</p> <p>-Virginia Woolf: <i>Vlastita soba</i> (1929.)</p> <p>-1970.-1980.- organizirani pokreti za oslobađanje žena</p> <p>-problem rasizma (ignoriranje problema, ali i početak govora o problematici rasizma), razvijanje feminizma koji krajem drugog vala uključuje i <i>obojene</i> žene (osobe afroameričkog porijekla)</p> <p>-šezdesetih godina- ženski pokret duginih boja- razvija se lezbijski feminizam</p> <p>-nastaje ideja o „univerzalnom sestrinstvu“</p> <p>-SAD- Alice Paul- 1923. godine <i>Lucretia Mott Amandman</i></p> <p>-Betty Friedan: <i>Ženska mistika</i> i <i>Nacionalna organizacija za žene</i> (NOW), 1966.godine</p> <p>-Gloria Steinem- časopis <i>Gospođa</i></p>

³⁸ Damirka Mihaljević, „Feminizam-što je ostvario?“, *Mostariensia : časopis za društvene i humanističke znanosti*, Vol. 20 No. 1-2, str.149-169, 2016.

	<p>-1971.-<i>Nacionalni ženski politički odbor</i></p> <p>-Eleanor Roosevelt</p> <p>-Carole Patenam- <i>Spolni ugovor</i></p> <p>- 1963.-<i>Zakon o jednakim plaćama</i></p> <p>-ISHODI: ostvareno pravo na pobačaj, kontracepciju, jednaka građanska prava, priznato silovanje u braku, tjelesno i psihološko zlostavljanje, promjena rodni odnosa (rodna osviještenost)</p>
<p>Od 80-ih</p> <p>TREĆI VAL</p> <p>FEMINIZMA</p> <p><i>Rodni feminizam</i></p>	<p>- postfeminizam: teme rasnih razlika, medijskog utjecaja, tehnologije i kulture</p> <p>- povezanost s queer teorijom, post-kolonijalnom teorijom, transnacionalizmom, ekofeminizmom i trans-feminizmom (feminizam <i>duginih boja</i>)</p> <p>-Martha Nussbaum</p> <p>-1948. -<i>Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima</i></p> <p>-1979. -<i>Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW – Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women)</i></p> <p>-ISHODI: promišljanje o rodni odnosima, ukidanje stereotipa, borba protiv rasizma (Bell Hooks) borba protiv patrijarhata, prihvaćanje LGBT zajednice, lingvistička analiza (Cixous, Kristeva, Irigaray...) osnaživanje žena, razvoj rodne ideologije: negacija rodni razlika (Judith Butler) i borba protiv objektivizacije žena</p>
<p>RAZVOJ</p> <p>FEMINISTIČKE</p> <p>KRITIKE</p>	<p>-analiza ženskog pisma (Virginia Woolf)</p> <p>-1970.-1980.- teorija nedostatka- Robin Lakoff, Kate Millett, Elain Showalter</p> <p>-1980.- 1990. -teorija razlika-Irigaray, Kristeva, Cixous (francuske teoretičarke)</p> <p>-1990.-danas- teorija aktivnosti- Judith Butler (<i>Nevolje s rodom</i>),</p>
<p>NASTALE</p> <p>POZICIJE</p> <p>PRAVCI</p>	<p>-radikalni, socijalistički, liberalni, marksistički, poststrukturalistički, crni, postkolonijalni, postmoderni, antipornografski, kršćanski feminizam, ekofeminizam, cyberfeminizam i power feminism, lezbijski feminizam, rodni feminizam, anarhistički feminizam, pacifističko-antimilitaristički feminizam, egzistencijalistički feminizam, individualistički feminizam, queer teorija, postfeminizam, antifeminizam...</p>

8. PITANJE RODNIH I SPOLNIH ODNOSA

Prema feministicama, pojam *rod* obuhvaća društveno stvorene razlike između spolova koje su utjecale na stvaranje rodni uloga. Prema rodnim ulogama kao društvenim konstruktima, muškarci su uvijek bili stvoreni za *muške poslove* dok su žene zauzimale radna mjesta odgajateljica. Samim time, stvorile su se i rodne norme (Kos 2019:3). Rodne norme odnose se na očekivanja od muškaraca i od žena pa tako u društvu oduvijek postoji mišljenje da muškarci moraju biti hrabri i snažni dok žene moraju biti elegantne i čedne. Dakle, društvo je stvorilo rodne osobine *maskulnost* i *femininost*. Te se osobine razvijaju još u ranoj dobi kada se muška djeca razdvajaju majki pa razvijaju maskulnost, a ženska djeca femininost jer se izjednačuju sa svojim majkama (Kos 2019:3).

U ovoj se domeni ponovno možemo osvrnuti na djelo *Drugi spol* u kojem je autorica Simone de Beauvoir navela jasnu razliku spola i roda. Naime, još je u djelu navela da se *ženom ne rađa* uz napomenu i odgovor Freudu da rod nije pojam koji mora biti definiran spolom. Dakle, povezala je spol s biološkim karakteristikama osobe, ali je rod suprotstavila toj definiciji tvrdeći da je rod kulturološka kategorija.

S druge strane, **Judith Butler**, feministica trećeg vala feminizma, objavila je 1990. godine djelo *Nevolje s rodom* koje postaje jedno od najpoznatijih djela rodne teorije. Naime, u djelu, za razliku od Beauvoir navodi argumente kojima opravdava vlastitu tezu prema kojoj su pojmovi roda, spola i seksualnosti artifičijelni, a nastali su kao rezultat postojećih socijalnih i kulturnih normi na osobu:

Ako se nepromjenjivi značaj spola ospori, možda je taj konstrukt zvan *spol* kulturno konstruiran kao rod; dapače, možda je uvijek već bio rod, pa se pokazuje kako razlikovanje između spola i roda uopće nije nikakvo razlikovanje. Zato ne bi imalo nikakva smisla definirati rod kao kulturalnu interpretaciju spola, ako je sam spol proizvedena kategorija. (Butler 2000:22)

U djelu Judith Butler izvodi takozvanu teoriju rodne performativnosti prema kojoj je rod samo kulturalni konstrukt koji podrazumijeva naučeno izvođenje rodnog ponašanja koje povezujemo sa ženstvenim i muževnim, odnosno skup činova koje osobe ponavljaju kao rezultat nametnute normativne heteroseksualnosti. Judith Butler smatra da rod ne možemo izdvojiti iz politike i kulture jer se upravo u njima održava (Butler 2000:19). Rod je, na kraju krajeva, samo društveni i kulturni konstrukt u svakoj osobi i rezultat performativnog izvođenja činova kako bi osoba

dosegla određene društvene norme. Dakle, ljudi se nauče ponašati na poseban način kako bi se uklopili u društvo, a spol je samo izvedba.

Stvaranje rodni osobina u društvu i njihovo dugogodišnje prihvaćanje stvorilo je različite kognitivne stilove: muškarci se vežu uz analitički, teoretski i deduktivan stil, a žene uz brižni, praktičan i intuitivan stil (Kos 2019:7). Uz pojam roda, rodni odnosa i rodni normi, postoji pojam rodnoga identiteta. I rodni se identitet veže uz podjelu termina *žena* i *muškarac*. Prema istraživanju Ene Kos, iz perspektive feminističke epistemologije³⁹ postoje tri gledišta na rodnu situiranost: feministička teorija stajališta, feministički empirizam i feministički postmodernizam koje će biti redom opisane u nastavku (Kos 2019:4).

Feministička teorija stajališta

Feministička teorija stajališta predstavlja gledište koje zastupa povlašten položaj marginalizirane grupe i naglašava značaj ženskoga iskustva. Muško je stajalište, prema predstavnicima feminističke teorije stajališta, uvijek bilo dominantno. Stoga, prema ovoj poziciji, postoji podjela na dominantne i marginalizirane skupine, a u drugu skupinu pripadaju žene. Ova pozicija temelji se na Marxovoj ideji o marksističkom feminizmu i naglašava je žensko iskustvo važno jer se samo u iskustvu onih skupina koje se nalaze na dnu društvene ljestvice (ženama, homoseksualcima i pripadnicima potlačenih skupina) zrcali stvarna slika društva (Kos 2019:5). Nerijetko su u povijesti, a možemo reći i danas, dominantne grupe i zajednice tretirale potlačene pojedince kao uljeze u društvu, a cilj feminističke teorije stajališta je otvoriti prostor potlačenim grupama koje će objasniti kako funkcionira društvena hijerarhija iz svoje perspektive. Dakle, cilj feminističke teorije stajališta jest uključiti marginalizirane grupe jer one imaju bolji uvid u situaciju. Prema Dorotei Cafuta, feministička teorija stajališta tvrdila bi da su žene, s obzirom da su oduvijek pripadnici marginalizirane grupe, puno bolja grupa od socijalno povlaštenih osoba kada govorimo o viđenju situacije u društvu (Cafuta 2019: 12). Žena bi stoga trebala imati povlašten položaj, prema opisanoj poziciji, jer je stotinama godina objekt seksualne želje, ima nejednake uvjete i odgajana je da prihvati inferiornost spram muškarca.

Ipak, postavlja se pitanje kako odrediti jednu povlaštenu grupu u društvu ako društvo ima veći broj marginaliziranih grupa. Dakle, jedna od kritika ove pozicije je da feministička teorija stajališta ne može veličati jednu grupu iznad svih ostalih. Prema drugoj kritici,

³⁹ Feministička epistemologije je grana filozofije koja se bavi analizom izvora znanja te ulogom roda u formiranju znanstvenih teorija i znanosti generalno.

zastupnici ove teorije neprimjereno povezuju žensko iskustvo s objektivnom istinom, što po mišljenju kritičara nije plauzibilno (Kos 2013:8).

Feministički empirizam

Gledište koje spaja ideje feminizma i empirizma, filozofskog pravca prema kojem je iskustvo jedini ispravan način putem kojeg kao ljudska bića možemo doći do spoznaje, naziva se feministički empirizam. Prema feminističkom empirizmu, društvene predrasude nastaju kao posljedica neznanja i androcentrizma u znanosti. Dakle, ova pozicija ispituje kako se seksizam i pogled s muške perspektive očituju u znanosti i kako utječu na stvaranje rodni normi i razlika. Primjerice, u radu Ene Kos opisuje se primjer seksizma u znanosti na primjeru oplodnje u biologiji, a o njemu je već pisala i Simone de Beauvoir. Naime, jajna stanica je tradicionalno prikazivana kao *poslušna supruga* ili *plijen*, a spermij kao heroj. I sam naziv *oplodnja* u sebi nosi patrijarhalne vrijednosti jer označuje spermija kao glavnog sudionika, a jajna stanica ostaje na razini pasivnog sudionika. Takav primjer, prema feminističkom empirizmu, predstavlja simboliku spolnih razlika u društvu (Kos 2019:9). Drugim riječima, ova se pozicija bori protiv predrasuda u znanstvenim teorijama.

Feministički postmodernizam

Feministički postmodernizam predstavlja gledište prema kojem je najbitnije ispitati pojam objektivnosti. Postmodernizam istražuje utjecaj roda na pojmove poput *razuma* ili *spoznaje*. Prema ovoj poziciji, sva spoznaja predstavlja rezultat neke grupe koja je u tom trenutku dominantna i koja zastupa svoja vjerovanja kao objektivna (Kos 2019:13). Prema feminističkom postmodernizmu, nemoguća je objektivnost jer ne možemo shvatiti funkcioniranje svijeta izvan vlastite perspektive pa ne postoji dominantna istina. Jedino je rješenje prihvatiti pluralizam stajališta. Iz svega navedenoga, feministički postmodernizam kritizira teoriju o povlaštenim marginaliziranim grupama. Predstavnice feminističkog postmodernizma smatraju da je rodni identitet rezultat društvenih okolnosti i da ne postoji takvo što kao univerzalni pojam rodnoa identiteta (Kos 2013:16).

Prema Omeragić, rod je poprimio značenje spola do te mjere da je postao društvena konstrukcija, kao rezultat ponavljanja nametnutih normi (Omeragić 2013:39).

Prema feminističkoj teoretičarki **Jane Flax**, cilj je feminističke teorije analiza rodni odnosa jer se proučavanjem roda pokušavamo udaljiti od postojećih normi i pokušavamo otvoriti prostor promjeni rodni uređenja (Nicholson 1999: 39). Flax smatra da feministička

teorija nužno obuhvaća dvije važne kategorije: analizu društvenih odnosa i postmodernu filozofiju. Rodni su odnosi posebno zanimljivi u feminističkoj teoriji zato što nisu fiksni odnosno mijenjaju se tijekom vremena. S druge strane, feministice se bave i ulaze u postmodernistički diskurs samim time što pokušavaju dekonstruirati ideju razuma i znanja analizom učinaka rodni uređenja. Jane Flax definira rodne odnose kao *odnose dominacije* odnosno navodi da je „rodne odnose (više) definirao i (nesavršeno) kontrolirao jedan od međupovezanih dijelova – muškarac“ (Nicholson 1999: 42-44). Iako je središnje pitanje u feminističkoj teoriji postalo pitanje roda, postoji neslaganje među feministicama što zapravo jest rod. Flax navodi da su feministice smatrale da je jednostavno odvojiti pojmove *spola* i *roda*, ali nam društvena praksa govori da to nije tako. Bavila se pitanjima kako zapravo definirati spol, rod, jesu li oni isto ili različito i jesu li rodni odnosi korisni u društvu. U ovom su radu navedene feministice koje su se snažno opirale izjednačavanju pojmova spola i roda prema čemu se rodni odnosi izjednačuju s anatomijom. Ipak, Flax zanima možemo li zaista odvojiti spol i rod te postavlja pitanja: „Nisu li anatomija (tijelo) i um povezani?“ (Nicholson 1999: 48). Prema Jane Flax, rodni nam odnosi mogu pomoći u shvaćanju činjenica ljudske egzistencije odnosno „rod može postati metafora za biologiju kao što biologija može postati metaforom roda“ (Nicholson 1999: 49).

Problem se sastoji u tome što, prema Flax, miješanjem prirodnog i društvenog ljudi postaju zatočenici roda. Ženski se um povezuje s nekim stereotipnim ženskim aktivnostima, a muškarce se povezuje s razumom, vladanjem i agresijom. Flax navodi da čak i feministice smatraju da žene imaju drugačije interese u odnosu na muškarce. Ipak, nema nikakvog smisla generalizirati i raditi ovakve podjele: „Sve dok rod vidimo kao opoziciju urođeno različitih bića, a ne kao društveni odnos, nećemo prepoznati posebnosti i ograničenja različitih ženskih (i muških) moći i opresija u određenim društvima“ (Nicholson 1999: 51).

Na koncu, Flax navodi koji su temeljni zadaci feminističke teorijske misli:

- 1) Potrebno je artikulirati feministička stajališta u društvu.
- 2) Potrebno je razmisliti kako takva stajališta utječu na nas.
- 3) Ne smijemo ignorirati činjenicu da su razmišljanja o njima pod utjecajem postojećih odnosa moći.
- 4) Potrebno je pronaći način kako takve odnose možemo promijeniti (Nicholson 1999: 52).

9. UTJECAJ FEMINISTIČKIH TEORIJA NA MODERNI FEMINIZAM

Poslijeratno razdoblje označilo je period u kojem žene ostvaruju veća prava na glasanje, obrazovanje i pravo na izražavanje vlastitoga mišljenja, a feminističke tendencije ostvarene su i ulaskom žena u poslovni svijet. Prema Marijani Potnešil, Prvi svjetski rat utjecao je na razvoj feminizma jer je britanska vlada uključila žene u obrađivanje zemlje, a kasnije su radile u ratnoj industriji na proizvodnji oružja (Potnešil 2015: 3).

Možemo govoriti o postojećoj svezremenskoj borbi za prava žena, ali je napredak prema ravnopravnosti neupitan. Dapače, u modernim vremenima možemo govoriti i o muškarcima feministima, iako ima i muških predstavnika feminizma i ranije. U suvremenom svijetu, feministice se prvenstveno bore za pravo na odlučivanje o vlastitom tijelu, misleći pritom na pravo na abortus i umjetnu oplodnju, ali i za jednake mogućnosti prilikom zaposlenja. U posljednje vrijeme, sve više glumica i aktivistica progovara o diskriminaciji u filmskoj i modnoj industriji, žene se bore za što veću medijsku pažnju i stvaranje filmova i djela u kojima su ženski likovi prikazani kao snažne i hrabre individue.

Nadalje, moderni feminizam usko je povezan s razvojem tehnologije koja omogućuje brže i lakše povezivanje zagovornica ženskih prava diljem svijeta. Tako postoje brojne grupe u kojima se govori o razlikama odgoja dječaka i djevojčica, a koje se zalažu za ukidanje razlike odgoja. Pritom se naglašava da je prirodno da dječaci pokazuju emocije i vole boje koje su tradicionalno prikazivane kao *ženske*, a isto tako da je prihvatljivo za djevojčice podržavati ambicije vezane uz ono što se tradicionalno naziva *muškim poslovima*. Iz svega navedenoga, moderni se feminizam zalaže za ukidanje spolnih razlika i za pravo na slobodni odabir svake osobe. Žene se bore protiv prikazivanja ženskog spola koji je, posebice u povijesti, u reklamnome diskursu prikazivan uz ženske kućanske proizvode. Prema Kristini Šolaji, razvojem tehnologije muškarce se prikazivalo kao osobe koje prve koriste laptop dok su žene trčale olovkom i papirom po kući kako bi zapisale koje su im namirnice trebale za kuću. Nadalje, žene su, u reklamnome diskursu, uvijek povezivali uz kućanske aparate, perilice rublja i suđa, a muškarce kao poslovne ljude (Šolaja 2017: 38). I danas se žene još uvijek moraju nositi s brojnim seksističkim komentarima u reklamnome diskursu jer mediji, prema Ani Sučić, dodatno promiču razlike između muškaraca i žena do te mjere da se žene prikazuje kao *zdrave invalide*, a muškarce kao staložene i snažne osobe (Sučić 2017:22). Prema Gordani Bosanac korištenje ženskog simbola, bilo u reklami ili kao dekor, prikaz je da je žensko biće *predmet izrabljivanja*, a biti ženom i dalje znači živjeti u nelagodni (Bosanac 2005: 788).

Ipak, 21. stoljeće donosi velike promjene u većini područja za žene koje sada postaju aktivni sudionici u društvenom, javnom i političkom svijetu. Postaju djelatnice u raznim zanimanjima, a prema istraživanjima, žene počinju dominirati na američkim sveučilištima (Šolaja 2017: 39). U stoljeću u kojem živimo, žena prestaje imati funkciju samo *majke i kućanice* već postaje slobodna razvijati vlastite ambicije i graditi vlastitu karijeru.

U današnje vrijeme feminizam se zalaže za: jednake plaće muškaraca i žena, reproduktivna prava, jednaka politička prava, sigurnu kontracepciju, kažnjavanje nasilja u braku, pravo na pobačaj, kažnjavanje silovanja u braku (i općenito), ukidanje ženskog ropstva, prava LGBT osoba, zaštitu marginaliziranih osoba, ukidanje diskriminacije pri zaposlenju i za prava etničkih skupina.

10. MORAJU LI ŽENE BITI ZAHVALNE?

Tijekom izrade diplomskoga rada, istraživanja mnogobrojnih knjiga, članaka i zapisa, nametalo se pitanje kojom mišlju završiti rad o feminizmu odnosno kako zaokružiti temu i ne izostaviti ono najvažnije.

U današnje vrijeme mnogi ljudi smatraju da borba za ženska prava obuhvaća zastarjelu problematiku, ali je ona zapravo dijelom živa i danas. U svakodnevnim razgovorima, razmišljanjima, ali i u medijima, nerijetko se čini da je još uvijek prisutno mišljenje prema kojem žene više nemaju potrebu boriti se za vlastita prava jer žive slobodnije nego prije. Tako će neki tvrditi da danas žene mogu raditi, glasati, postati bogate ili, drugim riječima, kontrolirati vlastito financijsko stanje, baviti se kojim god poslom žele, ići na fakultet pa čak i samostalno birati partnera. Nekada su žene bile zatvorene, nisu smjele izlaziti, a sve ovo što je ženama danas omogućeno, za njih je bio samo san. Ovdje će nekoliko završnih riječi o radu biti posvećeno imperativu koji se nerijetko čuje u svakodnevnim komunikacijskim situacijama, a on glasi: „Morate biti zahvalne!“, misleći pritom da žene nemaju prava i dalje se žaliti na stanje koje je, prema mišljenju nekolicine, za žene povoljno i sasvim pravedno.

Osim što navedeno prikazuje da problematika ravnopravnosti žena nije zastarjela tema, otvara se potreba da odgovorimo na pitanje: *Moraju li zaista žene biti zahvalne?* Ljudska prava bi, od rođenja, trebala biti jednaka za apsolutno svako ljudsko biće. I dok su muškarci, tijekom povijesti, imali sva svoja prava (generalno govoreći) u javnome, političkome i privatnome području, žene su se, desetljećima morale boriti, štrajkati, prosvjedovati kako bi ostvarile osnovno pravo glasa. Možemo samo zamisliti koja bi bila reakcija ljudi toga mišljenja kada bi situacija bila obrnuta, kada bi muškarci bili ti koji su dvjestotinjak godina pokušavali izboriti

osnovna prava za ravnopravnost s drugim spolom, prije čega su, naravno, stoljećima morali prihvaćati podređenu ulogu samih sebe, ulogu domaćice, bez prava glasa, ambicija ili samostalnosti. Pravo glasa, pravo na ravnopravnost, pravo za skrbništvo nad djecom, pravo na izlazak iz kuće, pravo na razvod braka, pravo na izražavanje javnoga mišljenja i sva ostala prava za koja su se feministice morale svim silama boriti, a neke su i izgubile živote, nisu prava za koja bi bilo koja osoba, od rođenja pa do smrti, morala moliti, štrajkati ili preklinjati. To su osnovna prava koja nikada i nisu trebala biti uskraćena. To su prava koja su ukinuta zbog društvenih konsenzusa i odnosa društva prema ženi, bez plauzibilnog razloga. Odgovor na pitanje koje stoji u naslovu ovog dijela rada je: *Ne!*. Žene ne moraju biti zahvalne jer bi to značilo da su zahvalne na onome što su dobile, a nije im pripadalo. Žene su, i to ne u svim državama, ostvarile prava koja su im oduvijek trebala pripadati. Pokreti, eseji, djela i brojne deklaracije koje su nastale kao rezultat neumornih i snažnih feministica će uvijek ostati značajne za žene. Istina je da je u posljednjih nekoliko desetljeća učinjen veliki pomak u emancipaciji žena, zakonskoj regulativi i osnaživanju, ali jedino kome žene trebaju iskazivati zahvalnost je upravo predstavnicama koje su se hrabro borile za prava, riskirajući time i vlastiti život, i posvetile cijeli životni vijek kako bi žene u suvremenom svijetu živjele bolje nego tada.

Također valja naglasiti da je, između ostaloga, pravo svake ženske osobe da sudski tuži bilo kakvu vrstu seksualnog, psihičkog, fizičkog zlostavljanja, da u prava žena ulazi jednaka mogućnost zaposlenja, glasanja i svih zakonodavnih postupaka jednakih s muškarcima. Progres koji je učinjen u tome području jest neupitno velik, ali se žene i danas bore s nejednakim plaćama, nerijetko otkazima zbog trudnoće ili nemogućnosti zaposlenja zbog rizika trudnoće, a nisu iskorijenjena ni primitivna uvjerenja o ženi. Prema Đurđi Knežević, plaće žena u Hrvatskoj su niže od muškaraca i to za jedanaest posto, a shodno tome i ženska mirovina iznosi dvadeset posto manje nego što iznosi mirovina muškarca (Knežević 2010: 251).

Nadalje, još uvijek su žene izložnije nasilju, a država nerijetko ne štiti prava žena u toj domeni. Još uvijek se obiteljsko nasilje u Hrvatskoj rješava samo prekršajnim prijavama⁴⁰, a kazneni zakon⁴¹ putem kojeg bi se spolno zlostavljanje gonilo po službenoj dužnosti, a ne po prijavi u roku od tri mjeseca, i dalje nije promijenjen. Prema istraživanju Branke Galić, u Hrvatskoj se nasilje u obitelji kažnjava zatvorom do samo trideset dana, a zbog svih pravnih

⁴⁰ Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, mrežno izdanje, *Narodne novine*, Članak 22., NN 126/19, <https://www.zakon.hr/z/81/Zakon-o-za%C5%A1titi-od-nasilja-u-obitelji>, posjet 7.travnja 2021.

⁴¹ B.P. National, Grbin: "Spolno zlostavljanje treba goniti po službenoj dužnosti", *National- Neovisni News Magazin*, e-izdanje, objavljeno 10. veljače 2021., <https://www.nacional.hr/grbin-spolno-zlostavljanje-treba-goniti-po-sluzbenoj-duznosti/>, posjet 7.travnja 2021.

procedura i ponajviše zbog straha ili dodatne izloženosti nasilju u državi u kojoj nemaju zaštitu, brojne žene odustaju od tužbe (Galić 2002:232).

Još je Beauvoir u djelu *Drugi spol* pisala o jednakim problemima koji se, ni sedam desetljeća kasnije nisu iskorijenili, kada je naglasila da muški i ženki spol nikada nisu dijelili svijet ravnopravno, a čak i kada je to prividno bilo omogućeno, i tada su žene bile manje plaćene ili manje cijenjene (Beauvoir 2016:17). U današnjem svijetu u obrazovanju i dalje ne postoji kvalitetno seksualno obrazovanje, a u društvu i dalje ne postoji dovoljno razvijena svijest o važnosti jednakih prava za muškarce i za žene.

Medijske su naslovnice i dalje pune seksističkih članaka, a pri određenom incidentu, prvo se sudi žrtvi koja je u najvećem broju slučajeva žena:

Ženama koje se oporavljaju od traume silovanja treba pružiti ljubav, potporu i razgovor. No umjesto toga suočavaju se s pravnim sustavom koji krivnju svaljuje na njih same... Prema islamskom šerijatskom zakonu, izjavu žrtve silovanja moraju potvrditi najmanje četiri muška svjedoka. Sudstvo i policija na Zapadu skraćuju postupak: „Sve si ti to sama izmislila!“ (Watkins, Rueda, Rodriguez 2002: 139)

U ostatku svijeta nije znatno bolja situacija. U Britaniji žene imaju samo dvije trećine muške plaće za isti posao i broj sati, a postotak žena na visokim pozicijama i dalje je premalen. Tako žene čine samo sedam posto članova parlamenta u Britaniji, a one koje i jesu u parlamentu stalno slušaju seksističke izjave i upite o odgajanju njihove djece dok su one na poslu (Watkins, Rueda, Rodriguez 2002: 169). Osim toga, na Bliskom i Dalekom istoku žene i dalje ne smiju jesti za istim stolom kao muškarci u kući, a na prirodnu pojavu menstruacije i danas se gleda kao na tabu temu ili se povezuje sa ženskom nečistoćom (Galić 2002: 233). Nadalje, u Vatikanu u glasanju za izbor pape smiju sudjelovati samo muškarci, a u Bruneji i u Ujedinjenim Arapskim Emiratima žene i dalje ne smiju glasati i nemaju pravo biti birane (Zaharijević 2012:63).

Prema istraživanju Milana Polića, u školama se i danas djevojčice puno više obeshrabruje (direktno ili indirektno) nego dječake i nameće im se sasvim drugačiji obrazac ponašanja. Milan Polić u djelu je naveo rezultate istraživanja Berislava Baranovića koji tvrdi da čak i nastavnici, prema analizi, imaju neosnovano drugačije stavove prema djevojčicama i dječacima. Od djevojaka se traži pasivnost na nastavi, a od dječaka aktivnost. Osim toga, prema dječacima se odnose s više poštovanja i smatraju da će biti profesionalno uspješniji pa se im poklanja puno više pažnje. Razlika je prisutna i u kažnjavanju učenika pa su učenice za male propuste nerijetko kažnjene dok se dječacima oprašta njihov neposluh (Polić 2003: 65). Takva nas istraživanja trebaju osvijestiti da su potrebne promjene koje kreću već od samog odgoja jer

će postavljeni različiti obrasci ponašanja i dupli standardi prema djeci zasigurno utjecati na stvaranje razlika u društvu.

Nije namjera ovoga rada uzdizati žene nad drugim spolom niti je to cilj feminizma, već je cilj ovoga rada prikaz razvoja feminističke teorijske misli i obrana apsolutne ravnopravnosti muškaraca i žena. Feminizam se bori protiv patrijarhalnog sistema i teži društvu u kojem spol individue neće biti prepreka za ravnopravni uspjeh ili sreću.

U dobroj nadi možemo vjerovati će se žene uvijek, hrabro i neustrašivo, boriti za ono što im je uvijek i trebalo pripadati. Valja naglasiti da nije potrebno da se svaka osoba identificira kao feminist ili feministica. Kao što tvrdi Bell Hooks: „Ne znači da se moramo pridružiti organizacijama; u ime feminizma možemo djelovati tamo gdje jesmo. Možemo početi feministički djelovati kod kuće, tamo gdje živimo, obrazujući sebe i ljude koje volimo“ (Hooks 2004: 149). Također, u dobroj nadi možemo vjerovati da će stigma koja prati ženski spol s vremenom postati prošlost, a apsolutna ravnopravnost spolova u svim područjima života – naša budućnost. Dosjetka Bernarda Shawa: „Bijeli Amerikanac u biti stavlja crnca u rang čistača cipela i iz toga zaključuje da je dobar samo za čišćenje cipela“ osvjetljava i problem ženskog položaja u društvu (Beauvoir 2016:20). Potrebno je, prije svega, krenuti od izmjene društvenih pravila i normi koje su postavljene tako da oduvijek stavljaju ženski spol u niži, *drugi*, položaj.

Slika 12. Slika koja prikazuje kako žene drže ljestve patrijarhatu te potiče na promjene⁴²

⁴² Slika je izvorno preuzeta s Instagram profila *Grofa Drakule*, profila koji progovara o društveno važnim i odgovornim temama. U izvornome obliku, ispod slike stoji natpis: „Žene, prestanite držati ljestve patrijarhatu!“. Ova je slika primjer oglašavanja i širenja moderne feminističke misli na Internetu i dobar primjer današnje, još uvijek postojeće, borbe za ravnopravnost.

11. ZAKLJUČAK

Feminizam predstavlja neprestani proces kojim se žene bore za uspostavu jednakih prava u javnom, političkom, ekonomskom, društvenom i privatnom području života. Prema Adriani Zaharijević, feminizam čine prostorno i vremenski razbacani napori pojedinaca i grupa kojima je krajnji cilj poboljšati uvjete za život žena u cijelome svijetu (Zaharijević 2012: 40). Put feminističke teorijske misli sazdan je brojnim usponima i padovima, a napose velikim rezultatima neustrašivih feministica. U ovome su radu prikazana tri temeljna vala u kojima dolazi do velikih promjena.

Vratimo li se u povijest, moramo se prisjetiti i odati počast Olympe de Gouges, ali i začetnici feminističke misli Mary Wollstonecraft koja je još u 18. stoljeću, u djelu *Obrana prava žena* progovorila o podređenom položaju žena u svijetu.

Nadalje, razdoblje prvoga vala obilježile su feministice u zapadnim zemljama i sufražetkinje koje su se borile za pravne izmjene i ostvarenje prava glasa. U Sjedinjenim Američkim Državama valja izdvojiti sljedeća važna imena: Elisabeth Cady Stanton, Lucretia Mott, Susan B. Antony i Alice Paul. Njihova su djela rezultirala pojavom brojnih udruga za žensko pravo glasa, ali i na izmjenu *Amandmana o jednakim pravima*. U Engleskoj djeluju Barbara Leigh Smith, Bessie Rayner Parkes, Emily Faithfull, Millicent Fawcett, Josephine Butler, Harriet Taylor Mill i Emmeline Pankhurst. Kao rezultat snažne borbe nastaje izmjena zakona prema kojima žene imaju jednaka glasačka prava kao i muškarci, a krajem prvoga vala koji je potaknuo brojne žene iz ostatka svijeta na borbu za ravnopravnost spolova, u brojnim zemljama doneseni su zakoni koji donose jednake mogućnosti za žene i muškarce u ekonomskom i političkom svijetu.

Razdoblje drugoga vala obilježile su Simone de Beauvoir, Emma Goldman, Virginia Woolf, Betty Friedan, Gloria Steinem, Carole Patenam i brojne druge autorice, a u središte feminističke borbe dolazi pravo na pobačaj, problematika silovanja i nasilja u obitelji, rodna osviještenost i ukidanje *muških* i *ženskih* poslova.

U trećem valu feminizma jača rodna osviještenost, a dolazi i do lingvističke analize rodnih odnosa. Razvija se niz feminističkih pravaca i borba za ukidanjem stereotipa i svih oblika diskriminacije bez obzira na seksualnu, vjersku, rasnu i klasnu orijentaciju. Dolazi do jačanja feminističke kritike (koja nastaje još sedamdesetih godina) stoga valja izdvojiti i najznačajnija imena u toj domeni: Kate Millett, Juliju Kristevu, Luce Irigaray, Helene Cixous i

Judith Butler. Razdoblje nakon trećega vala pa sve do danas obilježeno je prihvaćanjem LGBT zajednice, ukidanjem stereotipa i seksizma te, prije svega, ohrabriranjem žena.

Moderni feminizam kao produkt svih valova feminizma u središte postavlja i pitanje jednakih prava žena i muškaraca (bez obzira na spol, rasu, vjersku, političku ili seksualnu orijentaciju) pri zaposlenju, prikaz žene u reklamnome diskursu i u medijima te pitanje pravne zaštite žena u društvu. Nadalje, neizostavno je spomenuti da je jedan od ciljeva feminizma borba protiv konstrukcije patrijarhalnog društva prema kojem se muškarac izjednačuje s čovjekom, a žena s pojmom *Drugoga*.

Iako je proces ženske emancipacije bio spor i buran, danas imamo priliku živjeti u svijetu gdje je žena ipak slobodnija, samostalnija i ravnopravnija sa suprotnim spolom nego ikada ranije. Na nejednakost u društvu mora se gledati kao na devijaciju od normalnog, a da bi društvo moglo funkcionirati i djelovati u skladu s pravima čovjeka, svakom bi biću trebala biti osigurana jednaka prava.

Valjalo bi rad završiti u duhu u kojem je i pisan, stoga će ovdje biti izdvojene mudre riječi jedne od najpoznatijih feministica Simone de Beauvoir: „Jednako kao što u Americi ne postoji crnački problem nego bjelački problem, jednako kao što antisemitizam nije židovski problem: to je naš problem, tako je i problem žena uvijek bio problem muškaraca“ (Beauvoir 2016:151).

12. POPIS LITERATURE

1. Adriana Zaharijević, *Neko je rekao feminizam?: kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, BiH, Fondacija Cure, Sarajevo, 2012.
2. Ana Sučić, *Rodni identitet u reklamama*, Završni rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2017.
3. Ankica Čakardić, Ana Jelušić, Daniela Majić i Tanja Ratković, *Nužnost feminističke teorije i prakse*, Kategorički feminizam, Centar za ženske studije, Zagreb, 2007.
4. Bell Hooks, *Feminizam je za sve: strastvena politika*, Prijevod: Anđelka Rudić, Centar za ženske studije, Zagreb, 2004.
5. Betty Friedan, *The Feminine Mystique*, W. W. Norton & Company, New York, 1963.
6. Branka Glič, „Moć i rod“, *Revija za sociologiju*, Vol. 33 No. 3-4, Zagreb, 2002, str. 225-238.
7. Carole Patenam, *Spolni ugovor*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000.
8. Carole Patenam, *Ženski nered*, Prijevod: Mirjana Paić Jurinić, Ženska infoteka, Zagreb, 1998.
9. Damina Nujić, *Rodne teorije i opis jezika*, Diplomski rad, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2012.
10. Damirka Mihaljević, „Feminizam-što je ostvario?“, *Mostariensia : časopis za društvene i humanističke znanosti*, Vol. 20 No. 1-2, str.149-169, 2016.
11. Dina Vidaković, „Sufražetkinje i pokret za ženska prava“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, Vol. 3 No. 3, str. 68-72, 2011.
12. Dorotea Cafuta, *Feministička teorija stajališta*, Završni rad, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2019.
13. Đurđa Knežević, *Feminizam i kako ga steći*, Fraktura, Zagreb, 2010.
14. Elisabeth Wright, *Lacan i postfeminizam*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.
15. Elvio Baccarini, John Stuart Mill, u E. Kulenović (ur.), *Moderna politička teorija*, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, 2013.
16. Emma Goldman, *Tragedija ženske emancipacije*, Prijevod: Vanda Perović i Aleksandar Ajzinberg, Humanity Books, Amherst, New York, 1966.
17. Ena Kos, *Pregled feminističke epistemologije:kritika tradicionalnoj epistemologiji*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2019.
18. Friedrich Engels, *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, Naklada Naprijed, Zagreb, 1973.

19. Gordana Bosanac, „Univerzalnost i rod“, *Filozofska istraživanja*, Vol. 25 No. 4, Zagreb, 2005, str. 781-789.
20. Gordana Bosanac, *Visoko čelo: ogled o humanističkim perspektivama feminizma*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2010.
21. Ingrid Robeyns, *Pristup temeljen na sposobnostima: interdisciplinarni uvod*, University of Amsterdam, Amsterdam, 2003.
22. Isabella Lizzul, *Žensko pismo u hrvatskoj poslijeratnoj lirici*, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2016.
23. Jelena Lekić, *Mjesto žene u književnosti-granice i načini njihovog prevazilaženja*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2019.
24. Johanna Demetrakas, *Feminists: What Were They Thinking?*, film (online izdanje), Netflix, Big Sky Documentary Film Festival, 2018.
25. John Stuart Mill, *Podređenost žena*, Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2000.
26. Judith Butler, *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000.
27. Katarina Šolaja, *Feminizam i žena današnjice*, Završni rad, Sveučilište Sjever, Koprivnica, 2017.
28. Kristina Borovac, *Identitet žene kroz prizmu (marksističkog) feminizma (Diskursno-analitički pogled u dva perioda jugoslavenskog društva nakon 2. svjetskog rata)*, Završni rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2015.
29. Kristina Trupković, *Žensko pismo i postmoderna poetika romana*, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2015.
30. Lada Badurina, Marija Brala Vukanović, Mihaela Matešić i Kristian Novak, *Odluka o izdavanju izdavačkog standarda Sveučilišta u Rijeci*, Povjerenstvo za izdavačku djelatnost, Rijeka, 2013.
31. Linda J. Nicholson, *Feminizam/postmodernizam*, Prijevod: Lidija Zafirović, Liberata: Ženski studiji, Zagreb, 1999.
32. Luce Irigaray, *Ja, ti, mi: za kulturu razlike*, Prijevod: Bosiljka Brlečić i Jagoda Večerina, Ženska infoteka, Zagreb, 1999.
33. Marijana Potnešil, *Feminizam*, Završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2015.
34. Martha Nussbaum, *Feministička kritika liberalizma*, Prijevod: Svetlana Milivojević-Petrović i Novica Petrović Oxford University Press, 1999.
35. Mary Wollstonecraft, *Obrana ženskih prava*, Ženska infoteka, Zagreb, 1999.

36. Matea Ćurić, *Liberalna feministička kritika*, Diplomski rad, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2013.
37. Merima Omeragić, *Žensko pismo i re/konstrukcija ženske književne tradicije*, Sveučilište u Sarajevu, Sarajevo, 2013.
38. Milan Polić, *Filozofija odgoja i feminizam*, Izlaganje sa znanstvenog skupa, Učiteljska akademija, Zagreb, 2002.
39. Nada Sekulić, „Odnos identiteta, pola i ženskog pisma u francuskom poststrukturalističkom feminizmu“, *Sociologija*, Vol. 52 No 3, str.237-252, 2010.
40. Nadežda Čaćinović, *U ženskom ključu: ogledi u teoriji kulture*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2000.
41. Patricia A. Cain, Feminist Jurisprudence: Grounding the Theories, *Berkley Women's Law Journal*, University of California, 4/191, 1989-90.
42. Simone de Beauvoir, *Drugi spol*, Ndraklada Ljevak, Zagreb, 2016.
43. Slaven Ravlić, John Stuart Mill, Harriet Taylor i prava žena, *Politička misao*, Vol 37 No.3, Zagreb, 2000, str. 70—85.
44. Susan Alice Watkins, Marisa Rueda i Marta Rodriguez, *Feminizam za početnike*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2002.
45. Toril Moi, *Seksualna/tekstualna politika: feministička književna teorija*, Prijevod: Maša Grdešić, AGM, Zagreb, 2007.
46. Zlatko Kramarić, *Književnost, povijest, politika*, Grafika, Osijek, 1998.

INTERNETSKI IZVORI:

1. B.P. National, Grbin: “Spolno zlostavljanje treba goniti po službenoj dužnosti”, *National-Neovisni News Magazin*, e-izdanje, objavljeno 10. veljače 2021., <https://www.nacional.hr/grbin-spolno-zlostavljanje-treba-goniti-po-službenoj-dužnosti/>, posjet 7.travnja 2021.
2. Elain Showalter, *Ka feminističkoj poetici*, Prijevod: A.Nikčević Batričević, *ARS* br. 5-6 god. 2010., online izdanje, <https://tanjaprof.files.wordpress.com/2014/02/elaine-showalter-ka-feministickoj-poetici.docx>, posjet 16. srpnja 2021.
3. Hrvatska enciklopedija, „Feministička kritika“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021, <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19201>, posjet 16. srpnja 2021.
4. Hrvatska enciklopedija, „Feminizam“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203>, posjet 6. travnja 2021.

5. Hrvatska enciklopedija, „Irigaray, Luce“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27840>, posjet 16. srpnja 2021.
6. Hrvatska enciklopedija, „Steinem, Gloria Marie“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=68220>, posjet 27. srpnja 2021.
7. Hrvatska enciklopedija, „Sufražetkinje“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58664>, posjet 6. travnja 2021.
8. Hrvatska enciklopedija, „Walker, Alice“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, objavljeno 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65776>, posjet 27. srpnja 2021.
9. Ivana Mihaela Žimbrek, „Vodič kroz pravce i valove u feminizmu za početnice/ke“, *Prostor rodne i medijske kulture 'K-zona'*, objavljeno e-izdanje 22. srpnja 2014., <https://voxfeminae.net/pravednost/vodic-kroz-pravce-i-valove-u-feminizmu-za-pocetnice-ke/>, posjet 6. travnja 2021.
10. Jone Johnson Lewis, „Predsjednička komisija o statusu žena“, *EFerrit*, mrežno izdanje, <https://hr.eferrit.com/predsjudnicka-komisija-o-statusu-zena/>, posjet 6. travnja 2021.
11. Jone Johnson Lewis, „Žene u ustavnoj povijesti SAD-a: spolna diskriminacija“, *EFerrit*, mrežno izdanje, <https://hr.eferrit.com/zene-u-ustavnoj-povijesti-sad-a-spolna-diskriminacija/>, posjet 6. travnja 2021.
12. Kristina Ilić, Povijest pokreta: Feminizam prvog vala, *Libela-portal o rodu, spolu i demokraciji*, mrežno izdanje, objavljeno 21. srpnja 2017., <https://www.libela.org/sastavom/8838-povijest-pokreta-feminizam-prvog-vala/>, posjet 6. travnja 2021.
13. Linda Napikonski, „Amandman jednakih prava“, *EFerrit*, mrežno izdanje, <https://hr.eferrit.com/amandman-jednakih-prava/>, posjet 6. travnja 2021.
14. Martha Rampton, Četiri vala feminizma, *Pacific University*, Forest Grove, objavljeno 25. listopada 2015., <https://www.pacificu.edu/magazine/four-waves-feminism>, posjet 7. travnja 2021.
15. Network “GWANET – Gender and Water in Central Asia”, *History and theory of feminism*, http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/rubricator/feminism_e.htm, posjet 17. srpnja 2021.
16. Opća deklaracija o ljudskim pravima, mrežno izdanje, *Narodne novine*, Zagreb, NN 12/2009, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2009_11_12_143.html, posjet 6. travnja 2021.
17. Virginia Woolf, *A Room of One's Own*, Granada Publishing Ltd, London, 1983 (Prvo izdanje: Hogarth Press, 1929), Prijevod: Slavica Stojanovis i Smiljka Bogunovis, online

izdanje, <https://www.rwfund.org/wp-content/uploads/2014/09/Sopstvena-soba.pdf>, posjet 14. travnja 2021.

18. Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, mrežno izdanje, *Narodne novine*, Članak 22., NN 126/19, <https://www.zakon.hr/z/81/Zakon-o-za%C5%A1titi-od-nasilja-u-obitelji>, posjet 7. travnja 2021.

13. PRILOZI (slikovni, grafički i zvučni zapisi)

Slikovni:

1. Slika 1. Pogubljenje Olympe de Gouges:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/51/Olympe_gouges.jpg, preuzeto 20. srpnja 2021.
2. Slika 2. Eleanor Roosevelt i Opća deklaracija o ljudskim pravima (1949.):
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/24/Eleanor_Roosevelt_UDHR.jpg/250px-Eleanor_Roosevelt_UDHR.jpg, preuzeto 6. travnja 2021.
3. Slika 3. John Stuart Mill :
http://healthcareethics.weebly.com/uploads/2/8/2/9/28295655/6610429_orig.jpg, preuzeto 18. travnja 2021.
4. Slika 4. Mary Wollstonecraft:
<https://images.immediate.co.uk/production/volatile/sites/7/2013/06/GettyImages-51COPUY5867696-831573a-d7f7b7a.jpg?quality=90&resize=620,413>, preuzeto 9. travnja 2021.
5. Slika 5. Virginia Woolf:
https://www.biography.com/.image/t_share/MTE4MDAzNDEwNzI4NzQ4NTU4/virginia-woolf-9536773-1-402.jpg, preuzeto 7. travnja 2021.
6. Slika 6. Simone de Beauvoir:
https://i.guim.co.uk/img/media/0b4f5d94eee3ddb703830c108c6951bab0bfe6d4/16_148_2539_1523/master/2539.jpg?width=1200&height=1200&quality=85&auto=format&fit=crop&s=9e2fa2be4f90ac8792987412aa6058bd, preuzeto 7. travnja 2021.
7. Slika 7. Kate Millett:
https://images.jacobinmag.com/2017/09/13103835/1504822921_100686211katemillett-1.jpg, preuzeto 7. travnja 2021.
8. Slika 8. Elain Showalter:
<https://hachette.imgix.net/authors/8524.jpg?auto=compress,format&w=960&h=560&fit=facearea&facepad=5&crop=faces>, preuzeto 15. srpnja 2021.

9. Slika 9. Helene Cixous:

<http://t1.gstatic.com/licensed-image?q=tbn:ANd9GcTifjS1LpI5mjrpWfQ6-ky5ANGdsChgbVMfZaAGm0MyVMrd25YhvNnNXquzUY-Y>, preuzeto 16. srpnja 2021.

10. Slika 10. Luce Irigaray:

<https://i.pinimg.com/564x/70/5d/75/705d75a786d393e9a2324bf27edf8612.jpg>, preuzeto 16. srpnja 2021.

11. Slika 11. Julija Kristeva:

<https://voxfeminae.net/wp-content/uploads/2018/09/bce7fcd6864d4d96bbd96ce8499e6524.jpg>, preuzeto 15. srpnja 2021.

12. Slika 12. Slika koja prikazuje kako žene drže ljestve patrijarhatu te potiče na promjene:

<https://www.instagram.com/p/CKoVRVdJO5a/?igshid=vyprzm4mwk7o&fbclid=IwAR0b-MSR6DjbBMKy-xfneawKLwm3AqDrFKIQg9DRce5lMH5ilNftV9j1aWw>, preuzeto 17. srpnja 2021.

14. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI

Diplomski rad *Povijest i razvoj feminističke teorijske misli* nudi iscrpan i detaljan prikaz razvoja feminističkoga pokreta, njegovo grananje po razdobljima i njegov utjecaj na moderni feminizam. U radu se prikazuje uloga žene u povijesti i tradicionalno poimanje žene u braku i društvu. Nadalje, prikazuje se razvoj feminizma i utjecaj na zakonske i pravne odredbe kojima žene ostvaruju jednaka prava kao i muškarci. Središnji dio rada obuhvaća povijesni pregled i cjelovit prikaz feminističkih teorija, nastanak ženskog pisma, uspostavu feminističke kritike te utjecaj feminističke teorijske misli na feminizam 21. stoljeća. Završni dio rada opravdava izbor teme i potvrđuje postojanje feminizma koji je, bez obzira na ishode feminističke teorije u povijesti, i danas itekako živ i potreban u društvu.

Ključne riječi: feminizam, žensko pravo glasa, brak, emancipacija, podređenost, borba, rod, spol, žensko pismo, ravnopravnost spolova, pokreti, jednakost...

15. NASLOV I KLJUČNE RIJEČI (na engleskom jeziku)

The MA thesis *History and Development of Feminist Theoretical Thought* offers a comprehensive and detailed account of the development of the feminist movement, along with its division according to certain periods, and its influence on modern feminism. The paper presents the role of women in history and the traditional notion of women in marriage and society. Furthermore, it also presents the growth of feminism and its influence on legal regulations which imposes equal rights. The central part of the paper includes the historical review of feminist theories, the emergence of feminine writing, the establishment of feminist critique and the impact of feminist theory of thought on 21-century feminism. The final part of the paper justifies the choice of topic and confirms the existence of feminism, which is, regardless of the outcomes of the feminist theories in history, today very much alive and needed in society.

Keywords: feminism, women's suffrage, marriage, emancipation, subordination, struggle, gender, gender, women's writing, gender equality, movements, equality...